

LUND UNIVERSITY

Funktionshindrade som brukare av socialtjänst och LSS

Gullacksen, Ann-Christine

Published in:

Att forska om och i praktiken

2006

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gullacksen, A.-C. (2006). Funktionshindrade som brukare av socialtjänst och LSS. I D. Tops, & S. Sunesson (Red.), *Att forska om och i praktiken* (s. 89-106). (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 2006, Nr 6), (Research Reports in Social Work; Vol. 2006, Nr 6). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

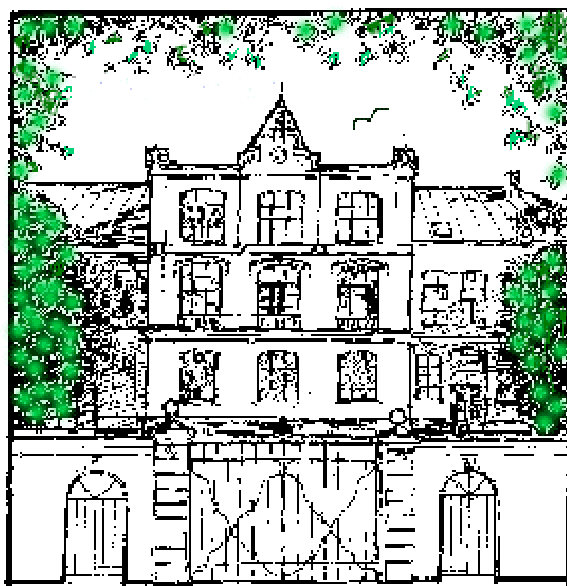
PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Meddelanden från Socialhögskolan 2006:6

Att forska om och i praktiken

Under redaktion av

Dolf Tops & Sune Sunesson

 Socialhögskolan

Innehåll

INNEHÅLL	1
FÖRORD	3
PRESENTATION AV FÖRFATTARNA	5
1. INLEDNING	7
VARFÖR KUNSKAPSBASERAD SOCIALTJÄNST?	7
UPPIFRÅN	10
FORSKNINGSPROGRAMMETS INRIKTNING	13
ATT TILLSAMMANS PRODUCERA KUNSKAP	14
ATT LEVA MED OMORGANISERINGAR	15
FORSKNINGENS ROLL	16
FORTSATT FRAMSTÄLLNING	18
2. KUNSKAPSSÖKANDE I DEN SOCIALA BARNAVÅRDEN	19
INLEDNING	19
DISPOSITION	20
FORSKNINGSTEMAT	20
UPPDRAG, UTGÅNGSLÄGE OCH FÖRUTSÄTTNINGAR	21
FORSKNINGSANSATS	24
I SOCIALTJÄNSTENS BARNUTREDNINGAR - PROJEKT SLALOM	25
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	27
METOD, URVAL OCH ETISKA ÖVERVÄGANDEN	28
REFLEKTERANDE PROCESSER	33
DISKUSSION	43
II FAMILJEHEMSVÅRD OCH BARNES DELAKTIGHET	51
SAMARBETE OCH SAMARBETSFORMER	51
KOMMENTARER	56
SUMMERING	57
3. SOCIALTJÄNSTENS ARBETE MED MISSBRUKARE	61
FÖRSTA ÅRET - UPPBYGGNAD	62
FYRA FORSKNINGSPROJEKT MED OLIKA UTFORMNING OCH OMFATTNING	68
SISTA ÅRET - AVRAPPORTERINGAR	79
FORSKNING OCH FORSKARROLLEN	81
ALLIANSEN MELLAN FORSKARNA OCH DE ANSTÄLLDA, VART TOG BRUKARNA VÄGEN? ..	84
VAD HAR VI LÄRT OSS?	85
4. FUNKTIONSHINDRADE SOM BRUKARE AV SOCIALTJÄNST OCH LSS	89
BAKGRUND	89
PROJEKTETS GENOMFÖRANDE	91
BRUKARMEDVERKAN I FOKUSGRUPPERNA	94
STRUKTURER OCH IMPLEMENTERING	100
SUMMERING	103
FRAMTIDEN	104
5. ÄLDRE OMSORGSTAGARES SKEPSIS OCH MOTSTÅND TILL PERSONAL AV UTLÄNDSK HÄRKOMST	107
STUDIENS RESULTAT	108
SPRÅKET OCH RÅDSLÄN FÖR DET OKÄNDA	109
RASISM ELLER NÅGOT ANNAT ÄN RASISM	110
SKA MAN ÖVERHUVUDTAGET FUNDERA ÖVER DETTA SOM ETT PROBLEM?	112
6. ÅLDRADE OCH DÖD, DESS NÄRVARO OCH DESS FRÅNVARO –	117
I ÄLDREVÅRD OCH ANNORSTÄDES	117
INLEDNING	117

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	119
BEGREPP OCH SYNSÄTT PÅ ÄLDRADE	119
URVAL.....	120
FOKUSGRUPPER.....	121
RUTINER.....	121
HUSHÅLLETS RUTINER OCH VANOR	122
RITUALER.....	124
7. KOMMUNALA INSATSER FÖR ARBETSLÖSA UNGA VUXNA	127
INLEDNING	127
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	132
URVAL.....	132
METOD	134
ANALYS OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	137
REFERENSER.....	139
BILAGA 1.....	149

Förord

I september 2002 startade projektet ”Kunskapsbaserad socialtjänst” (KUBAS) i Helsingborg, som ett av tre fullskaleförsök som initierats genom Socialstyrelsens initiativ ”Nationellt stöd för kunskapsutveckling i socialtjänsten”. Målet för projektet var att bygga hållbara samarbetsstrukturer mellan socialtjänsten i Helsingborg och utbildning och forskning vid Socialhögskolan Lund/Helsingborg.

En viktig del av projektet var att genomföra forskning om socialt arbete inom socialtjänsten. Under drygt tre år har en grupp forskare verksamma hos Socialhögskolan i Lund/Campus Helsingborg tillsammans med anställda inom socialtjänsten i Helsingborg genomfört en rad olika forskningsprojekt. Erfarenheter från dessa projekt redovisas i den föreliggande rapporten. Projektet i sin helhet har utvärderats av Robert Holmberg och har redovisats i Socialhögskolans Meddelandeserie 2006:5.

Rapporten syftar att redogöra för hur projektet genomfördes, för att uppdragsgivaren, Socialstyrelsen, ska få en sammanhängande bild av innehåll och resultat i Helsingborgsprojektet. I regeringsuppdraget (Socialdepartement 1999) till Socialstyrelsen poängteras att all försöksverksamhet inom programmet Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten borde läggas upp på ett sätt som gör att den kan utvärderas och resultaten generaliseras.

Ett annat syfte med rapporten är att den ska ligga till grund för ett fortsatt samarbete mellan socialtjänsten i Helsingborg och Socialhögskolan när det gäller forskning. Ett tredje syfte är att sprida våra erfarenheter till kommuner, universitet och forskningsinstitutioner som tänker inleda liknande samarbetsprojekt. Projektet i Helsingborg är kanske särskilt intressant för kommuner där forsknings- och utvecklingsenheter (FoU) saknas. Enligt Socialstyrelsen (2003a, sid. 18) var fyra av de fem fullskaleprojekten i programmet utvidgningar av redan befintliga FoU-verksamheter. Det är enbart i Helsingborg samarbetet mellan kommunens socialtjänst och Socialhögskolan har byggts upp från grunden.

Helsingborg/Lund, december 2006

Dolf Tops Sune Sunesson

Presentation av författarna

Ann-Christine Gullacksen är universitetslektor vid Malmö högskola och forskar om funktionshinder.

Katarina Hollertz är doktorand på Socialhögskolan vid Lunds universitet. Hon forskar om kommunala program för arbetslösa ungdomar.

Håkan Jönsson, som är forskarassistent vid Linköpings universitet, forskar om äldrefrågor.

Leili Laanemets är universitetslektor vid Malmö högskola. Hon forskar om missbruksfrågor.

Bodil Rasmusson, som är universitetslektor på Socialhögskolan vid Lunds universitet, har forskning om barn- och ungdom som sitt specialområde.

Anna-Lena Strid är doktorand på Socialhögskolan vid Lunds universitet och forskar om äldrefrågor.

Sune Sunesson, som är professor i socialt arbete på Socialhögskolan vid Lunds universitet, har varit projektledare för KUBAS.

Kerstin Svensson är universitetslektor och docent på Socialhögskolan vid Lunds universitet och forskar kring det sociala arbetets utformning och genomförande i olika organisatoriska former och sammanhang.

Dolf Tops är universitetslektor på Socialhögskolan vid Lunds universitet och har varit samordnare för KUBAS.

1. Inledning

Dolf Tops och Sune Sunesson

I detta inledande kapitel beskrivs bakgrunden till varför projektet kom till stånd och hur det har utformats i Helsingborg, men här fokuserar vi framförallt forskningsdelen¹. Rapporter med resultat från enskilda projekt har publicerats på Socialhögskolans hemsida som Working paper eller i Meddelandeserien och kan laddas ner från Socialhögskolans hemsida².

Det centrala är frågan om vilka möjligheter och hinder som finns när forskare och praktiker tillsammans utformar och bedriver forskning kring insatser i socialtjänsten. Denna typ av forskning kallas ibland deltagande, participatorisk eller interaktiv forskning och innebär att båda parter deltar i ett förändringsarbete. Några mer traditionellt upplagda forskningsprojekt har också genomförts och dessa beskrivs också. Gemensamt för alla forskningsprojekten är att de fokuserar på vad Sunesson (2006, sid. 425) anser som det centrala i studier om socialt arbete, nämligen att se ”praktiken” som ett begrepp som gäller arbetet och arbetets infattning i sociala relationer. Kapitlet avslutas med en kort presentation av forskningsprojekten.

Varför kunskapsbaserad socialtjänst?

Ett sätt att svara på frågan om varför kunskapsbaserad socialtjänst blir en så aktuell fråga just före sekelskiftet 1999/2000 är att se denna strävan som en del av en längre utveckling, men också ett modernt sätt att se på forskningspolitik. Nowotny, Scott och Gibbons (2001) är företrädare för en inriktning som hävdar ett paradigmskifte i relationen mellan den universitetsbaserade samhällsvetenskapliga forskningen och omgivningen. Det traditionella kunskapssamhället (av Nowotny et al. kallat Mode 1) där forskaren genom kontrollerade

¹ Projektets övriga delar redovisas i en separat rapport som kan laddas ner från <http://www.soch.lu.se/Mserien/>

² <http://www.soch.lu.se>

studier försökte förutse framtida social utveckling och händelser och som förväntades bidra till en social ingenjörskonst, som genom politiska beslut kunde styra samhällsutvecklingen, har ersatts av en annan uppfattning om vetenskapens roll i samhället. I stället ser de ett nytt kunskapssamhälle (Mode 2) framträda. Kunskapen ses som kontextuell, och relationen mellan forskaren och praktikern ändras också. Forskaren skall nu inte bara ses som en leverantör av kunskap utan också tillsammans med praktikern bidra till en gemensam kunskapsproduktion.

De här teserna är omstridda. Om man ser dem som ett uttalande om verkligheten skulle man kräva bättre empiriskt underlag, och ser man dem som en rekommendation för all framtida samhällsvetenskap, skulle all fri forskning bannlysas. Däremot beskriver de en slags verklig idealisering av en samarbetsmodell, och det är uppenbart att detta sätt att tänka har stor betydelse även i vårt land.

Samarbetets roll i kunskapsutvecklingen underströks i Socialstyrelsens krav på ett formellt samarbetsavtal mellan kommunen och universitet som en förutsättning för att man överhuvudtaget skulle vara behörig att ansöka om medel till projektet.

Det vanliga svaret på frågan ”Varför kunskapsbaserad socialtjänst?” är annars att man hänvisar till dåvarande generaldirektören för Socialstyrelsen Kerstin Wigzell (se till exempel 1999) och hennes uppmärksammade kritik mot det dåliga kunskapsläget i socialtjänsten.

Det är alltså mot en sammansatt bakgrund vi ska se kraven på en kunskapsbaserad socialtjänst. Frågan ”varför” kan besvaras med att insatserna (interventionerna) som genomförs och metoderna som används inom socialtjänsten hittills inte eller otillräckligt baseras på kunskap. Formerna för projektet visar sig ha samband med moderna forskningspolitiska strömningar.

Använder sig då socialarbetare inte av metod eller kunskap? Problemet är att vi inte riktigt vet det, eftersom de undersökningar av forskningsanvändning och läsning av vetenskaplig litteratur etcetera som gäller socialtjänsten så sällan utgår från överväganden och bedömningar i det faktiska arbetet. Kunskap om insatsernas resultat saknas nästan helt. Det betyder inte att socialarbetarna inte vet vad de gör. Det är bristen på en systematisk och dokumenterad uppföljning och utvärdering av insatserna som är så besvärande (se till exempel Bergmark och Oscarsson 2006). Frågan kompliceras av att begreppet

”metod” inom socialt arbete är synnerligen oklart och svårt att avgränsa (Bergmark och Lundström 2006).

Diskussionerna om en ökad kunskapsbaserad av socialt arbete har stundtals varit intensiv och har, kort sammanfattat, två olika utgångspunkter. Den ena saknar inslag av kvantitativ forskning och ser den medicinska forskningen som förebild, speciellt kontrollerade studier med kontroll- och experimentgrupper, alltså forskning som kan användas för att utarbeta och validera evidensbaserade behandlingsmetoder (Mode 1). Den andra hänvisar till det sociala arbetets komplexitet som gör att variabler för att identifiera det verksamma i insatser och metoder inte kan ses utanför sitt konkreta, praktiska sammanhang. Kvantitativa metoder inriktas naturligtvis alltid på de delarna av en insats som kan mätas och andra svårsmätbara faktorer riskerar att hamna utanför redovisningen. Den som förespråkar evidensbaserad ger då motargumentet att det är högsta möjliga evidens som ska uppnås och inte att allt annat är värdelöst³.

Här kan finnas en annan svårighet som ibland glöms bort. För att kunna uttala sig om resultatet av en insats, bör målet för insatsen också vara uttalat. Låt oss anta att målet är att en klient skall vara ”rehabiliterad”. Här stöter vi på rader av problem, inte minst sådana som gäller värderingsfrågor, politiska trender, relationen mellan olika socialförsäkringssystemens syn på klienten och klientens rättigheter och skyldigheter, och slutligen klientens egna önskemål och avsikter. Det kan med andra ord finnas olika utfallsmått som inte enbart bestäms av klientens behov utan även av samhällets strävan att lösa sociala problem (till exempel målet om ett narkotikafritt samhälle som av vissa anses viktigare än skadereducerande insatser). I sådana fall är målet för en insats inte enbart en sak mellan behandlaren och klienten utan även avhängigt sådana samhälleliga uppfattningar om klientens problem som är förhärskande just då. Det är inte något nytt att socialt arbete och i synnerhet det som bedrivs i socialtjänsten utöver sin pedagogiska, stödjande och hjälpande funktion har ett stort inslag av myndighetsutövande och social kontroll. Det är inte ovanligt att dessa mål väger tyngre än klientens behov.

Med Foucaults ord bidrar samhällsvetenskap (i detta fall forskning om socialt arbete) till att korrigera oönskat beteende hos klienten och sålunda till disciplineringen av avvikande individer. Något som enligt Bergmark (1998) diskuteras alltför sällan.

³ CUS har publicerat ett särtryck av debattartiklar ur tidskriften Socionomen som ger en bra bild av diskussionerna i början av 2000-talet mellan olika åsikter i denna fråga.

Uppifrån

Låt oss göra en tillbakablick på diskussionerna kring det nationella kunskapsprogrammet. Jan-Håkan Hansson (Socialstyrelsen 2003b, sid. 12), som var programchef för det nationella projektet, påpekar att initiativet till satsningen på kunskapsutveckling inom socialtjänsten inte i första hand kom från professionen eller forskningen utan att det är Socialstyrelsen som har drivit frågan.

Flera argument kan urskiljas varför en sådan kunskapsutveckling är viktig:

- För de första har de som är föremål för insatserna rätt få tjänster som bygger på erfarenhet och vetenskap,
- För det andra finansieras socialtjänsten av skattebetalarna och dessa har rätt till att pengarna används på ett ansvarsfullt sätt,
- För det tredje är socialtjänsten en politiskt styrd verksamhet och det behövs ett pålitligt underlag för politikernas beslut,
- För det fjärde behövs bättre kunskap för att kunna utveckla socialt arbete som en profession,
- Och sist men inte minst skulle det öka möjligheten att forska om det sociala arbetets innehåll och resultat.

En ökad statlig styrning av kunskapsområdet socialt arbete i riktning mot forskning om resultat av insatser inom socialtjänsten har pågått sedan början av 1970-talet. Betydelsen av uppföljning och utvärdering av socialtjänstens verksamhet påpekades redan 1974 av socialutredningen (SOU 1974:39, sid. 363), så diskussionen om kunskapsutveckling är alltså mer än 30 år gammal. I socialtjänstlagen infördes i januari 1998 en ny bestämmelse om att socialtjänstens insatser skall vara av god kvalitet. Detta skulle bland annat åstadkommas genom inrättandet av regionala och lokala FoU-verksamheter och en fristående avdelning, Centrum för Utvärdering av Socialt arbete (CUS) inom Socialstyrelsen (1993). Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU) utgjorde en viktig inspirationskälla för CUS (Socialstyrelsen 2000a, sid. 141). Uppdraget till CUS var dock inte främst att bedriva forskning utan att sammanställa kunskapsöversikter främst om insatser mot barn och

ungdom och missbruksvård, så småningom även socialbidragsfrågor. Senare kom CUS emellertid att beställa och finansiera forskning.

Även under 1990-talet har kunskapsutveckling i socialtjänsten varit ett ämne för statliga utredningar. I ett delbetänkande av socialtjänstkommittén om kunskaps- och kompetensutveckling inom socialtjänsten diskuteras forskningens roll i denna (SOU 1995:58). Socialtjänstkommittén gör bedömningen att förutsättningarna för ett nära samspel mellan forskning och praktik är mycket gynnsamma. Dels beror detta på att ett antal doktorer i ämnet socialt arbete har utexaminerats, dels att en ny arbetsmarknad för dessa har skapats genom FoU-verksamheten. Dessutom ökar intresset för uppföljning, utvärdering och kvalitetssäkring i kommunerna till följd av den ekonomiska åtstramningen (ibid. sid. 107). Kommittén vill slå ett slag för ett antal stora longitudinella projekt, som sannolikt skulle leda till en mer effektiv kompetens- och kunskapsutveckling än stöd till många små projekt. Förslaget innebär att de resurser som finns tillgängliga för FoU-verksamheten i ökad utsträckning skulle användas till klinisk forskning inom socialtjänstens område (ibid.). En av experterna som lämnade ett underlag till delbetänkandet var Karin Tengvald, direktör för CUS (och senare för Institut för utveckling av metoder i socialt arbete, IMS). I bilaga sex till betänkandet skissar hon några utvecklingslinjer på området och redovisar erfarenheter inom CUS under de två åren organisationen har funnits. Enligt Tengvald har forskningen om socialt arbete knappast brytt sig om att utveckla systematiska utvärderingar av metodernas effekter för klienter och brukare. Hon nämner några inomakademiska anledningar (prioritering av sociala problem som forskningsobjekt, svagt intresse för kvantitativa metoder, ung forskningsdisciplin med få forskare som har egen erfarenhet av yrket), men även praktikens otillgänglighet för systematiska utvärderingar (ibid. sid. 227). Hon menar att en förutsättning för att det sociala arbetet ska kunna beforskas är att det i den praktiska verksamheten råder en någorlunda enhetlig uppfattning om såväl olika metoders och arbetssätts innehåll som vilka mål/resultat man eftersträvar (ibid. sid. 227). Hon menar också att dessa praktiska genomförandeproblem är otillräckligt belysta och att man kan räkna med att sådan forskning kommer att kräva betydande ansträngningar utöver vad som normalt förknippas med den empiriska forskning, som bedrivs inom samhällsvetenskapen. Tengvald anger egentligen två spår för en mer systematisk insamling av kunskap om socialt arbete. Det ena är att utveckla och genomföra stora kvantitativa effektutvärde-

ringar av metoder. Det andra är att kunskaper om arbetssätt är en bristvara. Detta uttrycks mycket klart när hon skriver att:

Under förutsättning att resultaten på något sätt kan dokumenteras, är studier av en verksamhets kostnadseffektivitet visserligen möjliga att genomföra utan kännedom om hur resultaten uppnåts, men de blir verkligt intressanta först när de kombineras med kunskaper om arbetsprocessen. (ibid. sid. 220)

Viktig här är att bristen på kunskap om resultat och arbetssätt (arbetsprocessen) betonas. Tengvald går till och med så långt att hon hävdar att det sistnämnda är en förutsättning för att kunskap om resultat överhuvudtaget kan få en användning i yrkespraktiken. Hon beskriver också arbetsprocessen som en ”svart låda”.

Om dessa kunskaper är alltför begränsade saknar personalen möjligheter att säkerställa att likvärdiga resultat kan upprepas och framförallt möjlighet att lokalisera och åtgärda eventuella brister i verksamheten, bedriva kvalitetssäkringsarbete. (ibid. sid. 221)

Hennes resonemang går igen i Socialstyrelsens tankar kring en kunskapsbaserad socialtjänst. I regeringsuppdraget till Socialstyrelsen 1999 konstaterades att det lokala utvecklingsarbetet hittills inte har åstadkommit en generaliserbar kunskap om resultatet av insatser och arbetssätt. Enligt regeringen behövs nya samarbets- och organisationsformer för att få till stånd en ökad kunskaps- och verksamhetsutveckling (Socialdepartement 1999). I förordet till Socialstyrelsens förslag till ett program ”Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten” står att ett av målen är:

... att skapa en struktur för systematisk kunskapsuppbyggnad och effektiv informationsspridning så att socialtjänstens insatser i större utsträckning kan baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet. En viktig del i programmet är att ge den empiriska och verksamhetsrelaterade forskningen en större betydelse i kunskapsuppbyggnaden inom socialtjänsten. (Socialstyrelsen 2000a:3)

Detta kan tolkas som att fullskaleprojekten hade flera syften. Dels att bygga upp nya samarbetsformer mellan praktik, grundutbildning och forskning (alltså kunskapsproduktion enligt Mode 2), dels att leverera generaliserbar kunskap om såväl resultaten som arbetssätt.

Forskningsprogrammets inriktning

Både Socialstyrelsen och regeringen anser alltså att syftet är att skapa samarbetsstrukturer som en förutsättning för att kunna utveckla kunskap om verksamhet inom socialtjänsten och dess effekter. Detta betyder att vi i ansökan hade att ta ställning till dessa två aspekter. När forskningsdelen i ansökan skulle utformas ställdes vi inför frågan vilken typ av forskning som skulle bedrivas samt på vilka verksamheter forskningen skulle inriktas. Här hade vi dels att ta hänsyn till Socialstyrelsens anvisningar, och behovet av forskning hos socialtjänsten i Helsingborg samt forskargruppens intresse- och kompetensområden. Målgruppen för forskningsprogrammet formulerades i Socialstyrelsens anvisningar för ansökan (2002). Socialstyrelsen skriver följande, ”Vilka forskar-/lärtjänster avser man inrätta inom områdena barn, missbruk, funktionshindrade respektive äldreomsorg?” (ibid.) Intressant här är att Socialstyrelsen anger inom vilka områden forskning skulle bedrivas. Försörjningsstödsområdet och därtill kopplade kommunala arbetsmarknadsinsatser för till exempel ungdomar finns inte med, inte heller integrationsfrågor. Även målet för forskningen specificerades.

Forskningsprojekten bör fokusera på värdet, utfallet och resultaten för klientens och brukarens del av de sociala insatser och arbetssätt som tillämpas, praktiseras eller prövas i verksamheten. (Socialstyrelsen 2002a)

Med dessa anvisningar som bakgrund kontaktades i ansökningsfasen representanter för de olika förvaltningarna inom Helsingborgs socialtjänst. Detta underlättades av att det under hösten 2001 hade förts diskussioner mellan Socialhögskolan, socialtjänsten och kommunstyrelsens förvaltning kring att starta en forskningsavdelning i anslutning till Socialhögskolans grundutbildning med placering på Campus Helsingborg. I december 2001 träffades representanter för socialtjänsten, kommunen och Socialhögskolan för att bland annat diskutera ett gemensamt program för samarbete inom ramen för projektet Kunskapsbaserad socialtjänst.

På Socialhögskolan samlades en grupp forskare, som var intresserade och som inom rimlig tid kunde frigöra tid för att dels arbeta fram förslag om forskningsprojekt till ansökan, dels ta på sig genomförandet. Mot bakgrund av idéer kring forskning som

presenterats av representanter för socialtjänsten i Helsingborg formulerades utkast till forskningsprojekt som vid några tillfällen diskuterades på gemensamma möten med företrädare för socialtjänsten. Detta förberedelsearbete skedde under stor tidspress under de knappt två månaderna mellan Socialstyrelsens utlysning av projektet och sista datum för inlämningen av ansökan.

Resultatet blev ett forskningsprogram som i huvudsak har en kvalitativ ansats och har arbetssätt/processer som forskningsobjekt. Detta ligger helt i linje med kunskapsbehovet som det har uttryckts av ovannämnda källor. Ansökan bedömdes av internationellt namnkunniga forskare och en av dessa Robert F. Boruch gav följande kommentar:

This is one of the few proposals that describe proposed research in any depth. Embedded in descriptions of problem area are theories, questions, and approaches to answering the questions.

Och hans omdöme var att: "The relevance to evidence seeking processes is also high". Enligt honom är det alltså viktigt att titta på processer, vilket då också borde inkludera arbetssätt i relation till forskningsprocessen som tillsammans bildar en "evidence seeking process".

Att tillsammans producera kunskap

Det som utmärker forskningsprojekten i Helsingborg är att även om det finns några mer traditionellt upplagda studier, ligger tyngdpunkten på en partecipatorisk eller interaktiv forskningsansats. Flertalet projekt kan betecknas som exempel på gemensam kunskapsproduktion, det vill säga att forskningen pågår inne i verksamheterna och utförs tillsammans med eller i nära samarbete med praktiker med syfte att få insikt i arbetsprocessen, för att kunna beskriva och förändra den.

I enlighet med det av socialtjänsten i Helsingborg formulerade kunskapsbehovet fokuserades den gemensamma kunskapsproduktionen på arbetssätt och arbetsprocesser, den "svarta lådan" och inte på att mäta effekterna av interventioner. Anledningen är inte enbart de ovan beskrivna förutsättningar hos Socialhögskolan och socialtjänsten i Helsingborg, utan också uppfattningen att för att effektmätningar ska kunna bli användbara för att ändra innehållet i interventionerna den organisatoriska kontexten måste penetreras. Vi

har utgått från en tankefigur ”Lena, socialsekreterare” som tänks stå vid det löpande bandet, där klientärenden strömmar in på socialkontoret. Ett antal frågor kan ställas. Hur går arbetet till? Vilka verktyg (metoder) har Lena? Och vilka antaganden ligger till grund för valet av intervention? På vems vägnar arbetar hon, vilka rättigheter och vilken licens har hon att arbeta och hur och av vem fick hon dem? Vem blir utsatt för interventionen?

Att leva med omorganiseringar

Fokus på arbetsprocessen innebär också att ett organisationsperspektiv måste anläggas. När arbetet med ansökan till Socialstyrelsen tog vid var socialtjänsten organiserad på ett annat sätt än idag. Organisationsformen för vård och omsorg av äldre och individ och familj var en beställare/utföraremodell. Inom socialtjänsten för vuxna fanns en vård- och omsorgsnämnd (beställare) som gav uppdrag till vård- och omsorgsstyrelsen (utförare) på områden som äldreomsorg, handikappomsorg, socialpsykiatri och missbruksvård. När det gäller ungdomar upp till 20 år sorterade socialtjänstens insatser under skol- och fritidsnämnden som gav uppdrag till två barn- och ungdomsstyrelser, en för Södra och en för Norra distriktet. Familjrättsenheten och Familjehemsenheten tillhörde också utförarstyrelserna.

Socialtjänstens insatser när det gäller försörjnings-, utbildnings- och integrationsfrågor sköttes av Utvecklingsnämnden, som inte var uppdelad i köp- och säljenheter. Utvecklingsnämnden har (och hade) ansvaret för all myndighetsutövning som gäller ekonomiskt bistånd. Möjligheternas Hus ansvarar för den del av verksamheten som riktar sig till individer med behov av rehabilitering. Visionscenter erbjuder insatser för arbetslösa som står närmare arbetsmarknaden.

Efter kommunvalet september 2002 utnämndes en ny kommundirektör och den socialdemokratiska kommunstyrelsen införde en ny organisation av stora delar av socialtjänsten. Bara Utvecklingsnämnden klarade sig undan omorganisationen. I den nya organisationen avskaffades beställare/utföraremodellen. I stället bildades en Vård- och Omsorgsförvaltning för äldreomsorgen och LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade) och en Socialförvaltning för området Individ och Familj. Skol- och fritidsnämnden blev Bildningsnämnden och socialtjänstens arbete med barn

och ungdomar upp till 20 år flyttades till den nya Socialförvaltningen. Förutom denna ändring av ansvarsområden tillsattes eller omplacerades också personal på alla nivåer från förvaltningschefer och nedåt. Det blev också en omflyttning i och mellan lokaler. Omorganiseringen pågick under hela 2003 och en bit in på 2004 och drabbade framförallt Socialförvaltningen.

För forskningsprojekten i KUBAS innebar dessa drastiska ingrepp att vi delvis tappade kontakt med personer som var inblandade i utformningen av ansökan, och nya kontakter behövde byggas upp. En konsekvens av denna osäkerhet bland personalen om var och med vad de skulle arbeta var att det tog lång tid för flera forskare att få igång sina projekt.

Forskningsens roll

För drygt 20 år sedan skrev Helga Nowotny (1985) om relationen mellan den samhällsvetenskapliga forskningen och beslutsfattarna, där de sistnämnda förväntar sig att forskningsresultat är användbara och helst direkt tillämpbara. Hon beskriver också den starka tron under 1960- och 1970-talen på att samhället kunde reformeras genom politiska beslut i vilka samhällsvetenskapen producerade lösningar på alla möjliga problem. Men, anför hon och refererar till Bertolt Brecht, tro följs ofta av tvivel och i värsta fall av uppgivenhet. Tvivel på att forskningen kan leverera färdiglagade produkter bjuder dock också på ett tillfälle att analysera orsakerna till varför det inte blev så. Bland tänkbara förklaringar nämns störningar i kommunikationsprocessen (översättningsproblem, olika språkbruk), som orsakas av att strukturen och uppdraget har missuppfattats, eller att forskaren inte har kunnat tillmötesgå önskemålen eftersom de varit orimliga. En annan orsak berör tidsdimensionen. Tidsperspektiven i forskning och praktik är svåra att passa ihop. Ytterligare en orsak är förändringar i den politiska omgivningen, som inte kan kontrolleras och där man från forskarsamhället ofta antagit att förändringarna skulle vara mer rationella och begripliga än vad som var fallet i verkligheten. Kan vi då likaväl sluta forska om sociala fenomen med eller i närheten av praktiker? Nowotny kan också erbjuda några tröstande ord. Mycket av användbarheten eller tillämpbarheten av samhällsvetenskaplig forskning har visat sig vara av indirekt karaktär. Liksom i naturvetenskapen är direkt tillämpbarhet snarare undantag än regel.

Nilsson och Sunesson (1988) diskuterar också förhållandet mellan forskaren och dem som är tänkta att bli användare av forskningsresultat. Ett centralt problem när det bildas allianser mellan forskarna och politiker är forskarnas förmåga att förhålla sig kritiskt till makten, så att forskningen inte blir en rent korporativ eller byråkratisk process. Denna problematik föreligger med all tydlighet också i en participatorisk forskningsansats.

En annan viktig fråga är om hur kunskap har använts eller kan komma att användas i de organisationer som har deltagit i den gemensamma kunskapsproduktionen. En aspekt av participatorisk forskning är ju att den är tänkt att leda till förändring. Enligt Nilsson och Sunesson skiljer sig internskapad forskning från forskning som kommer utifrån (som vanlig universitetsforskning) på två sätt.

Dels är avståndet mellan kunskapsproduktion och (instrumentell) användning litet, användningssammanhanget är samtidigt ett uppkomstsammanhang och ett forskningsprojekt innebär i sig ofta ett ingripande i existerande verksamhetsformer. Samtidigt sker förmedlingen av kunskap ofta på ett mera direkt sätt, till exempel genom eget deltagande eller mer eller mindre direkta kontakter med projekt och forskare. (ibid. sid. 163-164)

Om det blev så att forskningsprojektens resultat har använts i praktikernas vardagliga verksamhet, och i så fall hur, diskuteras i de kapitel som följer. Där identifieras också ett antal hinder för gemensam kunskapsproduktion i socialtjänsten och för att göra kunskap till en självklar del av arbetet.

Mycket av vad har nämnts ovan kommer läsaren också att känna igen i de följande kapitlen liksom i Robert Holmbergs (2006) utvärdering, till exempel kommunikationsstörningar, oklar rollfördelning mellan forskare och praktiker, tro och tvivel, oklarhet om syfte, utformning och hur resultat skulle komma att användas och återkopplas till deltagarna och övrig personal. Men som syftet var med forskningsprojekten inom KUBAS har forskarna och praktiker i socialtjänsten i Helsingborg rekognoscerat möjligheter och hinder för en gemensam kunskapsproduktion i några avgränsade områden inom socialt arbete.

Fortsatt framställning

I de första kapitlen i rapporten redovisas forskningsprojekt som har tillämpat en partipatorisk ansats. Först gäller det erfarenheter från två projekt inom socialtjänstens arbete med barn och ungdom. Här är det utredningsförfarandet och i synnerhet barns delaktighet i utredningen som står i fokus. I kapitel tre diskuteras och jämförs vilka möjligheter och svårigheter man mött i försök till interaktiv forskning inom socialtjänstens arbete med missbrukare. Kapitel fyra behandlar olika sätt att öka brukarinflytandet i verksamheter som riktar sig till psykiskt funktionshindrade. I kapitlen fem, sex och sju redovisas kort forskningsprojekt som har ett mer traditionellt upplägg och berör områden inom äldreomsorgen och kommunala arbetsmarknadsinsatser för ungdomar. Två av dessa studier pågår fortfarande och kapitlen innehåller därför inga slutsatser. De behandlas ändå i rapporten eftersom den är en redovisning av de verksamheter på forskningssområdet som vi har genomfört under projektiden.

2. Kunskapssökande i den sociala barnavården

Bodil Rasmusson

Inledning

Detta kapitel handlar om den del av KUBAS i Helsingborg som under två år (2004-2005) ägnats åt samarbetet mellan forskning och praktik inom den sociala barnavården. Två olika delprojekt har genomförts, ett i samarbete med enheten för barn och familj och familjerättsenheten och ett i samarbete med familjehemsenheten. Båda delprojekten har ägnats åt att undersöka innebörder i begreppen barnperspektiv samt barns och föräldrars delaktighet. Forskningsansatsen har varit interaktiv och utvecklingsinriktad (Svensson 2002), vilket betyder att jag som forskare strävat efter att möta praktikerna i för dem väsentliga frågor och problem. Vi har återkommande mötts i samtal och dialog kring det aktuella temat. Därtill har jag genomfört egna studier i form av intervjuer med barn och föräldrar samt aktstudier. Resultaten av intervju- och aktstudier redovisas i en egen arbetsrapport (Rasmusson 2006).

På detta sätt har jag fått möjlighet att dela med mig av egna kunskaper samtidigt som jag fått tillgång såväl till praktikernas kunskaper och erfarenheter, som till klienters upplevelser av sina kontakter med socialtjänsten. Kapitlet ägnas åt beskrivning och analys av forskningsprocessen och av de läroprocesser som utvecklats och tagit form inom ramen för projektet.

Ett utkast till denna text har kommunicerats med projekt-deltagarna, som inbjudits att själva bidra med egna texter till rapporteringen. Ett bidrag om handledningens betydelse har inkommit och återfinns i bilaga till arbetsrapporten. De tolkningar och slutsatser som här redovisas är därför i huvudsak forskarens egna.

Disposition

Kapitlet inleds med en kort redogörelse för forskningstemat, beskrivningar av uppdrag, utgångsläge och förutsättningar för projektets genomförande samt av den valda forskningsansatsen. Därefter följer beskrivningar och analys av samarbetet mellan forskning och praktik i de båda delprojekten var för sig - barns och föräldrars delaktighet i socialtjänstens barnutredningar, projekt ”Slalom” (I), respektive familjehemsvård och barns delaktighet (II). Avslutningsvis summeras erfarenheterna från båda delprojekten.

Forskningstemat

Brukarperspektiv och brukarinflytande har stor aktualitet i socialt arbete, vilket inte minst framgår av att Socialstyrelsen (2005a) ägnat ett eget delprojekt, inom ramen för programmet Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten, åt dessa frågor. Det konstateras att barn-, brukar- och klientperspektiv förefaller vara mycket komplicerade begrepp i socialtjänstens arbete med barn och föräldrar. Vår nutida syn på barn som aktiva subjekt innebär att barn inte bara kan ses som föremål för insatser av socialtjänsten utan också som kompetenta individer med egna rättigheter. Begreppet brukarperspektiv enligt de definitioner som används för vuxna är ofta inte relevant när det gäller barn. I stället förespråkar Socialstyrelsen användning av begreppet barnperspektiv.

Samtal och möten med barn i socialtjänsten aktualiserar ett flertal dilemman som till exempel barns behov och intressen kontra föräldrars rätt, barnets ställning som egen individ med egna rättigheter och som del i en familj samt barns lojalitet med sina föräldrar och rädsla för att berätta om svåra förhållanden (Socialstyrelsen 2004a). Härefter inryms juridiska spörsmål, utvecklingspsykologiska frågeställningar, normer, värderingar, etik och moral. Att uppfylla socialtjänstens ansvar för barn i utsatta situationer utifrån ett barnperspektiv ställer stora krav på professionell kompetens (Socialstyrelsen 2004b).

Etiska frågor är ytterligare ett område som uppmärksammas i ett eget delprojekt i Socialstyrelsens (2002) stöd till utvecklandet av kunskapsbaserad socialtjänst. Erik Blennberger (2005) anger följande nyckelord för det han kallar en relevant bemötanderepertoar för socialt

arbete: respekt; vänlighet; tillit; jämlikhet; empati som uppmärksamhet; empati som medkänsla; stöd och uppmuntran; tröst; konfrontation och kritik; humor och "lätthet". Innebörden i dessa begrepp i relation till barn förtjänar särskild eftertanke och egna studier.

Vi rör oss inom ett tämligen utforskat område, men den forskning som ändå finns visar ofta nedslående resultat. Barn och föräldrar involveras inte tillräckligt i utredningsprocessen i barnavårdsutredningar (Sundell och Egelund 2001, Cederborg och Karlsson 2001), vårdnadsutredningar fokuserar mestadels på föräldrarna och inte på barnen (Rejmer 2003, Dahlstrand 2004) och socialtjänsten brister i kontakter med barnen i samband med uppföljning av familjehems- och institutionsvård (Riksrevisionsverket 2002).

Begreppet barnperspektiv är mångtydigt och föränderligt (Rasmusson 1994, Halldén 2003) och många frågetecken kvarstår kring begreppets konkreta innebörder i den sociala barnavården. Vilken är den faktiska innebörden i "barns behov i centrum"? Begreppen barnperspektiv och barns delaktighet omges av mycket retorik och ideologi. Frågan är hur vi kan få en referensram till vad som är rimligt att uppnå - en referensram som är såväl empiriskt som teoretiskt förankrad?

Uppdrag, utgångsläge och förutsättningar

I ansökan om medel till KUBAS-projektet skisserades tre olika studier som rörde barn - om barns behov (1), barns generella levnadsvillkor i Helsingborg (2) och barns delaktighet (3), alla med fokus på sju- till tolvåringar. Det sistnämnda förslaget har fullföljts i projektet. Att koncentrera arbetet på den angivna ålderskategorin blev emellertid av olika skäl inte möjligt. Även äldre ungdomar har inkluderats i de studier som genomförts. Förslagen i ansökan tog sin utgångspunkt i den utvärdering av projekt Barns behov i centrum (BBIC) som jag vid denna tidpunkt arbetade med på uppdrag av Socialstyrelsen.

BBIC är ett omfattande utvecklingsarbete med engelsk förebild inom den sociala barnavården, som drivs av Socialstyrelsen sedan flera år tillbaka. Projektet är ett svar på den omfattande kritik som återkommande riktats mot den sociala barnavården från tillsynsmyndigheter och forskare. Helsingborgs kommun är en av sju kommuner/kommundelar i landet som alltsedan starten, i mitten på

1990-talet, deltagit i utprövning och utveckling av ett heltäckande dokumentationssystem för utredning, planering och uppföljning.

Ett av de främsta syftena med BBIC är att stärka barnets ställning i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter och första kapitlet andra paragrafen samt tredje kapitlet femte paragrafen i socialtjänstlagen. Det syftar vidare till att verka för samförstånd kring barnet mellan föräldrar och familj, vårdgivare och professionella, där alla är klara över sina skyldigheter och åtaganden (för placerade barn). BBIC skall bidra till att skapa struktur och systematik i arbetet med att identifiera, dokumentera och följa upp barns behov av insatser. På detta sätt skall kvalitets- och rättssäkerhetskrav kunna uppfyllas (Socialstyrelsen 2005b).

BBIC är ett försök att motsvara de krav som ställs på kunskapsbaserat socialt arbete. BBIC erbjuder, förutom en uppsättning formulär även en teoretisk kunskapsbas för den sociala barnavården. De engelska forskare som medverkat i arbetet med att utforma utredningsformuläret i *Framework for Assessments of Children in Need and their Families* (Department of Health 2000), beskriver formulären som evidensbaserade. De operationaliserar de teoretiska grunderna hämtade bland annat från anknytningsteori och utvecklingsekologi. De reflekterar grundprinciper som bland annat innebär att utveckla samarbete med barn, föräldrar och olika professionella grupper med barnet i centrum (Cleaver et al. 2004). Helhetssynen i utredningsmodellen illustreras i en triangel, där de olika sidorna i figuren innefattar olika variabler för utredning och bedömning av barnets behov, föräldrarnas förmåga och faktorer i familj och miljö (Department of Health 2000, Socialstyrelsen 2005b).

I BBIC prövas en ny metod, även denna med engelsk förebild, för uppföljning av vården i familjehem och institutioner genom så kallade utvärderingsmöten. Uppföljningen av hur barnets behov tillgodosätts inom de sju behovsområdena (hälsa, utbildning, känslö- och beteendemässig utveckling, identitet, familj- och relationer, socialt uppträdande och klara sig själv) utgör tillsammans med barns rätt att komma till tals i enlighet med barnkonventionen och socialtjänstlagen grunden för utvärderingarna. I utvärderingsmötena deltar barnet, de biologiska föräldrarna, fosterföräldrarna, socialsekreterare och eventuellt andra personer i barnets nätverk under ledning av en oberoende ordförande. Helsingborg är en av de tre BBIC- kommuner som prövat denna metod och som inkluderas i den utvärdering som gjorts av det nationella projektet (Rasmusson et al. 2004).

BBIC representerar det slag av professionella redskap som Sune Sunesson (2000) beskrivit som materialiserad kunskap utvecklad och anpassad till en viss uppgift. Formulären kan inte ersätta professionella färdigheter utan skall uppfattas som verktyg avsedda att underlätta utredning, dokumentation och beslutsfattande.

I Helsingborg är erfarenheterna av BBIC i huvudsak positiva och projektet har god förankring i såväl den politiska ledningen som förvaltningsledningen. Socialnämnden har beslutat att alla socialsekreterare som arbetar med barn och ungdomar fortsättningsvis ska arbeta enligt BBIC. När samarbetet inleddes i KUBAS fanns emellertid önskemål, både bland arbetsledare och bland socialsekreterare, om att fördjupa kunskapen om de grundprinciper i BBIC som handlar om värdegrund och förhållningssätt till barn och föräldrar. BBIC uppfattas ibland enbart som en uppsättning formulär och bland socialarbetare finns upplevelser av att de administrativa kraven ökat på bekostnad av det direkta klientarbetet.

När samarbetet mellan mig och företrädare för socialförvaltningen i Helsingborg inleddes genom KUBAS hade jag just avslutat den tidigare nämnda utvärderingen av BBIC på uppdrag av Socialstyrelsen (Rasmusson 2004, Rasmusson et al. 2004). I utvärderingsrapporterna redovisas erfarenheterna från de ambitiösa försök som gjorts i England med att förena forskningens och praktikens olika intressen i utvecklingen av förebilderna till BBIC. Att utveckla formulär, användbara både för forskning och för praktik, har visat sig vara betydligt svårare än förväntat. Mot denna bakgrund gör vi följande reflektion:

Forskarna bör förstås inte helt ge upp sina ambitioner att försöka bidra till den fortsatta kunskapsutvecklingen, men måhända ska ansatsen vara annorlunda än den som de engelska forskarna prövat. Småskaliga deltagarorienterade forskningsprojekt, där forskare och praktiker tillsammans försöker utveckla de potentialer som här utpekats kan vara ett sätt. (Rasmusson et al. 2004, sid. 95)

Utvärderingsrapporten diskuterar även de potentialer som inryms i BBIC som egenutvärderingssystem.

Noggranna utredningar av barns behov ger förutsättningar för att formulera konkreta mål och delmål, och den struktur som finns i formulären gör det relativt okomplicerat att följa ett barns utveckling, följa upp hur behoven tillgodosätts och resultaten av olika insatser. (ibid. sid. 95)

Som framgått fanns således redan från starten en tydlig gemensam referensram och en ömsesidig önskan om fördjupade kunskaper. Det fanns sedan tidigare upparbetade personliga kontakter och mina tjänster efterfrågades. Jag fick omgående möjlighet att pröva det slag av småskaliga forskningsprojekt som föreslagits i utvärderingsrapporterna.

Att undersöka innebörderna i barns och föräldrars delaktighet visade sig direkt vara av ömsesidigt intresse inte bara inom enheterna för barn och familj utan även inom familjerätten, som handlägger utredningar om vårdnad, boende och umgänge. Familjerätten arbetar inte i enlighet med BBIC, men var intresserade av att kunna jämföra sina utredningar med BBIC-utredningar⁴. Vid den tidpunkt då samarbetet inleddes hade en av socialförvaltningens utvecklingsledare gjort en kartläggning av pågående utvecklingsarbeten med anknytning till BBIC. Barnavårdsutredningar var ett av de tio områden som fokuserats i kartläggningen och lämpade sig därför väl att börja samarbeta kring. Inom familjehemsenheten fanns intresse för att utöka och sprida användningen av utvärderingsmöten som metod för uppföljning av familjehems- och institutionsplaceringar.

Forskningsansats

I den valda forskningsansatsen har inspiration hämtats från texter om dialogbaserat lärande och kunskap i handling (Ellström 2004, Molander 1996, Mattsson 2004, Schön 1983) samt interaktiv, utvecklingsinriktad forskning (Svensson et al. 2002).

Lennart Svensson (2002) beskriver fyra grundtyper av relationer mellan forskare och deltagare/praktiker: att forska *på*, forska *för*, forska *åt* och forska *med* inom ramen för det som benämns interaktiv, utvecklingsinriktad forskning. Den sistnämnda relationen är den som stämmer bäst in på Slalom. Att *forska med* förutsätter ett nära samspel mellan forskaren och de berörda under hela forskningsprocessen. Avsikten är att skapa en reflekterande gemenskap och målsättningen är att göra upptäckter och att skapa ny kunskap som är både praktiskt användbar och teoretiskt intressant. Interaktiv forskning, säger Svensson, handlar om att experimentera, simulera och testa, det vill

⁴ Familjerätten ingår inte det nationella utvecklingsarbetet.

säga att få konkreta erfarenheter av vad som fungerar och inte fungerar i kombination med reflektion och analys.

Per-Erik Ellström (2004) beskriver praktikinlära, interaktiv forskning som ett sätt ”att ge perspektiv på och begrepp för att tolka, hantera och kanske omformulera förekommande frågor och problem” (ibid. sid. 304). Det handlar om att försöka beskriva processer utifrån ”vad som sker i det som synes ske”. Små och ”lågsmå” skeenden blir betydelsefulla att beskriva och tolka. Samspelet och ömsesidigheten med verksamhetens aktörer skapar möjligheter för att öka validiteten hos forskningsresultaten. En interaktiv forskning ger möjligheter till ömsesidigt utbyte i de möten som sker i intervjuer och informella samtal men även i mer formella återkopplingar av forskningsresultat till berörda verksamheter.

Föräldrars och barns perspektiv och röster finns representerade i projektet genom att de kommer till tals i intervjuer med forskaren. Deras utsagor i samtal med socialsekreterarna finns också dokumenterade i utredningar och journaler. De är emellertid inte inkluderade genom sin personliga närvaro i efterföljande analys och reflektion. De är därmed huvudsakligen objekt för vårt kunskapssökande, dock med ambitionen att med hjälp av deras erfarenheter och bidrag medvetandegöra och bättre förstå innebörden i de begrepp vi valt att fokusera.

I socialtjänstens barnutredningar - projekt Slalom

Förberedelser och formulering av projektplan

Inledningsvis (januari 2004) bildades en projektgrupp bestående av en utvecklingsledare och därtill projektledare i BBIC vid socialförvaltningen, en enhetschef inom enheten för barn och familj och därtill utbildare i BBIC, en fristående handledare med uppdrag inom förvaltningen samt forskaren. Denna grupp började tillsammans skissa på en projektplan, som i en preliminär version förankrades hos verksamhetschefen. Samtliga socialsekreterare inom enheten för barn och familj inbjöds till ett möte där projektidéerna presenterades. Enligt önskemål från chefen för familjerättsenheten informerades senare även familjerättssekreterarna. På dessa möten inbjöds intresserade socialsekreterare att anmäla sitt intresse för deltagande i projektet.

Avsikten var att alla de funktioner/personer som vanligtvis arbetade med och kring en utredning skulle medverka i projektarbetet. Projektet kom tidigt att kallas "Slalom" med hänvisning till att det gällde att ha fast på fötterna på den lite slingriga bana, som vi förutsåg att vårt samarbete skulle komma att innebära.

Idén om att använda fallstudier som metod fanns med redan från början, men utvecklades efterhand när diskussionerna inom projektgruppen och med socialsekreterarna gick vidare. Även om det i förstone var mycket lätt att komma överens ägnades åtskillig tid åt formuleringarna i projektplanen. Vi valde att skriva en gemensam plan som inkluderade både forskning och utvecklingsarbete. De olika medlemmarna i projektgruppen bidrog med olika textavsnitt, men det var forskaren som stod för att föra samman de olika delarna till en sammanhängande text. Denna text utväxlades många gånger fram och tillbaka och det tog flera månader innan alla delar i planen blivit ordentligt genomdiskuterade. En av de frågor vi hade att ta ställning till gällde förhållandet mellan forskning och utvecklingsarbete.

Utvecklingsarbetet gick ut på att försöka skapa optimala möjligheter för att göra bra utredningar med barns och föräldrars delaktighet som ledstjärna. Utvecklingsledaren skulle ge särskilt stöd till socialsekreterarna i arbetet med dokumentationen (enligt BBIC) i de tre utredningar som valts för fallstudierna. Därtill erbjöds socialsekreterarna handledning i form av processhandledning samt förstärkt arbetsledning med utgångspunkt i en struktur för utredningsplanering, vårdbehovsdiskussion samt stöd i arbetet med analys och bedömning. Olika försök skulle göras för att finna en struktur för barnsamtal i utredningar. Forskarens uppgift var att göra intervjuer med socialsekreterare och barn och föräldrar om deras upplevelser av kontakterna med socialtjänsten. Genom denna arbetsfördelning gjordes en skiljelinje mellan våra olika åtaganden i projektet.

Som ett led i förberedelsearbetet genomförde forskaren intervjuer med de sex socialsekreterare⁵ som anmält sitt intresse för projektet. Intervjuerna syftade till att samtala om socialsekreterarnas tidigare erfarenheter och deras motiv för att engagera sig i Slalom. De gav alla uttryck för stort engagemang i sitt arbete med barnutredningar. Alla uppgav att de trivdes med sina arbetsuppgifter. Fyra av de medverkande hade lång eller mycket lång erfarenhet av socialt arbete (från

⁵ Två socialsekreterare från familjerätten och fyra från enheten för barn och familj. En socialsekreterare slutade sin tjänst ett halvår in på projektiden. Hon ersattes inte av någon annan i projektet.

sex till 35 år), en socialsekreterare var helt nyutexaminerad och en hade något års erfarenhet. Att medverka i Slalom uppfattades som en möjlighet att förkovra sig, fördjupa sig i barnperspektivet och att få feedback på sitt arbete.

I förberedelsefasen aktualiserades olika frågor om vad det var för slags forskning som skulle bedrivas. Särskilt utvecklingsledaren var fundersam kring den småskaliga ansatsen (med tre fall) och menade att det kunde bli svårt att dra slutsatser av ett så pass litet material. Han var också påverkad av skeptiska kommentarer om projektet inom den egna organisationen. Som en följd härav tog han initiativ till att inkalla en referensgrupp bestående av representanter från socialförvaltningens ledning och två etablerade forskare på barnavårdsområdet. Idéerna i Slalom fick stöd men värdet av det slag av småskalig kvalitativ studie, som påbörjats, ifrågasattes också starkt. En konsekvens av detta möte blev förnyade diskussioner i projektgruppen om förhållandet mellan teori och praktik, mellan akademisk forskning och kunskapsproduktion i praktiken. Forskningsansatsen och våra gemensamma ambitioner förtydligades i ytterligare en ny version av projektplanen. Med stöd av referenser till litteratur om interaktiv forskning (till exempel Svensson 2002, Ellström 2004) kunde vi identifiera en forskarroll som stämde överens med den valda forskningsansatsen. Efter cirka ett halvår hade projektgruppen enats om nedanstående huvudpunkter i en slutversion av projektplanen. Att komma så långt hade krävt åtskilliga möten och omskrivningar. Att ta sig tid att samtala och skapa gemensam förståelse för målen med vårt arbete var emellertid av avgörande betydelse för att komma vidare.

Syfte och frågeställningar

Syftet med Slalom är att i nära samarbete mellan forskning och praktik, söka kunskap om de processer som bestämmer barnutredningars utformning samt att fördjupa förståelsen för innebörden i barns och föräldrars delaktighet i dessa sammanhang. Vi arbetar med utgångspunkt i följande frågeställningar:

- Vilka tillvägagångssätt används och vilket utrymme kan skapas för barns och föräldrars delaktighet inom de formella och juridiska ramar som omger utredningar inom socialtjänsten?

- Vilka dilemman aktualiseras och hur kan dessa hanteras av socialsekreterarna?
- Vilka erfarenheter och upplevelser har föräldrar och barn av att delta i och vara föremål för en utredning?
- Vilket slag av kunskap vill och kan barn och föräldrar tillföra en barnavårdsutredning? Hur kan denna beaktas och tas tillvara under hela utredningsprocessen och i dokumentationen?
- Hur och utifrån vilka frågor kan arbetsledare och handledare leda och stödja socialsekreterarna i utredningsarbetet?
- Vilka andra kunskaper (vetenskap och beprövad erfarenhet) om barns behov, föräldrars förmåga och faktorer i familj och miljö använder socialsekreterarna sig av i kartläggning, dokumentation, analys och bedömning?
- Vilket ömsesidigt lärande medför samarbetet mellan forskning och praktik och vilka kunskapsbehov aktualiseras?

Det är de tre sistnämnda frågeställningarna som fokuseras i denna del av rapporteringen.

Metod, urval och etiska överväganden

Studien har bedrivits i form av kvalitativa fallstudier omfattande tre familjer med sex föräldrar med ett barn, två barn respektive två barn, som utretts genom socialtjänsten (en vårdnadsutredning och två vanliga barnavårdsutredningar).

Kvalitativa fallstudier definieras som intensiva, helhetsinriktade beskrivningar av en enda enhet eller företeelse (Merriam 1994). Mångfald och djup snarare än bredd eftersträvas. Valet av metod motiveras av vårt kunskapsintresse att komma så nära det studerade fenomenet som möjligt och utifrån flera olika perspektiv. Återföringen av resultaten till socialsekreterare och chefer var en viktig del i forskningsstrategin. Fallstudien har således samtidigt prövats som pedagogisk metod, där fallbeskrivningarna och forskarens bearbetning och analys bildat underlag för diskussion och reflektion.

Vi har funnit stöd i tidigare forskning, som visat att det finns mycket att lära genom att analysera händelseförloppet och handläggningsprocessen i svåra barnavårdsfall. Fallstudien som metod har stor utvecklingspotential i social barnavård, eftersom den gör det möjligt att få ett helhetsperspektiv på barns situation och behov

(Andersson et al. 2001). Molander (1996) rekommenderar fallstudier när vi som forskare vill studera yrkeskunnande och kunskap i handling. Fallstudier gör det möjligt att få syn på och uppmärksamma den levande kunskapen, det unika och specifika, sådant som vi kan gå miste om när vi i stället inriktar oss på att finna det universella och generella. Om detta ska kunna uppnås måste det emellertid finnas ett ömsesidigt förtroende mellan forskaren och ”de utforskade”. Forskningsprocessen kan under sådana omständigheter komma att leda till ömsesidigt lärande (ibid.).

Var och en av fallstudierna omfattar intervjuer med båda föräldrarna tillsammans och med barnet enskilt, intervjuer med de båda handläggande socialsekreterarna var för sig och ingående läsning av akten (utredning och journalanteckningar). Genom flera olika källor har vi sökt efter många olika infallsvinklar och perspektiv avsedda att dokumenteras i så kallade ”thick descriptions”.

Urvalet av de fall som studerats har gjorts av arbetsledarna med utgångspunkt i ett antal kriterier som ställts upp av projektgruppen.

- Ansvariga socialsekreterare är intresserade av att medverka i projektet.
- De valda barnavårdsutredningarna ska grundas i anmälan.
- Den valda vårdnadsutredningen ska inte också föranleda barnavårdsutredning, eftersom detta skulle kunna komma att förlänga och komplicera handläggningen och därmed av tidsskäl försvåra fallstudien.
- Föräldrar och barn ger sitt samtycke till att intervjuas av forskaren.
- Barnet har tillräcklig ålder och mognad för att delta i enskilda samtal med socialsekreteraren och i intervjuer med forskaren.

Detta urvalsförfarande kan förstås kritiseras på olika sätt. Att arbetsledaren stått för urvalet och att socialsekreterarnas inställning och motivation fått så stor betydelse står inte i överensstämmelse med ett strikt vetenskapligt tillvägagångssätt. I stället borde urvalet ha gjorts av forskaren utifrån vedertagna principer för urvalsförfarande och utan inflytande från någon av dem som skulle arbeta med fallet. Projektgruppen övervägde och diskuterade detta noggrant och kom fram till ståndpunkten att socialsekreterarna måste ges förutsättningar att känna sig delaktiga i en gemensam läroprocess och inte bara vara objekt för forskningen. Varje enskilt fall är unikt och med tanke på det lilla antal fall som av resursskäl kunde inrymmas i studien, torde

frågan om representativitet eller andra vedertagna kriterier för urvalsförfarandet vara av underordnad betydelse.

Alla de föräldrar som tillfrågades om att medverka i studien tackade ja; de ville gärna säga sitt för att kunna bidra till att socialtjänstens arbete förbättrades. Det blev endast möjligt att intervjua två av de fem aktuella barnen, eftersom föräldrarna senare inte gav sitt samtycke. Materialet omfattar sammanfattningsvis intervjuer med sex socialsekreterare, två barn, två föräldrar var för sig och två föräldrapar samt aktmaterial i form av utredningar och journalanteckningar. Därtill kommer dagboks- och minnesanteckningar från olika möten.

De valda fallen betecknades av de ansvariga socialsekreterarna som komplicerade och de har alla föranlett ingående utredningar och flera kontakter med berörda familjemedlemmar.

Föräldrarna har tillfrågats om samtycke till medverkan (deltagande i intervju samt samtycke till att forskaren fick ta del av aktmaterial) genom socialsekreterarna, som i samband med förfrågan lämnade över ett informationsbrev, som innehöll beskrivning av syftet med projektet, att deras deltagande var frivilligt och att allt material skulle komma att behandlas konfidentiellt. Föräldrarna har i sin tur frågat sina barn om deras samtycke till att bli intervjuade. Eftersom det skulle komma att bli svårt att helt avidentifiera intervjumaterialet tillfrågades klienterna om det fanns något i deras utsagor som inte fick komma till socialsekreterarnas kännedom. Ingen av de vuxna gjorde några sådana påpekanden. Däremot gav ett av barnen mig förtroenden som de inte ville att socialsekreteraren skulle få del av. Samtalen mellan forskaren, handläggarna och cheferna kring de enskilda fallen har, med hänsyn till klienternas integritet, skett i små grupper med dem som närmast arbetat med respektive fall. I rapporteringen utelämnas beskrivningar som kan röja familjernas identitet.

Intervjuer, aktstudier och återföring till praktiken

Studien inleddes med intervjuer med föräldrarna, därefter barnen och sist socialsekreterarna. Slutligen tog jag del av journalanteckningar och utredningar. Alla de medverkande socialsekreterarna intervjuades var för sig. Datainsamlingen gjordes i nära anslutning till att utredningarna formellt avslutats.

Efter att jag avslutat datainsamlingen för vart och ett av de enskilda fallen bearbetade jag materialet genom att föra samman utsagor hämtade från utredningar och journalanteckningar samt från

intervjuerna med barn, föräldrar och socialsekreterare. En första bearbetning och analys gjordes utifrån faktorer som främjat respektive hindrat samarbete mellan socialsekreteraren, barn och föräldrar. I de båda barnavårdsutredningarna gjordes bearbetningen och analysen med utgångspunkt i de olika faserna i en utredning - förhandsbedömning, inlednings- och planeringsfas, informationsinsamling, analys, bedömning och beslut. De olika parternas perspektiv framträdde tydligt i framställningen. Bearbetningen av vårdnadsutredningen gjordes något annorlunda. Här var det olika intervjupersoners utsagor som gav struktur åt framställningen. Barnens röster fanns alltid med antingen genom utsagor i intervjuerna eller från textavsnitt i utredningar och journaler. Efter detta första steg i analysen fick berörda socialsekreterare och chefer läsa fallbeskrivningen tillsammans med en text som gav en kort teoretisk bakgrund. Till vart och ett av fallen formulerade jag ett antal frågor som bildade utgångspunkt för samtal och diskussion. Nedan följer några exempel på sådana frågor:

- Vad finns att lära beträffande vilka särskilda delaktighetsstrategier som kan behöva utvecklas i den här typen av fall det vill säga svåra fall, med tydlig men ändå inte tillräckligt allvarlig problematik för tvångsingripande. Fall som återkommer och aktualiseras för utredning upprepade gånger?
- Finns det ”systemfel” i tillgången på insatser och villkoren för myndighetsutövningen som verkat/verkar hindrande för möjligheterna att skapa delaktighet i detta och liknande fall?
- Hur ser ni på BBIC som verktyg i detta fall?
- Hur ser ni på tidpunkten för utredningens avslut? Var den väl vald? Hade det gått att komma längre i utredningen om den givits lite mera tid? Hade det betydelse för möjligheten att göra föräldrar och barn delaktiga i att förändra sin situation?

Avsikten med detta tillvägagångssätt var att ge inblick i forskningsprocessen, att ge tillfälle till dialog, men också att få möjlighet att kontrollera mina tolkningar och få ytterligare underlag till min fortsatta analys. Socialsekreterarna och arbetsledarna gavs möjlighet att blicka tillbaka och reflektera retrospektivt kring det som hänt i fallet. I alla tre fallen kunde olika faktorer som främjat respektive hindrat delaktighet tydligt identifieras både ur socialsekreterarnas och ur klienternas synvinkel. Socialsekreterarna hade alla konfronterats

med etiska dilemman, där de vid avslutningen av fallet inte riktigt känt sig säkra på om de handskats med dessa dilemman på ett riktigt sätt. Alternativa tillvägagångssätt och strategier diskuterades framför allt beträffande barnens delaktighet i utredningarna.

Delaktighet för alla medverkande

Begreppet delaktighet var projektets signum och detta gällde inte enbart klienterna. Projektgruppen såg det som en angelägen uppgift att försöka skapa samhörighet och känsla av delaktighet för alla medverkande i projektet. De medverkande socialsekreterarna hade anmält sitt intresse, de hade fått del av projektplanen och vi hade haft enstaka möten. Men vi insåg att detta var otillräckligt.

En viktig fråga gällde om alla socialsekreterare inom de berörda enheterna skulle informeras om vårt arbete eller om vi skulle avgränsa oss till dem som var aktiva i projektet. Efter olika överväganden enades vi i projektgruppen om att endast träffa projektmedarbetarna. Vi fann det betydelsefullt att ta vara på de relationer som börjat utvecklas. Mötet ägnades åt att försöka klargöra vår önskan om allas delaktighet och syftet med projektet. Det framgick att det inte fanns en tydlig gemensam förståelseram och uppslutning kring projektets syften och ambitioner. KUBAS hade förankrats på chefsnivå, men hade uppenbarligen diffusa innebörder på andra nivåer i organisationen. Även syftet med Slalom var oklart. Önskemål framkom om att träffas igen för att fortsätta samtalen.

Detta var en kritisk fas i vårt samarbete. Skulle vi lyckas finna en samarbetsform, gemensamma tider och ett innehåll i samtalen som kunde kännas meningsfulla för alla? Vid denna tidpunkt kände jag stor oro för att inte vara accepterad som forskare och för att projektet skulle tappa sin bärkraft. Efter diskussion med projektgruppen skickade jag ut brev med e-post till socialsekreterarna där jag föreslog att vi skulle arrangera ett möte med så kallad kollegiegranskning, vilket innebar att socialsekreterarna skulle läsa och kommentera varandras utredningar. Tanken var att detta skulle kunna skapa möjligheter för interaktion och erfarenhetsutbyte socialsekreterarna emellan. Detta förslag möttes med tystnad, vilket jag tolkade som att förslaget ogillades. Senare framkom att detta var en riktig tolkning.

I nästföljande möte framkom ett förslag som alla kunde ställa sig bakom. Vi skulle ägna några timmar åt att förutsättningslöst och opretentiöst delge varandra tankar och reflektioner kring innebörden i

begreppet delaktighet. I mitt eget bagage fanns ett par vetenskapliga artiklar med relevans för vårt projekt. Mitt förslag att samlas kring dessa väckte visst intresse, men majoriteten önskade en mer anspråkslös form. Nästa möte ägnades därför åt en så kallad reflekterande process (halv dag) under ledning av den fristående handledaren.

Ytterligare en kritisk fas inträffade när utvecklingsledaren och arbetsledaren bytte anställningar hösten 2004. Det innebar att utvecklingsledaren lämnade sin nyckelposition med övergripande ansvar för utvecklingsfrågor inom området barn och ungdom. Arbetsledaren var kvar i samma enhet men med delvis förändrade arbetsuppgifter. Projektgruppen träffades under det första halvåret 2004 en gång var fjortonde dag eller var tredje vecka men efter att två av medlemmarna bytt jobb glesades mötena ut och blev kontakterna mindre frekventa. Samtidigt övergick arbetet vid denna tidpunkt i en datainsamlingsfas som inte krävde lika täta kontakter som i tidigare skeden av projektarbetet.

Reflekterande processer

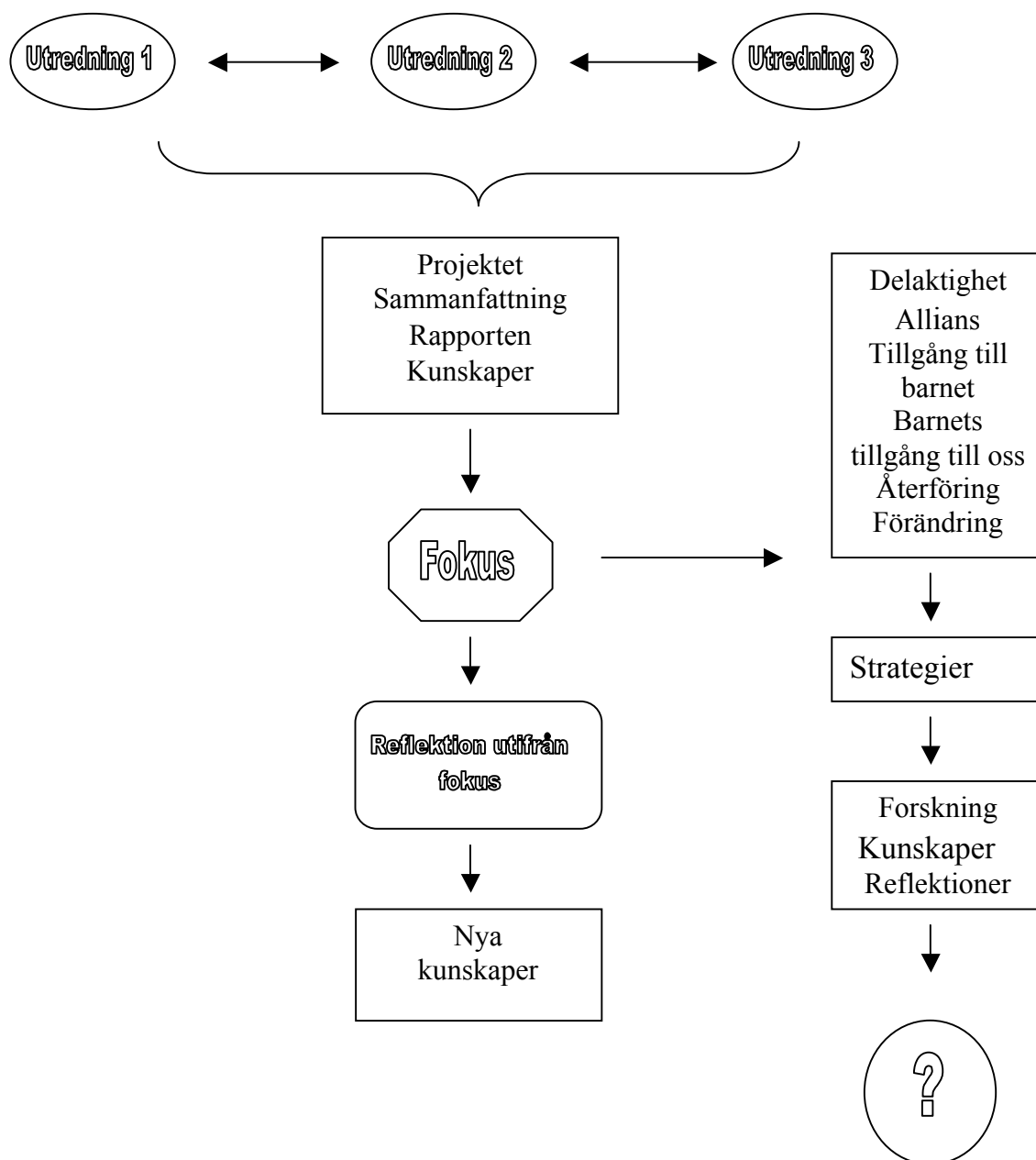
Mötena gick till på följande sätt. Varje deltagare fick i tur och ordning en liten stund att fritt reflektera och associera kring begreppet delaktighet. Ingen diskussion var tillåten, övriga deltagare skulle enbart lyssna. I ytterligare ett varv runt bordet fick var och en säga något om vilka tankar som väckts under den första rundan. Av minnesanteckningarna, som gjordes av en socionomkandidat, framgår följande:

Mötet avslutas med spegling vilken kan sammanfattas med att alla upplevt den reflekterande processen som berikande, fruktsam och rolig. Många uttrycker att det varit skönt att sitta och lyssna på varandras reflektioner. Positivt ses också den opretentiösa tonen samt möjligheten att tänka inåt, få upp trådar som tappats, reflektera högt och tala till punkt. En fördel - och några nämner utmaning - är inte minst att tvingas lyssna färdigt utan att avbryta eller starta en diskussion.

Två månader senare träffades samma grupp på nytt, denna gång dock med två personer frånvarande. Det framkom återigen uppfattningar om att projektet var rörigt och svårgripbart. En av medlemmarna i

projektgruppen gjorde följande illustration till det hon uppfattade som en helhetsbild av projektet. En bild som gjorde det möjligt för alla att tydligt se sammanhanget.

Figur 1. Illustration till projekt Slaloms struktur och syfte

Bilden förklarades av upphovskvinnan på följande sätt:

Axeln till vänster beskriver, uppifrån och ned, projektet i formell mening. Den följer projektplanen och illustrerar en process som vi hoppas ska leda till nya kunskaper i enlighet med våra syften. Just

när bilden ritas pågår en diskussion bland deltagarna utifrån flera olika frågor, teman och reflektioner som uppstått som en följd av projektet. Det handlar om delaktighet, allians med klienterna, att få tillgång till barnet, barnets tillgång till oss, återföring och förändring (den högra ”axeln”). Det är viktiga frågor och det krävs egna reflektioner, baserade på kunskaper och erfarenheter, för att komma vidare. Frågan är om vi utifrån erfarenheterna från Slalom kan utveckla våra strategier och tillvägagångssätt i praktiken? Skulle det i så fall innebära att vi använder oss av forskningen direkt i praktiken? Resultaten av dessa reflektioner kan vi inte förutse. Frågan är om vi har modet att sätta ord på kunskaperna och använda dem i praktiken? Kan man bygga strategiskt bättre utredningsmetoder så här? Är det detta som saknas i BBIC-strukturen, ett sätt att praktiskt hantera barns delaktighet i utredningar, utan att för den skull säga att det är den allena rådande modellen?

Tankar utbyttes om projektets avslut och möjligheter till fortsättning. Kommentarer kretsade kring bland annat kring följande:

- Behov av att få mandat för det som görs inom projektet.
- Vikten av att sätta värde på det som inte är kvantitativt.
- Ett jättespännande, annorlunda projekt som kan utmynna i något bra.
- Vi bör hålla en fokus för att gå mot ett och samma håll.
- Hopp om en trovärdig och tankeväckande rapport.

Ytterligare ett liknande möte ägde rum ungefär fem månader senare. Vad är delaktighet? var den fråga som återigen bildade utgångspunkt för samtalen.

Mötena präglades genomgående av personlig öppenhet, allvar och engagemang. Dilemman i socialtjänstens dubbla uppdrag att kontrollera och stödja, värderingar, rädslor, relationer, egna misslyckanden, respekt för människors lika värde, synen på barn, strategier, etiska problem och det sociala arbetets ramar och villkor belystes och reflekterades från en mängd olika synvinklar. Vi kunde konstatera att var och ens personliga erfarenheter har betydelse för hur man handskas med sina relationer till klienterna och vad man uppfattar som viktiga faktorer i bemötandet. Det kan handla om erfarenheter både från yrkes- och privatlivet till exempel om hur man själv blivit bemött i sjukvården, som barn eller erfarenheter av umgänge med egna och andras barn. Återkommande konstaterades

betydelsen av att kunna lyssna. Någon föreslog att vi bör tala om ”barnlyssnande” i stället för om samtal med barn.

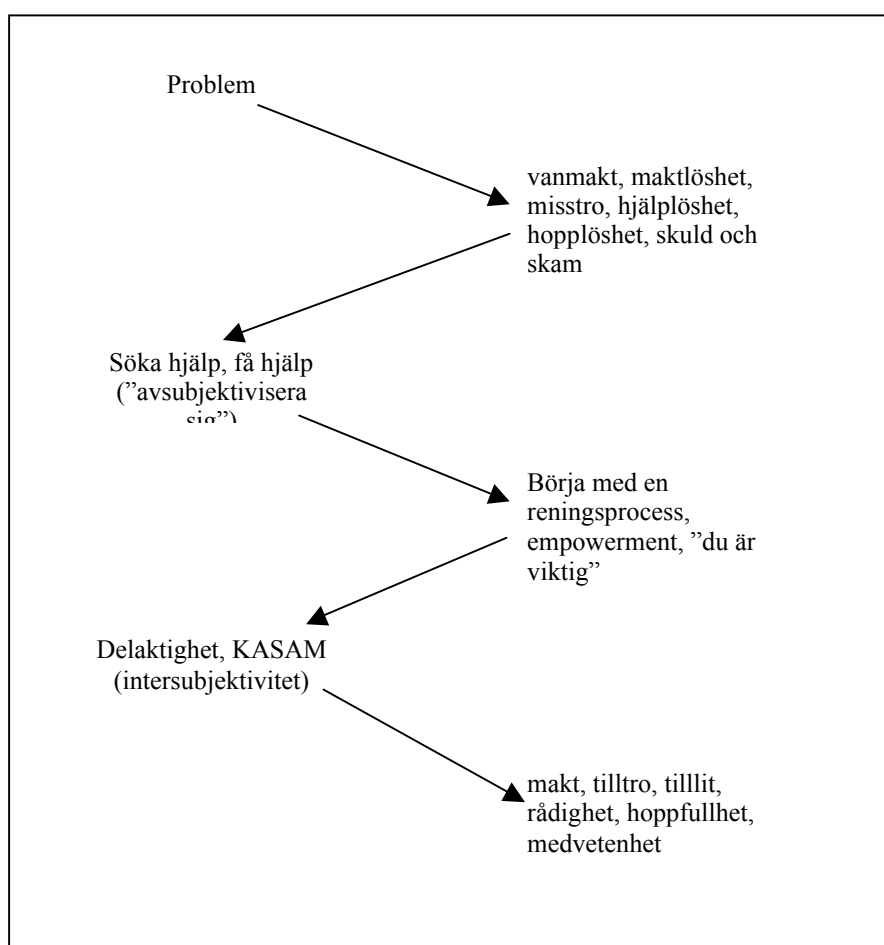
Innebörden i begreppet delaktighet visade sig vara svårfångat. Olika liknelser och bilder framträdde i ord och bild.

Svårt att formulera. Det liksom bara är där. Skydd för barnet att göra familj och släkt delaktiga. Samarbete är en grundbult. Om det inte fungerar är det som att stå på ett ben.

Samarbete är grunden för att allting ska bli bra. Jag kommer just från ett telefonsamtal där jag var rätt mycket myndighet, kommer du inte så ringer jag polisen. Hur får man då delaktighet? Det är både svårt och självklart på en gång. Får inte falla i fällan att vi gör något färdigt och sedan sticker under näsan på klienten. Hur få samarbete när man är på kollisionskurs med klienten?

En av deltagarna, som utgick från sina erfarenheter som familjerättsekreterare, hade förberett sig inför mötet genom att göra nedanstående bild som hon ritade på tavlan.

Figur 2. Subjekt - subjektrelation mellan socialarbetare och klient

Bilden förklarades av upphovskvinnan på följande sätt:

Det krävs en subjekt - subjektrelation om delaktighet ska uppstå, hävdade hon. Det handlar om inkännande och empati, inte om teknik och metoder. Det gäller att hitta varje människa där hon är och inte börja med problemet utan med relationen. Om vi börjar med problemet - hur ska vi då nå varandra? Det är viktigt att börja med föräldrarna och markera du är viktig! När en person söker hjälp sker en form av avsubjektivering, men genom den reningsprocess som socialarbetaren kan bidra till kan klienten återgå till att bli subjekt. Klientens känsla av ensamhet kan ersättas med en upplevelse av att vi är två som bär. Detta kan leda till att tillit och förtroende uppstår, vilket är en förutsättning för att klienten ska kunna medverka på ett konstruktivt sätt.

Bilden kan ses som en illustration till hur familjerättsekreteraren uppfattar sitt handlingsutrymme beträffande möjligheterna att etablera samarbete med föräldrar.

Under processens gång blev det allt tydligare att delaktighet inte är något som kan urskiljas eller läggas till som en särskild beståndsdel i det sociala arbetet.

Det är oerhört spännande. Hur ska vi kunna förvalta och föra vidare? Intressant med våra olika erfarenheter. Allt finns i det - teori, det mänskliga, det organisatoriska...

Det är inte fråga om enstaka konsultationer med klienterna; det är invävt överallt. Förutsättningarna för ett gott samarbete mellan socialarbetare och klient kan till exempel "organiseras bort".

Nu förstår jag varför jag inte passar in i den nya uppdelningen mellan utredning och insats. Jag gör som jag vill fast jag inte "får".

Delaktighet handlar om att vi ska jobba ihop tills vi är klara. Utredning blir något tekniskt. Man har organiserat bort möjligheterna till delaktighet.

Hur går det till när en organisation bestäms? Inte är det bara barn och familjer vi utgår från.

En annan deltagare reflekterade kring den beskrivna problematiken utifrån sin mångåriga erfarenhet av socialt arbete. Hon talar om att

långvariga relationer är de mest fruktbara, men varnar samtidigt för risken att de upprätthålls för socialsekreterarens egen skull och inte i första hand för klientens bästa.

Jag har varit socialarbetare i 35 år. Diskussionen om förhållandet mellan utredning och behandling böljar fram och tillbaka. Långa relationer är de mest fruktbara. Jag har haft fall som jag följt i tio år som utredare och behandlare och som fosterförälder. Hur ska en organisation se ut för att det ska bli effektivt? Man måste leva utan självklara svar. Det gäller också att vara uppmärksam på att relationen kan bli en livlina för socialarbetaren.

Betydelsen av olika slags kunskaper, vikten av att ge utrymme i vardagen åt diskussioner om etiska och moraliska frågor och värderingar, till exempel synen på barn, lyftes fram. Betydelsen av handledning som ett frirum för att uttrycka känslor och dilemman liksom betydelsen av att använda sig av sin erfarenhetskunskap, var några av den mängd aspekter som belystes. Exempelen nedan representerar utsagor från två olika personer.

Jag jobbar med exempel, får kunskap av och erfarenhet.

Det har varit en utvecklings- och läroprocess, det kan vi se om vi blickar tillbaka på första reflektionsrundan. Förståelsen har ökat. Även om organisationen ser ut som den gör är det ändå vi själva som bidrar till förändring. /.../ Alla har kunskap men den används för lite. Det måste finnas ett kunskapsfrämjande klimat.

Av korta ”utvärderingar”, som gjordes i slutet av varje tillfälle och där alla uttryckte sin mening, framkom att detta slag av möten upplevdes som meningsfulla och kreativa av alla deltagare.

Intervjuer och samtal kring kunskapsfrågor

Samtal om kunskapsfrågor återkom även i projektgruppsmöten, i mina intervjuer med socialsekreterarna och i de samtal som fördes med dem och med arbetsledarna kring de enskilda fallen. En frågeställning i projektet var vilka kunskaper socialsekreterarna använt sig av i kartläggning, dokumentation, analys och bedömning i de enskilda fallen.

I samband med återföringen av mina första bearbetningar av fallstudierna bifogade jag en text innehållande begreppsdefinitioner, några teoretiska modeller, exempel från tidigare forskning om barns och föräldrars delaktighet i den sociala barnvården. Jag såg det som ett sätt att förmedla forskningsbaserad kunskap med direkt relevans för de enskilda fallen. Responsen på detta har varierat, från tystnad till entusiasm och positiva kommentarer. En teoretisk modell som illustrerar olika nivåer av delaktighet och en "förhandlingsmodell" som illustrerar samarbete mellan föräldrar och professionella väckte intresse och diskussion, men det framgick inte alltid om mitt material tillförde något utöver detta.

I arbetsgruppen på familjerättsenheten uppehöll sig samtalet kring de teoretiska frågeställningarna i högre utsträckning än i de båda andra grupperna. Gruppen intresserade sig för teoribildningen kring delaktighet - "bra att få ord på det" och fann det tillfredställande att förstå att "forskarna brottas med samma problem som vi". I samtalet kring vårdnadsutredningen uppstod även en intressant diskussion om varför BBIC inte också prövats inom familjerätten⁶.

I samtalen kring barnavårdsutredningarna handlade samtalen mycket om dilemman, klienternas egenskaper och hinder för kommunikation på det interpersonella planet. Det handlade om svåra, komplicerade ärenden och jag förstod att det fanns ett stort behov av att ventilerat relationer, känslomässiga reaktioner och egen oro. Komplikationerna i de enskilda fallen verkade i denna mening "fängslande" och begränsande för att kunna lyfta blicka och se det generella i det specifika. Mitt intryck var att socialsekreterarnas uttryckssätt handlade om att organisera sina egna erfarenhetskunskaper - ett försök att hitta mönster och systematik i en svåröverblickbar verklighet. Beträffande användningen av BBIC var mitt intryck att både socialsekreterarna och cheferna ansåg sig ha funnit hur det ska användas. Mina frågor om utvecklingspotentialerna väckte inte det intresse som jag förväntat mig. Inte heller BBIC:s teoretiska grunder verkade användas på det självklara sätt som jag trodde var fallet. Jag saknade ett mera vetenskapligt förhållningssätt till analys av orsakssamband och konsekvenser av olika insatser och tillvägagångssätt. Det gällde både texten i utredningarna och i våra samtal. I de samtal som förts i projektet kan jag inte heller minnas att

⁶ Detta beskrivs närmre i arbetsrapporten (Rasmusson 2006).

frågor om lagstiftningen någon gång aktualiserats av socialsekreterare eller arbetsledare.

Mina iakttagelser har i viss mån bekräftats av ett par projektdeltagare. Språkbruket i talet om klienterna återspeglar inte alltid den teoretiska och professionella kunskap som man har eller borde ha. Det är som om den begreppsapparat man lärt sig i sin utbildning ”glöms bort” och att sättet att tala övergår i ett vardagsspråk eller en socialarbetarjargong, som man inte själv är medveten om. Man kan ibland uppleva en form av fragmentarisering när det gäller kunskapsutveckling och kunskapshantering. Man ska hålla sig i sin ”box” och göra vad man ska utan att snegla så mycket på vad som händer utanför. Organisationen stimulerar såtillvida inte alltid till kunskapssökande och kunskapsutveckling.

En annan förklaring, som också anförts av flera, handlar om att den teoretiska kunskapen integrerats och inryms i vardagsspråket, som förenklas med tanke på klienterna. I relation till dem måste språkbruket vara enkelt, annars är det inte möjligt att kommunicera med dem på ett begripligt sätt. Ett exempel är den socialsekreterare som hänvisade till teoretiska kunskaper om barns utveckling och samtal med barn. ”Teorierna finns där, sen får de tillämpas olika från fall till fall.”

Att formulera begripliga frågor i intervjuer och samtal utifrån den övergripande frågan om kunskapsanvändning visade sig vara svårt. Intervjupersonerna reflekterade kring orsaker till problem och ”varför-frågor”, självkritiska reflektioner förekom och även hänvisningar till teorier som utvecklingsekologi, psykodynamisk teori och forskning om samtal med barn i utsatta livssituationer. Flera av svaren kretsade dock kring ”hur - göra” frågor, vilket framgår av följande exempel:

Det är en svår fråga, för det känns som man har försökt jättemycket på olika sätt hela tiden i ett års tid och det är ju... alltså... vilken kunskap, mer vilken kunskap vi har använt oss av?

Ja, men det är väl allt från att motivera till, att försöka knyta kontakt, att få en relation och göra sig som en trygg person för familjen. Vi har gått väldigt mycket på hembesök för att vi kanske har tänkt att det skulle bli en mer odramatisk situation.

Det kom även svar, som exemplifierar på vilket sätt klienter kan bidra med sin kunskap.

Föräldrarna har varit väldigt bra på att beskriva hur de hanterar sitt barn. De har bidragit med sina erfarenheter på ett bra sätt. Det har varit en så otroligt spännande familj att jobba med, alltså det är svårt att säga konkret vad man lärt sig.

Men även frågor kring detta tema visade sig svåra att besvara, det var frågor som jag fick intryck av att åtminstone några var ovana vid att tänka på.

Handledningen

Socialsekreterarna fick handledning parvis och vid tre till fyra tillfällen av den fristående handledare, som också ingick i projektgruppen. Av olika orsaker följde emellertid inte handledaren fallen under hela tiden. I två av fallen hade handläggningen påbörjats och fortgått en tid innan socialsekreterarna fick tillgång till handledning. I stället fortsatte handledningen efter att utredningarna formellt avslutats. Det betyder att handledningen bedrivits utifrån varje ärende för sig och i den process som socialsekreterarna bestämt.

Samtliga socialsekreterare framhåller handledningens stora betydelse för att få ny kunskap, för att få tillgång till egna kunskaper och för att få stöd i att komma vidare i de enskilda fallen. Det är viktigt att ha tillgång till ett frirum där man har utrymme att uttrycka sig fritt och ge utlopp för rädsla och andra känslor som aktualiseras i det svåra klientarbetet. Man behöver hjälp med att analysera orsaker, få perspektiv på sin egen roll och klienternas situation för att därigenom få djupare förståelse. Inte minst var det varit viktigt att få handledning i hur man kan ta kontakt och kommunicera med barn i utredningar. En av socialsekreterarna uttrycker sig så här i en intervju:

Vi hade kunnat få djupare förståelse i utredningen om vi haft handledning under tiden. Vi fick en helt annan bild av familjen genom handledningen, det hade vi behövt få tidigare.

Handledaren har med utgångspunkt i projekt Slalom skrivit en uppsats, Sökande efter handledningens betydelse (Nelson 2005), inom ramen för handledarutbildning i psykosocialt arbete. Hon har beskrivit och analyserat socialsekreterarnas egna beskrivningar av vad handledningen betytt. Resultaten sammanfattas enligt följande:

Socialsekreterarna upplever att de fått fler redskap att arbeta med. De har kunnat sätta ord på det som försiggår och kunnat känna

förståelse inför sig själva och andra. De har blivit förstådda på mer än de själva förstått, de har fått insikter och klargöranden, både om sig själva och om andra. Saker har kunnat ta form och bli tydligare. Större distans till barn, föräldrar och sig själva, har inneburit att de vågat gå närmare. De har burits av en känsla av framåtskridande. Socialsekreterarna har kommit längre i sin strävan om att möjliggöra för barn och föräldrar att var delaktiga. Utredningarna har förts bättre framåt (sid. 1).

Avslutande seminarium

I ett avslutande seminarium kring mitt utkast till slutrapport fick projektdeltagarna lämna synpunkter på innehållet i rapporten samt på följande aspekter av projektet:

- innehåll
- form, organisation och uppläggning,
- ”pärlor”
- relationer, samarbete och information
- göra annorlunda eller ”heta potatisar”

En gemensam upplevelse var att det krävdes mer tid för avslutning av projektet, att det slutade mitt i en intressant process som var i sin begynnelse. Som positiva ingredienser framhölls den sökande ansatsen, de reflekterande processerna, teoriredovisningarna, handledningen och att olika enheter fanns representerade. Som negativt anfördes att det avsatts för lite tid och att projektets inledning borde ha varit tydligare, där alla borde ha varit med mera aktivt från början. Detta hade kunnat skapa bättre förutsättningar för allas delaktighet. Å ena sidan efterlystes en tydligare och mer rationellt planerad process, å andra sidan framkom uppskattande synpunkter på att projektet delvis formats under arbetets gång.

Det har varit rörigt, men när vi påtalat detta har vi funnit någon form. Kanske lite som Muminmamman säger ”Vad som helst kan hända, därför är jag lugn”.

Diskussion

Forskningstemat

I projekt Slalom har forskare och praktiker gemensamt sökt och producerat kunskap om innebörder i begreppen barnperspektiv och delaktighet i den sociala barnvården. Det är mångtydiga begrepp, som kan definieras på olika sätt i relation till föräldrar och barn i olika åldrar i olika sammanhang. Mycket tid har ägnats åt samtal, dialog och reflektion, ett tillvägagångssätt som samstämmigt uppfattats som meningsfullt och berikande. Filosofen Bengt Molander (1996), beskriver att dialogformen lämpar sig väl för begreppsundersökningar. Han beskriver dialogen som ett ”begrepslaboratorium”, och rekommenderar oss att se begreppen som ”ett slags retorik för att skapa rörelse i dialogen”.

Det viktiga är definitionsförsökens avlagringar, den ökade förståelsen av begrepp och exempel och hur de är ömsesidigt beroende av varandra. Dialogen är en dialektisk rörelse mellan exempel och olika sätt att tala om dessa exempel för att sätta in dem i en större helhet. Målet är inte att bryta ner begreppen i sina ”beståndsdelar” utan att pröva dem i bruk i olika sammanhang. (ibid. sid. 208)

Måhända är det för anspråksfullt att hävda att vi använt oss av dialogformen på det sätt som Molander beskriver, men vi kan åtminstone konstatera att samtal och dialog är nödvändiga för att forskare och praktiker ska kunna lära känna varandra, för att förmedla våra kunskaper och erfarenheter och göra dem begripliga för varandra. Motivationen att delta och engagemanget i mötena med de reflekterande processerna visar att det valda forskningstemat varit meningsfullt och angeläget för alla medverkande. Delaktighet är ett begrepp som ständigt aktualiseras i det sociala arbetets vardag.

Gösta Eliasson och Axel Targama (2005) ger ytterligare stöd till den valda ansatsen. De framhåller vikten av att få frihet för tanken för att utveckla kompetens och kunna ompröva invanda rutiner och arbetssätt. Om möjligheter skapas för kritisk reflektion genom kollegial dialog kan detta leda till en omskapad förståelse, en förändrad syn på omvärlden, omtolkning av problem och till en annorlunda syn på förutsättningar, möjligheter och förväntningar.

Socialt arbete med barn i utsatta situationer är ofta starkt känsloladdat och värdeladdat och aktualiserar dilemman som i sin tur kan frammana minnen från den egna barndomen och tankar på relationerna till egna barn, något som kan stärka förmågan till inlevelse men också återuppliva svåra minnen som gör det svårt att hålla distans och hårbärgera egna känslor.

Att etablera relationer med barn kan vara riskfyllt och etiskt besvärligt. Samtidigt ska socialsekreteraren upprätthålla rutiner, hålla sig inom en given tidsram, uppfylla juridiska krav och dokumentera enligt givna strukturer. Barnavårdsutredningar har sina rötter i en byråkratisk förvaltningstradition och det är komplicerat att överblicka utredningars juridiska ramar, syften, möjligheter och begränsningar.

Bland de medverkande i Slalom har funnits ett starkt behov av att samtala om och reflektera kring möjligheter och begränsningar i att etablera ett gott samarbete med barn och föräldrar. Deltagarna har betonat att goda relationer är själva grundbulten i allt socialt arbete och kunnat konstatera att de organisatoriska förutsättningarna ibland kan utgöra hinder.

Enligt vad som framgår i en artikel av Gilligan Ruth (2005) i tidskriften *Child and Family Social Work* finns ett ökande intresse för relationsbaserad och reflekterande praktik. Författaren hävdar att det kommit en reaktion på utvecklingen av en reduktionistisk förståelse för mänskligt beteende och mot byråkratiska åtgärder och organisationsförändringar som svar på komplexa problem liksom mot betoningen på juridiska och administrativa procedurer i det sociala arbetet. Ruth ger en bakgrund, där hon beskriver case work metodiken som den tillämpades på 1950- och 1960-talen och den kritik som sedermera ledde till att denna metodik tappade mark och försvann som begrepp. Hon tycker sig märka en renässans för relationsbaserat socialt arbete, dock med annat innehåll och annan inriktning än den gamla case work metodiken. För att tillämpningen av relationsbaserad praktik ska kunna bli en effektiv och etablerad ansats i praktiken, krävs att praktikerna utvecklar sin reflekterande förmåga. De måste kunna hantera det unika utifrån varje individs specifika förhållanden och de olika kunskapskällor som behövs för att förstå komplexa, oförutsägbara problem. Reflekterande praktik, som erkänner både skiftande kunskapskällor och den unika oförutsägbara naturen i socialt arbete, stärker möjligheterna att öka potentialerna för relationsbaserad praktik. Det måste finnas tid och utrymme att reflektera över de unika, komplexa och dynamiska situationer socialarbetare möter. En

utmaning för socialarbetarna är att hantera spänningsförhållandet mellan de olika kunskapskällor som finns att använda sig av.

Socialstyrelsens förslag till programmet Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten beskriver en av de utmaningar som individ- och familjeomsorgen står inför genom att betona att sociala processer har ett egenvärde till skillnad från näringslivets processer.

Det behövs därför ett nytt perspektiv, som beskriver sociala processer i termer av möten, dialog och värdegemenskap. Först då är det möjligt att beskriva hur värden skapas och upprätthålls i sociala verksamheter som skola, förskola och socialtjänst. (Socialstyrelsen 2000, sid. 33)

Dessa konstateranden talar för att det slag av aktiviteter som bedrivits i Slalom kan vara av stor betydelse i utvecklingen av det sociala arbetets praktik beträffande etisk medvetenhet och med klienternas erfarenheter som en viktig kunskapskälla.

Organiseringen

Att finna ett för alla meningsfullt och relevant tema för kunskapssökandet var en viktig förutsättning för organiseringen av ett gemensamt projekt. Men även andra förutsättningar måste uppfyllas - ett gott samarbetsklimat, kontinuitet i samarbetet samt vilja och möjligheter att avsätta tid. Småskaligheten har gjort det möjligt att inkludera alla medverkande, men det krävdes upprepade förtydliganden innan alla riktigt begrep vad projektet syftade till och vad den egna delaktigheten kunde betyda i sammanhanget. Interaktiv forskning är, enligt Lennart Svensson (2002), präglad av dynamisk planering. Som framgång uppfattades detta som både positivt och negativt av projektdeltagarna. Vår erfarenhet är att det är viktigt att ägna mycket tid åt förberedelserna för att åstadkomma en ram för samarbetet som alla kan omfatta, men organiseringen måste samtidigt skapa förutsättningar för öppenhet och flexibilitet.

I efterhand framförde deltagarna att mer tid borde ha avsatts. För mig var detta ett dilemma. Som forskare hade jag halvtid av min tjänst till förfogande, men för praktikerna handlade det om att "ta sig tid" i en hårt pressad vardag. Att hitta ett för alla meningsfullt tema och en arbetsform som kunde upplevas berikande och till och med rolig var därför särskilt viktigt. När detta inträffade gick det också att hitta tid i

almanackan. Frågan om vilka anspråk jag kunde ställa på mina medarbetares tid var dock under hela tiden ett dilemma för mig. Vad kunde jag kräva, vilka mandat hade deltagarna från sin ledning för att delta i projektet? Vid den tidpunkt då projektet avslutades hade ett samarbete och relationer etablerats som ganska abrupt måste avslutas. I det avslutande seminariet ställdes frågan ”hur avslutas bärande relationer”? En erfarenhet är att avslutningen bör ägnas lika stor omsorg som inledningen.

Fallstudier och reflekterande processer

Fallstudien som forskningsmetod och pedagogisk metod har haft flera fördelar. Tillvägagångssättet har gjort det möjligt att studera utredningarnas ”svarta låda”, det vill säga de processer som bestämmer barnutredningars utformning. Fallstudierna har givit tillgång till flera olika perspektiv - socialsekreterares, barns och föräldrars - liksom till skrivet material i utredningar och journaler. Detta har varit viktigt för att förstå barnperspektivets skiftande innebörder i arbetet med barnutredningar inom socialtjänsten och för att kunna se barnet och barnets villkor i sitt sammanhang. Vi har kunnat vända på varje sten och har på så sätt fått underlag för reflektioner och alternativa tolkningar. En mångfald av synpunkter har berikat men samtidigt komplicerat och utmanat de kunskaper vi redan har. Det sociala arbetets komplexitet har framstått med stor tydlighet.

Fallstudierna har haft flera fördelar men de etiska problemen ska inte underskattas. De vuxna intervjupersonerna kunde informeras om projektets syfte och om hur deras utsagor skulle komma att användas och att de själva måste tala om vad som eventuellt inte fick komma till socialsekreterarnas kännedom. Att gå tillväga på detta sätt i relation till barn kan inte rekommenderas. För dem kan det vara svårt att urskilja vad som skiljer en intervju med en forskare från ett samtal med en socialsekreterare och de har inte tillräcklig kunskap för att överblicka innebörden i ett forskningsprojekt av detta slag. Jag hamnade i ett etiskt dilemma när ett av barnen gav mig förtroenden som inte fick föras vidare till socialsekreteraren. Dilemmat löstes i och med att barnet så småningom gav samma information till socialsekreteraren.

I varje enskilt fall finns oförutsägbareheter och ofta dolda förhållanden. För min egen del har jag fått anledning att fundera över teoriernas och den forskningsbaserade kunskapens räckvidd och

användbarhet. I praktiken uppstår hela tiden nya frågor utifrån de konkreta fallen, frågor som det inte utan vidare går att hitta svar på från forskningen. Vetenskap och beprövad erfarenhet räcker inte alltid till för att bedöma om ett barn måste skiljas från sina föräldrar eller för att lösa de dilemman som uppstår när intressekonflikter mellan barn och föräldrar måste hanteras. Därtill kritiseras lagstiftningen för att inte ge tillräckligt stöd. Den syn som präglar socialtjänstlagen bygger inte på barnet som bärare av rättigheter (Holmberg och Håkansson 2000). Diskurser som formulerats och etablerats i den akademiska världen har inte en given plats i praktikens vokabulär. Ett exempel är den syn på barn som subjekt och aktörer som etablerats i forskningssammanhang men som inte artikuleras i praktiken på samma sätt som i den akademiska världen. Jag har tidvis upplevt det som att vi delvis talar olika språk. Trots att känslan av ömsesidighet många gånger varit stark är jag ibland osäker på om vi, forskare och praktiker, faktiskt förstått varandra. Det handlar inte i första hand om den rent bokstavliga förståelsen kring olika sakfrågor utan mera om våra olika förhållningssätt till de fenomen vi möter och studerar. Forskarens uppdrag består i att söka mönster och kategorier, att se det generella i det specifika och att vara kritiskt granskande. Praktikerns vardag är fylld av krav på snabba ställningstaganden och handfast handlande. Dessa olikheter påverkar vårt språkbruk och förhållningssätt.

Vilka kunskaper har socialsekreterarna använt sig av i de enskilda fallen? Vad är det som hänt i rummet när vi samtalat kring detta? Har ny kunskap utvecklats i den interaktion som ägt rum mellan deltagarna i projektet?

Min strategi har bestått i att försiktigt och utan stora krav introducera teoretiska perspektiv och modeller, ställa frågor och leda diskussioner. Jag frestades ibland att inta en lärarroll där jag ville börja undervisa och peka ut vilka kunskaper som skulle kunna vara användbara i analysen av de enskilda fallen. Men jag fann stöd hos Jon Ohlsson (2002), forskare i pedagogik, som framhåller att forskare bör avhålla sig från att tala om vad vi tycker är rätt och fel. Vår uppgift är att tydliggöra olika handlingsalternativ och få den komplexa verkligheten att framträda. Ohlsson hänvisar bland annat till Kolb (1984) och Piaget (1972) och konstaterar att lärande sker i samspel mellan människor. Läroprocesser kan inte förstås som en individuell aktivitet. ”Genom interaktion och kommunikation är människor medverkande i ständigt pågående sociala konstruktioner av kunskap

och kompetens” (sid. 94). ”Kunskapen kan inte *överföras* till praktiken, utan tillskrivs mening och betydelse av praktiker genom kommunikativt handlande” (sid. 98).

I Slalom har vi försökt skapa utrymmen för samtal och reflektion i olika konstellationer och i olika rum. Som tidigare framgått präglades dessa samtal av olika stämningar och sättet att uttrycka sig varierade i de enskilda intervjuerna och även mellan de olika enheterna i samtalen kring de enskilda fallen. De olikheter som framträdde i samtalen i familjerättsgruppen respektive grupperna inom enheten för barn och familj kan ha att göra med varierande individuella erfarenheter och preferenser, men jag vill i första hand hänföra olikheterna i uttryckssätt till uppdragens karaktär och premisserna för arbetet.

Familjerättssekreterarnas uppdrag är på flera sätt tydligare avgränsat än för socialsekreterare som arbetar med barnavårdsutredningar, som av Sune Sunesson (1997) karaktäriserats som det mest ”svårbegripliga och svårföränderliga” inom socialtjänsten. En av uppgifterna handlar om att ta ställning i det svåra valet mellan tvång och frivillighet. Barnavårdsutredningar har under många år utsatts för hård kritik från forskare och tillsynsmyndigheter och frågan om förhållandet mellan utredning och behandling/insats är exempel på en fråga som föranleder ständigt debatt och leder till återkommande omorganisationer. Familjerätten är en ”fredad zon”, där mitt intryck är att det funnits arbetsro på ett annat sätt än inom andra enheter, som genomgått flera omorganisationer under de senaste åren. Dessa faktorer påverkar sannolikt socialsekreterarnas premisser för att kunna distansera sig och lyfta blicken från komplexiteten i de enskilda fallen.

Ytterligare en variant uppstod i de reflekterande processerna. Dessa möten har av deltagarna upplevts som frirum och andningshål där det varit tillåtet och givits möjlighet att vara kreativ utan särskilda prestationskrav. I reflektionen ligger en frihet från omedelbart krav på handling och reflektion är ett moment i all kunskapsbildning, påpekar Molander (1996). Deltagarna har i dessa sammanhang uttryckt sig på ett insiktsfullt och prövande sätt. Ett exempel är de figurer som ritades på tavlan av deltagarna. Kunskapsbildningen handlar i hög grad om, vilket påpekas av Molander (ibid.), om att lära sig se nya saker, att skärpa uppmärksamheten. Deltagarnas kunskaper och reflektioner har kommit till uttryck på ett helt annat sätt än när jag ställt frågor om deras kunskapsanvändning i de enskilda intervjuerna. De rumsliga förutsättningarna och utrymmet - både fysiskt och mentalt - har haft betydelse.

Att svara på frågan ”vilken kunskap har du använt”? i individuella intervjuer är uppenbarligen svårt. Sannolikt har intervjupersonerna sällan fått en sådan fråga och möjligtvis kan frågan väcka prestationsångest inför att inte ge det ”rätta” svaret.

I min egen förförståelse fanns en föreställning om att det skulle vara möjligt att utveckla ”partnerskap” för kunskapsutveckling och att KUBAS skulle innebära möjligheter att stärka relationen mellan forskning och praktik. Jag trodde på möjligheten att genom nära personlig kontakt kunna uppnå intersubjektivitet och ömsesidig förståelse. Under arbetets gång och i tolkningen av det som skedde inspirerades jag av texter om dialogbaserat lärande. Som framgått har mina förväntningar infriats och det har funnits många tillfällen då jag upplevt stark ömsesidighet. Men det har även funnits tecken på motstånd bland de praktiskt verksamma mot forskning och akademiska kunskaper eller åtminstone mot att läsa vetenskapliga texter. Det finns skäl att reflektera kring att mitt förslag om att läsa och diskutera vetenskapliga artiklar inom ramen för projektet förkastades. En förklaring till detta kan vara att jag stötte på det slag av problem och konflikt mellan forskning och praktik som pekats ut av Verner Denvall.

Förslagen om att socialtjänsten i högre grad skall bygga på akademisk forskning och utgå från evidensbaserad kunskap om effekter av sociala interventioner står i konflikt med andra uppfattningar om att kunskap skall bygga på praktikernas erfarenhet och att man därför bör utöka inslagen av reflektion i arbetet. Olikheter beror på varierande problemuppfattningar, kunskapssyn och institutionell anknytning. (Denvall 2001, sid. 11)

Därmed inte sagt att det inte finns intresse för kunskapsfrågor, men kanske finns visst motstånd även utifrån det som Bengt Börjesson (2004), i följande citat, beskriver som kunskapens dekonstruerande kraft.

Ny kunskap kan fungera som en dekonstruerande kraft, tänkande som underkänner de världsbilder och strategier för handlande som vi förfogar över. Kunskap förenklar inte tillvaron men komplicerar den. Kunskap - om vi ska tillägna oss den och införliva den inom oss - innebär omprövning och självprövning. Smärtsamma processer. (Börjesson, www.socialanätet)

Utvecklingsmöjligheter

Socialekreterarnas sätt att tala om handledningens betydelse, för att utveckla och hålla kunskap levande samt dess betydelse för att ge användbara verktyg, ger anledning till eftertanke. Praktikerna värderar högt verktyg av det slag som den systemteoretiska, psykosocialt och psykodynamiskt inriktade handledningen tillhandahåller. Själv har jag försökt introducera även andra teorier och verktyg av annat slag - verktyg som kan bidra till att kontextualisera och problematisera innebörden i barnperspektiv och barns delaktighet med koppling till det sociala arbetets administrativa och juridiska ramar och till tidigare forskning.

Detta leder tankarna till Tine Egelunds undersökning av innehållet i handledarutbildningarna i Göteborg, Umeå och Sköndal (Egelund 1999). Hon fann att huvuddelen av kurslitteratur och uppsatser inriktar sig på interpersonella förhållanden (till exempel relationen mor/barn eller handledare/handledd), detta som en konsekvens av inspirationen från psykoterapeutiskt kliniskt tänkande. Egelund är kritisk till frånvaron av intresse för specifika klientgrupper, sociala problem och det socialpolitiska och organisatoriska sammanhang, där handledning i praktiken försiggår. Juridiska regler, organisatoriska procedurer, rättssäkerhetsfrågor, socialpolitiskt definierade rättigheter och plikter är sådant som ligger utanför handledningssituationen.

Erfarenheterna från Slalom har fäst min uppmärksamhet på dessa frågor och vi har rört vid möjligheten att pröva det som skulle kunna kallas "vetenskaplig handledning" i enskilda fall. En forskare skulle exempelvis kunna bistå med regelbunden handledning kring hur analys och bedömning i barnavårdsutredningar kan göras utifrån vetenskapligt tänkande och på grundval av teorier som kan komplettera den psykodynamiskt inriktade handledningen. Är det möjligtvis en väg att gå för att fortsätta mötas, öka förståelsen och ytterligare minska klyftan mellan forskning och praktik? Jag återkommer till detta i den avslutande diskussionen.

II Familjehemsvård och barns delaktighet

Bakgrund

Samarbetet mellan forskaren och praktiker inom familjehemsvården tog på samma sätt som i Slalom sin utgångspunkt i vårt redan etablerade samarbete i utvärderingen av BBIC.

I mitten av 1990-talet blev Helsingborg en av försökskommunerna i Socialstyrelsens projekt för förbättring av familjehemsvården - Dartingtonprojektet. I detta projekt prövades ett intervjuformulär (bedömnings- och insatsformulär) strukturerat med utgångspunkt i de sju tidigare nämnda behovsområdena. Genom systematiska intervjuer förväntades socialarbetarna få goda kunskaper om barnens behov som underlag för att bedöma insatser. Insatserna skulle utformas i samråd med barnet och de vuxna och syfta till att stödja barnet i hans/hennes utveckling till självständiga individer (Socialstyrelsen 2000b).

Dartingtonprojektet övergick efter ett par år i projekt Barns behov i centrum (BBIC) och i detta projekt var Helsingborg, som tidigare nämnts, en av de kommuner som prövade en metod med så kallade utvärderingsmöten för uppföljning av placerade barn (Rasmusson et al. 2004).

Inom enheten har länge funnits en stark ambition att utveckla och kvalitetssäkra arbetet utifrån ett barnperspektiv. Ett uttryck för detta är att tre omfattande intervjuundersökningar om hur barn och unga upplevt att vara fosterbarn genomförts i Helsingborg vid olika tidpunkter (Hansson och Knutsson 1987, 1998, 2000). Intervjuerna gjordes av socialsekreterare inom familjehemsvården med ekonomiskt stöd från Allmänna Barnhuset.

Samarbete och samarbetsformer

Samtal om utvärderingsmöten som metod och försök till organisering

När samarbetet mellan mig och familjehemsenheten inleddes i januari 2004 fanns inom enheten ambitioner att sprida användningen av

utvärderingsmöten som metod⁷. Det fanns intresse för utvärderingsresultaten från BBIC och jag ombads att hålla i en halv utbildningsdag för familjehemssekreterarna där min rapport presenterades. Slutsatsen av utvärderingen är formulerad på följande sätt:

Vår slutsats är, trots vissa brister konstaterats, att de ramar och utrymmen som skapats för barns delaktighet och medbestämmande genom BBIC ger förutsättningar för att stärka barnets ställning i enlighet med intentionerna i socialtjänstlagen och barnkonventionen. Barn konsulteras, får komma till tals och kan i bästa fall utöva visst inflytande i viktiga planerings- och beslutsprocesser som rör dem själva. Den kritik som framförts av de intervjuade barnen drabbar inte själva arbetsmetoden särskilt hårt, snarare utövarna av den. Vuxna har mycket att lära i mötet med barn utifrån deras särskilda kunskaper, erfarenheter och sätt att tänka och agera. (Rasmusson et al. 2004, sid. 92)

Det blev en livlig diskussion där farhågor och dubier kring att utvärderingsmötena inte alltid upplevdes positivt av barnen diskuterades och reflekterades. Var detta verkligen ett tillvägagångssätt som var för barnens bästa? Vad är det som är bättre med denna metod än vårt gängse tillvägagångssätt i uppföljningen? var frågor som ställdes.

Vi konstaterade att vi hade ett gemensamt intresse av att öka kunskapen om hur familjehemsplacerade barn kan bli delaktiga i olika frågor som rör dem själva. Socialsekreterare och arbetsledare visade intresse för att fortsätta samarbetet och en arbetsgrupp bildades bestående av fyra socialsekreterare, varav den ena var ansvarig för samordning av oberoende ordföranden i utvärderingsmöten, en utvecklingsledare vid socialförvaltningen, enhetschefen och forskaren. Olika idéer och förslag prövades. Ett förslag handlade om fallstudier av utvärderingsmöten där samtliga parter skulle intervjuas⁸, ett annat rörde vårdplaners utformning och användning och ett tredje handlade om möjligheterna att utvärdera effekter av vården i familjehem. Jag skrev utkast till planer i likhet med den som formulerats för projekt Slalom, men det var svårt att finna konkreta, realistiska och

⁷ Utvärderingsmötena arrangeras lämpligen en gång i halvåret för omprövning eller överväganden om fortsatt vård. På mötet träffas barnet, socialsekreteraren, fosterföräldrarna och barnets ursprungsfamilj under ledning av en oberoende ordförande.

⁸I Socialstyrelsens utvärdering av utvärderingsmöten (Rasmusson et al. 2004) hade inga föräldrar eller fosterföräldrar intervjuats.

genomförbara förslag. Gruppen tog slutligen fasta på de dubier som framkommit kring utvärderingsmöten och vi beslutade att ha ett nytt möte med hela arbetsgruppen. I detta möte ägnades återigen tid åt att utbyta erfarenheter kring utvärderingsmöten som metod. Den grundläggande frågan var hur familjehemsvården följs upp och utvärderas samt hur barnens delaktighet kan garanteras. Som utgångspunkt för diskussionerna användes en teoretisk modell användbar för analys av barns delaktighet på olika nivåer (Shier 2001).

För att få bättre kunskap om socialsekreterarnas erfarenheter och kunskaper om samtal med barn i dessa sammanhang föreslog arbetsgruppen att socialsekreterarna skulle skriva dagbok utifrån sina kontakter med enskilda barn. Dagböckerna skulle kunna ge underlag för fortsatta samtal om innebörden i barns delaktighet och medbestämmande i familjehemsvården. Från början tänkte vi oss att ett par socialsekreterare skulle kunna göra detta, men när idén presenterades i hela arbetsgruppen visade det sig att alla var intresserade av att skriva dagbok om var sitt barn.

I detta skede upplöstes den arbetsgrupp som bildats eftersom syftet med gruppens arbete var alltför oklart. Utvecklingsledaren bytte vid denna tidpunkt anställning, vilket innebar att det inte längre fanns någon från den centrala förvaltningen med övergripande ansvar för utvecklingsarbetet. Detta blev ytterligare en anledning till att upplösa arbetsgruppen.

Från enhetschefen, som själv medverkat från starten i implementeringen av Dartingtonprojektet och BBIC fanns ett starkt önskemål om att få veta mer om de barn som varit föremål för Dartingtonprojektet. Hon visste att ett tjugotal barn intervjuats utifrån bedömnings- och insatsformuläret och mot bakgrund av resultaten från de tidigare nämnda uppföljningarna var hon intresserad av att få veta om familjehemssekreterarna blivit bättre på att lyssna på barn och om barnen själva märkt av att en ny arbetsmetod använts i uppföljningen. Hon hade en självkritisk hållning och såg en risk att BBIC blev ett mantra utan verkligt innehåll. Att verkligen ha barns behov i centrum är svårt och hon var därför angelägen om att få mer kunskap om barns egna upplevelser och erfarenheter. En följd av detta blev en intervjustudie med fem ungdomar som alla var i 20-årsåldern och som alla nyligen avslutat vården efter långvariga placeringar i familjehem. Syftet var att ta reda på deras upplevelser av delaktighet och medbestämmande - i samband med inflyttningen, under tiden i

familjehemmet och vid utflyttningen. Utöver intervjuerna gjordes en aktstudie. Beskrivning av genomförande och resultat av dessa studier redovisas i arbetsrapporten (Rasmusson 2006).

En av socialsekreterarna på familjehemsenheten har ett uppdrag som består i att rekrytera och samordna de personer som anlitas för att vara oberoende ordföranden i utvärderingsmöten. Hennes uppdrag är också att samla upp erfarenheter av utvärderingsmöten från såväl ordföranden som socialsekreterare. Hon har egna erfarenheter av att vara oberoende ordförande och är angelägen om att sprida metoden. Vi har återkommande samtalat om hur utvecklingsarbetet framskridit och om de frågor och problem hon stött på. Efterfrågan på att anordna utvärderingsmöten var inledningsvis inte så stor trots uttalad vilja från flera att pröva metoden. Ett resultat av våra samtal blev att samordnaren gjorde korta intervjuer med sina kolleger om vilka erfarenheter de gjort och vilka hinder och möjligheter de tyckte fanns med användning av metoden. Under senare tid har utvärderingsmöten kommit till användning mer frekvent. Dubierna har gått över och socialsekreterarna gör nu, tack vare projektet, en bedömning från fall till fall om när det är lämpligt och bedöms vara för barnets bästa att anordna utvärderingsmöten.

Dagböcker

Arbetsledaren valde slumpmässigt ut ett barn från respektive socialsekreterares ärendelista. Jag utarbetade ett förslag till mall för dagböckerna, som diskuterades i arbetsgruppen och kom att innehålla följande frågor:

- Av vilken anledning träffades du och barnet?
- Vad pratade ni om?
- Hur var stämningen?
- Kring vilka frågor talade barnet mest - vad framstod som det mest angelägna ur barnets synvinkel?
- Vilka behov uttalade sig barnet om?
- Vilka egna önskemål uttalade sig barnet om?
- Kring vilka frågor var barnet tyst - när och kring vilka frågor var det svårt att få respons?
- Var det något i ditt sätt att kommunicera med barnet som verkat hindrande?
- Upplevde du någon svårighet eller något dilemma i samtalet?

- Ledde samtalet till någon förändring eller konkret beslut/överenskommelse med barnet?

Dagboksskrivandet inleddes hösten 2004 och avslutades i februari 2005 och pågick således i ungefär ett halvår. Dagböcker skrevs av tolv socialsekreterare utifrån möten med tolv barn i åldern sju till femton år. Antalet dagboksblad per barn varierade från ett till nio. Jag gjorde en enkel bearbetning av materialet genom att föra samman svaren på de olika frågorna var för sig och gjorde därefter en muntlig återkoppling till socialsekreterarna och enhetschefen.

Genomgången av innehållet i dagböckerna visade att socialsekreterarna hade ett tydligt barnperspektiv. De hade ofta enskilda samtal med barnen och det framgick att det gavs utrymme för barnen att ge uttryck för egna behov och önskemål i stort och smått. Här följer en översiktlig sammanställning av socialsekreterarnas anteckningar med utgångspunkt i ett par av frågorna i dagboksmallen.

Anledningen till mötena

Det fanns en mängd olika anledningar till mötena, men det vanligaste var uppföljning av vården och samtal om umgänget med ursprungsfamiljen. I besöken i familjehemmet kunde också ingå att lämna julklapp, diskutera hemflytt eller byte av familjehem, uppföljning av skolgång och ifyllande av Dartingtonformulär. I ett par fall handlade det om att socialsekreterarna var nya för barnen och vid dessa tillfällen handlade det om att socialsekreterare och barn skulle lära känna varandra.

Vad pratade ni om?

Samtalen handlade om familjerelationer, umgänge med ursprungsfamiljen, frågor kring de olika behovsområdena - hälsa, skolgång, kamratrelationer m.m., vårdnadsöverflyttningar, julfirande, resor, kalas, hemflyttningsplanering, födelsedagsfirande och kontakter med BUP. Som hjälpmedel i samtalen användes ibland sk. Emmadockor och ”tejping”.

Kring vilka frågor talade barnet mest - vad framstod som det mest angelägna ur barnets synvinkel?

Några exempel:

Att få visa skolkatalogen, frågor om lillebror, julmat, skolbetyg, umgänget med föräldrar och syskon, att få berätta om en film i detalj, familjehemmets djur, ”sur över att inte fått röra/spela på datorn på en vecka, som straff för att han missade skolan”, rädsla och oro för fadern, byte av skola, fritiden, att ha kontroll över när telefonsamtal med mamma ska ske.

Upplevde du någon svårighet eller något dilemma i samtalet?

Några exempel:

Pojken var tystlåten och säger inte saker spontant. Ofta då man ställer frågor till honom tittar han bort och fnittrar.

Att inte veta om det är pojkens önskan och vad som är mammans. Att inte kunna ge pojken fullständigt besked om hur umgänget ska se ut.

Kunde inte klart få veta barnets inställning.

Att inte styra för mycket utan följa barnets tankegång.

Att det troligtvis inte blir en flytt. Men att detta inte är utrett än. Att tjejen har stor oro kring detta och att i samtalet försöka undvika denna oro.

Kommentarer

Samtalen som förts kring utvärderingsmöten som metod har ur min synvinkel varit värdefulla. Jag har fått möjlighet att delta i en diskussion om utvärderingsresultat som jag och mina forskarkollegor, Ulf Hyvönen och Lina Mellberg, producerat, hur dessa uppfattas när de återförs till den målgrupp som förväntas omsätta dessa resultat i praktiken. Det handlar om ”mjuka” utvärderingsresultat som ger utrymme för tolkning, tolkningar som jag genom våra samtal både fått inblick i och kunnat förtydliga. Förutom genomförande av egna studier har min roll bestått i att vara samtalspartner och bollplank i ett pågående utvecklingsarbete inom familjehemsenheten.

Försöket med dagboksanteckningarna bidrog till att hålla vår kontakt levande utifrån ambitionen med den interaktiva forskningsansatsen. Sammanställningen kom att tjäna som diskussionsunderlag i vår dialog om barns delaktighet. För min egen del fick jag inblick i och ökad kunskap om familjehemssekreterarnas arbetsuppgifter, relationer till fosterbarnen och deras arbete med att tillämpa ett barnperspektiv i det dagliga arbetet. Därtill fick jag inblick i vad som är viktigt för barnen att tala med sina socialsekreterare om och hur detta noteras. Återföringen av resultaten blev i sin tur en form av feedback till socialsekreterarna.

Dessa samtal med tillägg av intervju- och aktstudien har givit kunskap om familjehem som insats och på vilket sätt ett barnperspektiv kan tillämpas i denna verksamhet. Resultaten från dessa studier har på ett enkelt sätt kunnat återföras till och diskuteras med socialsekreterarna. Hur detta tas om hand och vilka konsekvenser det kan tänkas få i praktiken, återstår att se.

Jag har blivit väl mottagen, tid har ställts till förfogande i personalmöten och jag har återkommande fått positiv respons på min medverkan. Försök gjordes att forma en projektorganisation, men idén som fanns om att ha en projektgrupp med särskilt engagemang visade sig inte vara ändamålsenligt. Det blev bättre att förankra allt som gjordes och att föra diskussion i hela arbetsgruppen, som bestod av cirka 15 personer.

Summering

Projektet har omfattat samarbete mellan forskning och praktik inom tre olika enheter inom socialtjänsten som arbetar med social barnavård - enheten för barn och familj, familjerättsenheten och familjehemsenheten. Forskare och praktiker har gemensamt åtagit sig uppgiften att bättre försöka förstå specifika fenomen i det sociala arbetets praktik. Det valda forskningstemat, barnperspektiv och barns delaktighet, har lämpat sig väl för detta slag av kunskapssökande. Kombinationen av olika ansatser, forskarens egna intervju- och aktstudier, i förening med dialog och reflektion - har enligt min uppfattning varit relevant och meningsfull. Projektet har genererat kunskaper och erfarenheter som vi inte kunnat få genom konventionella forskningsmetoder. Vi har i flera avseenden kommit bakom den retorik som finns om barns delaktighet och kunskaperna

om innebörderna i begreppen har fördjupats. Temat berör i hög grad attityder, värderingar, etik och moral där egna förhållningssätt behöver medvetandegöras och artikuleras, där strategier behöver prövas och omprövas och dilemman behöver lyftas fram och analyseras.

De båda delprojekten har genererat kunskaper om barnavårdsutredningars "svarta låda", om familjehem som insats och givit tillgång till brukarnas perspektiv och erfarenheter. Samtidigt har jag fått möjlighet att presentera mig själv som forskare i relation till praktiken i Helsingborg. Det är erfarenheter av betydelse inte minst för min roll som lärare på Socialhögskolan, där ett utbyte med praktiken inletts i undervisningen. Tillvägagångssättet är emellertid mycket grannlaga ur etisk synvinkel och kräver stor varsamhet med materialet från alla inblandade. Materialet är litet men visar samtidigt på stor variation, som genom sina olika infallsvinklar kan bidra både till att förstå och förklara de fenomen som studerats. Fallstudier kan, säger Svensson (2002), jämföras och kombineras, så att de möjliggör en fördjupad förståelse och förklaringar.

I min egen förförståelse fanns en föreställning om att det skulle vara möjligt att utveckla "partnerskap" för kunskapsutveckling och att KUBAS skulle innebära möjligheter att stärka relationen mellan forskning och praktik. Mina föreställningar har bekräftats men jag vill ändå inte påstå att vi ännu nått fullständig ömsesidig förståelse. För att detta ska kunna bli möjligt behövs samarbete över längre tid än de två år som funnits till förfogande. Frågor som behöver bearbetas ytterligare är likheter och skillnader mellan olika kunskapsformer, olikheter i språkbruk och referensramar liksom teoriernas och den akademiska forskningens användbarhet i relation till de sociala problem som måste lösas i praktiken. Detta är min slutsats utifrån erfarenheterna i Slalom. I samarbetet med familjehemsenheten har denna problematik inte blivit lika tydlig beroende på att vårt samarbete inte handlat om kunskapsfrågor på samma sätt. Samarbetet har i större utsträckning ägnats åt metodfrågor.

Projektdeltagarna i Slalom har vid olika tillfällen påpekat för mig att det finns paralleller mellan forskarens försök att etablera samarbete med praktiken och socialarbetarens försök att etablera samarbete med klienterna. Socialtjänstens ram, uppdrag och premisser innebär att det finns en ofrånkomlig maktrelation i relationen socialarbete - klient. Socialarbetaren har en maktposition utifrån sin roll som myndighetsperson. Samtidigt har klienterna makt att utestänga socialarbetaren från insyn i det egna privatlivet och att vägra att ha

kontakt med socialtjänsten. Föräldrar kan exempelvis hindra socialarbetarna att få träffa barnen.

Hur ser då relationen ut mellan forskare och praktiker? Kan vi tala om en maktrelation? Möjligtvis. Forskaren har viss makt genom sin träning i att analysera, teoretisera och skriva, vilket kan innebära att forskaren får ett visst tolkningsföreträde. Kunskap är makt, brukar man säga. Men utifrån de premisser som funnits i KUBAS hade jag varit ganska maktlös om inte praktiken velat släppa in och avsätta tid. Om det inte fanns intresse gick det alltid att säga att man inte hade tid, åtminstone så länge det inte fanns ett mycket tydligt formulerat uppdrag från förvaltningsledningen. Forskaren måste genomföra ett projekt, visa resultat och skriva rapport inom en strikt tidsram. För praktiken finns tidsgränserna inte lika påtagligt och praktikerna har heller inte haft något uppdrag att medverka i redovisningen av resultaten.

För forskaren är förhållandet mellan närhet och distans ett särskilt dilemma. Att komma nära är en förutsättning för att skapa goda relationer, men därmed finns också en risk att själv gå förlorad i det sociala arbetets vardagliga komplexitet. Det kan också vara svårt att vara kritisk till projektkolleger som börjar bli något av personliga vänner. Det är lätt att i alltför stor utsträckning inta socialarbetarnas perspektiv och att själv tappa såväl brukar- som forskarperspektivet. För vem bedrivs forskningen? Jag har försökt att beakta såväl socialarbetar- som föräldra- och barnperspektiven. Att upprätthålla forskningsetisk medvetenhet har varit särskilt svårt i projekt Slalom, där samarbetet varit mer intensivt och nära jämfört med de former som prövats i samarbete med familjehemsenheten. I detta kapitel är det socialarbetarperspektivet som fått utrymmet, men i arbetsrapporten ges utrymme åt klienternas röster (Rasmusson 2006).

KUBAS har skapat möjligheter för ökad förståelse för de premisser som för närvarande råder inom de strukturer vi befinner oss på ömse håll. Min personliga ståndpunkt efter dessa försök är att det är möjligt att skapa former för gemensam kunskapsproduktion i mötet mellan forskning och praktik. Men gränser och utrymme behöver identifieras för att kunna hanteras och på samma sätt som socialarbetare inte får ge upp strävanden att etablera goda relationer med barn och föräldrar, får inte forskarna ge upp möjligheten att etablera ett fruktbart samarbete med praktiken utifrån rådande villkor. Personliga möten, där förtroende kan växa och bära i gemensamt kunskapssökande, är viktiga. Jag skulle därför gärna se en fortsättning

med kontinuerligt utbyte som en del av den reguljära verksamheten. Forskarhandledning för tillämpning av ett vetenskapligt förhållningssätt i praktiken och som komplement till den psykosocialt inriktade handledningen är en sådan möjlighet. Det kan vara tillämpligt både i enskilda ärenden, i utvecklingsarbeten och utvärderingar. I gengäld kan forskaren få tillgång till aktuella problem och kunskaper från praktiken.

Erfarenheterna, särskilt från projekt Slalom, har visat att de rumsliga förutsättningarna har betydelse för hur mötena utvecklas. Det är därför viktigt att komma ihåg att vi alla behöver kreativa rum - såväl fysiska som symboliska - för att få frihet i tanken och för att överbrygga de hinder som finns utifrån våra olika positioner och referensramar. Jag har konstaterat att kunskaper måste artikuleras och levandegöras. Det gäller både den teoretiska kunskapen och praktikens erfarenhetskunskap. I KUBAS har vi närmat oss detta, men det är bara början.

3. Socialtjänstens arbete med missbrukare

Leili Laanemets och Kerstin Svensson

”Är det inte trevligt för er forskare att få komma ut så här i verkligheten?” Denna fråga ställdes av en socialsekreterare vid ett av våra första möten med den socialtjänstbaserade missbrukarvården i Helsingborg och utgör startpunkten för detta kapitel. I frågan kan man lägga in en hel rad aspekter, problemområden och tankefigurer centrala inom det sociala arbetet. Detta kapitel kommer att handla om dessa följdfrågor. Författarna till kapitlet är forskarna som ”kom ut i verkligheten”, inom ramen för KUBAS-projektet i Helsingborg. Vi skall i detta kapitel presentera vårt arbete i projektet och reflektera över de kontakter vi haft under projekttiden.

I arbetet med ansökan om medel till KUBAS-projektet i Helsingborg hade socialtjänstens representanter för arbetet med vuxna missbrukare uttryckt önskemål om fördjupade kunskaper för att förstå den process och interaktion som förekommer mellan klienten och socialtjänsten. Detta blev utgångspunkten för vårt arbete när det gällde forskningsinriktning. Därutöver skulle vi i enlighet med den övergripande målsättningen för KUBAS verka för en ökad kunskapsbaserad av socialt arbete genom att medverka till etablerande av varaktiga strukturer för samarbete mellan socialtjänst och universitet.

Den konkreta forskningsfrågan var inte bestämd på förhand, utan vi lade stor vikt vid samarbetet olika aktörer emellan, det vill säga vi forskare ville skapa samarbete med socialarbetarna och i någon mån också med klienterna. En grundtanke var att socialarbetarna och klienterna ser problemen och behoven, medan forskarens uppgift är att göra frågorna ”forskningsbara” genom att finna former för systematik och att sätta in frågorna i en teoretiskt förankrad begreppsapparat.

Arbetsprocessen som beskrivs i detta kapitel har löpt under knappt tre år, från januari 2003 till december 2005. Leili Laanemets började arbeta halvtid med projektet direkt, medan Kerstin Svensson kom in i liten omfattning från september 2003. Under åren 2004 och 2005 har vi båda arbetat halvtid i projektet, parallellt med undervisning och andra projekt inom ramen för våra anställningar som lektorer.

En process som löper över tre år i ett samarbetsprojekt mellan människor i två komplexa organisationer - som universitetet och socialtjänsten - har naturligtvis oerhört många aspekter som skulle kunna betonas i en avrapportering. Under KUBAS-projektets gång har vi diskuterat en mängd aspekter som skulle ha kunnat utvecklas. När vi nu redovisar vårt arbete, finns det inte utrymme för att följa alla intressanta spår. Vi har valt att skriva kapitlet som en redogörelse för händelseförloppet i några konkreta projekt och utifrån detta resonera om forskning i och med praktiken, med fokus på forskarrollen.

I det inledande uttalandet hälsar en socialsekreterare oss välkomna till verkligheten, det vill säga hennes vardag och verklighet. Men forskaren liksom socialarbetaren och klienten kan vara expert på socialtjänstens verksamhet och verklighet, men de är det utifrån olika kunskaper och olika perspektiv (jämför Berger och Luckmann 1979).

Detta kapitel är vår beskrivning av och reflektion över vårt arbete som forskare i KUBAS. Fokus är på arbetsprocessen, vad som framkommit genom denna och inte på de konkreta forskningsprojekten. De beskrivs på andra håll, vilket framgår av referenser i kapitlets text. Syftet med kapitlet är att belysa och reflektera några av hindren och möjligheterna att göra socialt arbete mer kunskapsbaserat. Frågeställningarna vi vill försöka närma oss ett svar på är:

- Vilken betydelse har tillvägagångssättet?
- Vilka för- och nackdelar finns med detta tillvägagångssätt?
- Vad innebär forskarrollen i ett projekt som KUBAS?

Första året - uppbyggnad

I Helsingborg, i likhet med övriga delar av landet, är den offentliga missbrukarvården uppdelad på flera enheter och utförs både av socialtjänsten och av sjukvården. Sjukvården handhar avgiftning och driver ett metadonprogram medan socialtjänsten har hand om den övriga vården.

Inom socialtjänstens vuxenomsorg fanns vid KUBAS-projektets början tre socialkontor för vuxna och missbrukare som kallades "Vuxenbaser". Det fanns också ett antal boendeenheter, som bestod av varierande former av boende från härbärgesliknande till mer permanenta boenden och lägenheter. Därutöver fanns en öppenvårdsverksamhet för missbrukande kvinnor, en öppenvårdsmottagning främst för alkoholmissbrukare och ett öppenvårdsprogram baserat på tolvstegsmodellen. För den yngsta gruppen, personer runt 20 år, fanns en verksamhet som bestod av ett kombinerat institutionsboende och öppenvård samt en med sjukvården samfinansierad öppenvårdsmottagning.

Presentations- och informationsrunda

Arbetet inleddes med att Laanemets genomförde en kombinerad presentations- och informationsrunda till flertalet av verksamheterna, både de inom socialtjänsten och inom sjukvården. Avsikten var att förutom att presentera KUBAS-projektet och få information om verksamheten, diskutera kunskap och kunskapsutveckling i socialt arbete med missbrukare. Det gemensamma kunskapssökandet betonades och ambitionen var att fånga upp tankar och intressen på de olika arbetsplatserna, inte att komma med färdiga förslag. Utgångspunkten var "att forska med" det vill säga söka skapa en ömsesidighet där samtliga inblandade skulle ha möjlighet att delta i kunskapsproduktionen (Svensson 2002).

Bemötandet från verksamheterna var väldigt olika. På de olika vuxenbaserna träffade forskaren de flesta i personalgrupperna i anslutning till deras ordinarie personalmöte. Drygt ett tiotal socialsekreterare och behandlingsassistenter arbetade på varje enhet. Ambitionen var att tillsammans finna utgångspunkter för "att forska med" socialsekreterarna. Detta kom dock in i ett sammanhang där helt andra frågor stod i förgrunden. Tiden kändes knapp, och mötena, som blev formella och stela, kom att inriktas mer på information om KUBAS än diskussion om den egna verksamheten, och kunskapsfrågorna kom i bakgrunden. Det blev uppenbart att situationen styrde aktörerna, som sociologen Randall Collins (2004) uttryckt det. I den konkreta situationen på mötet blev det andra rationaliteter som styrde än forskarens ambitioner. Därmed blev forskarrollen begränsad av situationen och ambitionerna att skapa reflektion blev inte möjliga att fullfölja.

Under mötena blev det tydligt att personalen inte hade någon vetskap om KUBAS-projektets existens. Den information om projektet som förekommit hade alltså inte nått fram. Några av dem betraktade initiativet med misstro, påhittat av personer som stod långt från det praktiska sociala arbetet. Från några enstaka personer uttrycktes öppet en skepsis mot forskning. En sade: ”Snacka går ju, men det gäller att göra” och det utspann sig en diskussion om att man som socialsekreterare i socialtjänsten arbetar under en emotionell press, där man måste handla och fatta beslut i ofta svåra situationer karakteriserade av informations- och tidsbrist. I detta arbete ansågs inte forskning och systematiserad kunskap ha så stor betydelse och vara till någon hjälp. Två personer framförde också sina tveksamheter mot att inleda ett samarbete med Socialhögskolan utifrån ideologiska aspekter och kritiserade en av forskarna där⁹ för att vara drogliberal.

På ett par enheter träffade forskaren enbart en av personalen, och där blev mötena mer informella. Inte heller dessa hade tidigare fått någon information om KUBAS. En av personalen sade sig ”ha hört att något var på gång mellan socialtjänsten och Campus”. De två öppenvårdsmottagningarna framstod som de mest specialiserade. Här gav personalen en bild av en verksamhet som bedrev ett metodiskt väl förankrat arbete, baserat på teorier om mänsklig förändring. Man hade infört en tydligt beskriven systematik i arbetet. Personalgruppen utstrålade entusiasm för sitt arbete, hade gått flera vidareutbildningar och hade kontinuerlig handledning. Intresset för en gemensam kunskapsutveckling inom ramen för KUBAS var dock inte omedelbar, utan de egna arbetsformerna ansågs som tillräckliga. På ungdomsinstitutionen och boendeenheterna träffade forskaren en eller ett par representanter för personalen. Inte heller där uttrycktes något behov av ett gemensamt kunskapssökande projekt, mer än att de på boendet, som hade den lägsta utbildningsnivån, önskade utbildning om droger och psykiska problem.

Öppenvårdsverksamheten för missbrukande kvinnor uttryckte ett intresse av att utforska och söka förstå det egna arbetet. Det var en relativt nystartat verksamhet, där personalen på egen hand hade drivit fram en sysselsättningsverksamhet. Diskussionen om kunskap och kunskapsutveckling sattes igång omedelbart och det fanns ett stort ”sug” och starka förväntningar om att forskning eller en systematiserad empiriinsamling kunde bidra till att utveckla

⁹ Den kritiserade forskaren arbetade inte i KUBAS-projektet, men väl på Socialhögskolan.

verksamheten för klienterna. Redan vid andra mötet bestämde vi, forskaren och verksamheten, för att pröva ett gemensamt forskningsprojekt (se Martinell Kofoed 2004, Laanemets 2005).

Personalen vid de två verksamheterna utanför socialtjänsten, metadonmottagningen och avgiftningsenheten, tog upp sitt samarbete med socialtjänsten. De menade att ofta fungerade samarbetet bra med de enskilda socialsekreterarna, och man var överens om vad som var bäst för klienterna. Dessa planeringar kunde emellertid ibland rivas upp genom påbud från socialsekreterarnas arbetsledning vilket i sin tur ledde till samarbetsproblem. Man påpekade också att det fanns ett glapp mellan metadonbehandlingen och de psykosociala insatserna. Inom sjukvården höll man på att skissera en gemensam utbildning i kognitiv behandling tillsammans med några ur socialtjänstens personal, och därför var dessa två enheter vid det tillfället inte intresserad av andra projekt.

Sammanfattningsvis visade rundvandringen en rad skilda verksamheter, med olika organisatoriska förhållanden, kompetenser, intressen och personalsammansättningar. Med utgångspunkt från rundvandringen och de diskussioner som förts skrev forskaren en lista över forskningsidéer som e-postades ut till samtliga anställda inom vuxenomsorgen (se bilaga 1).

Kontakterna mellan utvecklaren och forskaren

Förutom rundvandringen inleddes en kontakt med vuxenomsorgens ”utvecklare”, en socionom med ett särskilt ansvar för utvecklings- och metodfrågor. Träffarna mellan forskaren och utvecklaren bestod av diskussioner om hur man i den ordinarie verksamheten skulle kunna bygga in strukturer för kunskapsutveckling. En faktor som hade stor betydelse i diskussionerna var den organisationsförändring som planerades och som skulle verkställas senare under 2003. Bland annat skulle en ny socialchef tillsättas för en enhetlig socialförvaltning. Tidigare separata enheter med olika arbetsplatskulturer och arbetsmetoder skulle nu slås samman.

Utgångspunkterna för diskussionerna mellan utvecklaren och forskaren var KUBAS ansökan, den lista över forskningsidéer som tagits fram efter rundvandringen och utvecklarens erfarenheter och kunskap om verksamheterna. Samtalen utgick från det konkreta arbetet som bedrevs i socialtjänsten, dess svårigheter och komplexitet, och kom att handla om hur man kunde gå till väga för att få en bättre,

mer samlad och överblickbar kunskap kring de klientärenden som hanterades inom vuxenomsorgen. Årligen gjorde utvecklaren en redovisning som gav en bild av klientsammansättningen och utfallet av de olika insatserna. Problemet var bara att det gav en mycket grov bild av verksamheten och inte någon information om vad som faktiskt var verksamt i det arbete som gjordes.

Diskussionerna utvecklaren och forskaren emellan gav upphov till två spår för det fortsatta arbetet, ett som handlade om bildandet av en samverkansgrupp och ett som bestod av möten mellan utvecklarna och forskarna kring gruppen ”unga missbrukare”.

Samverkansgruppen

I syfte att bredda diskussionerna beslöt utvecklaren och forskaren att undersöka möjligheterna att bilda en samverkansgrupp mellan forskarna och socialtjänstens personal. Målsättningen skulle vara en samverkan runt olika konkreta forskningsprojekt. Gruppen kom till stånd och träffades tre gånger under senvåren och hösten 2003. Förutom utvecklaren och forskaren var det olika deltagare vid varje möte.

Mötena hade olika karaktär. På de två första bestod gruppen av arbetsledare, socialsekreterare och en sjukskötare från metadonmottagningen. Vi talade om socialtjänstens arbete, kunskapsutveckling, kurser, utbildningar, organisationsförändringar och visioner för arbetet. Under ett av dessa möten framkom att vuxenomsorgen, i likhet med andra delar av socialtjänsten, var involverad i ett omfattande utvecklingsprojekt (”Balanserad styrning” se till exempel Jonsson 2000). Det byggde på att personalen vid varje enhet skulle ta fram mål för arbetet, så kallat ”styrkort”, som sedan skulle användas som vägledare i det kommande arbetet och ligga till grund för kommande utvärderingar. Under våren 2003 hade samtliga socialsekreterare vid vuxenbaserna samlats vid upprepade tillfällen och fört diskussioner om mål, riktlinjer och kompetens för arbetet.

På de två första samverkansmötena var diskussionen avvaktande, samtalet gick trögt och ett par av deltagarna satt tysta. Att diskussionerna inte kom igång riktigt kunde bero på att formen byggde på deltagarnas eget intresse för gemensamma kunskapsprojekt, vilket i sin tur skulle kräva att det fanns en öppenhet för att diskutera mer eller mindre känsliga frågor, problem eller brister i arbetet. Detta kunde vara svårt i en så blandad grupp, där såväl chef,

mellanchefer, utvecklare, forskare och en representant för en annan organisation, sjukvården, deltog.

Det tredje mötet en månad senare bekräftade dessa tankar. Då fördes diskussionen betydligt friare deltagarna emellan. Denna gång utgjorde deltagarna, förutom utvecklaren och forskaren, enbart av handläggare från olika delar av socialtjänsten samt en från frivården. Till skillnad från de två förra mötena yttrade sig samtliga och det var mycket livaktiga diskussioner om vikten av kunskap och kunskapsutveckling. Flera idéer kom upp om hur man skulle kunna strukturera arbetet så man kunde få en uppfattning om resultaten. Diskussionen om att inrikta arbetet mot unga missbrukare kom också upp och flera tyckte det var intressant men fortfarande var förslagen allmänna och det saknades konkretion kring ett gemensamt projekt.

Vid tiden för ett fjärde möte hade diskussionerna om hemmaplanslösningar inom vuxenomsorgen vuxit sig allt starkare och blivit allt mer konkreta. Nu fanns det ett konkret projekt att samverka kring och därför beslöt utvecklaren och forskaren tillsammans att lägga ner samverkansgruppen i slutet av oktober 2003.

Ett gemensamt projekt utkristalliseras, diskussioner mellan forskare och utvecklare

Redan i de allra första kontakterna mellan forskarna och vuxenomsorgen fördes diskussioner om arbetet med unga missbrukare. Den årliga statistiken visade bland annat att vården för de yngre klienterna, trots den höga kostnaden, gav dåliga resultat med en hög återfallsfrekvens. Samtidigt hade det blivit alltmer uppenbart att övergången mellan ungdom- och familjeenheten och vuxenomsorgen inte fungerade tillfredsställande. I samband med organisationsförändringen hade man också diskuterat behovet av att etablera större kontaktytor mellan de två enheterna och en lämplig grupp att börja med var de ”unga vuxna” - en klientkategori från ungdom- och familjeenheten som fortsatte till vuxenomsorgen. Parallellt med att organisationen förändrades utvecklades alltså idéer om att överbrygga de skillnader som fanns mellan delar inom organisationen.

Genom utvecklarens försorg möttes forskaren och de andra utvecklarna, som arbetade med barn- och familj samt ungdom- och familj sommaren 2003. Här diskuterades möjligheterna att skapa manualer som kunde ligga till grund för olika bedömningar och hur

man på ett systematiskt vis kunde få tillgång till klienternas tankar och åsikter om insatserna. Under hösten fortsatte diskussionerna och vi forskare tog på oss att konkretisera planerna för ett gemensamt forskningsprojekt under arbetsnamnet "hemmaplanslösningar" som sedermera döptes till OHPeL. (En förkortning för Omfattande hemmaplanslösningar, där e:et är tillsatt för att göra det möjligt att uttala.)

Fyra forskningsprojekt med olika utformning och omfattning

Det första året i KUBAS-projektet blev en etableringsfas, kontakter knöts och man utbytte information. I slutet av året fanns idéer om det fortsatta samarbetet, men också erfarenheter från det första projektet, ett participatoriskt forskningsprojekt. Vi skall kort presentera projekten.

Samarbetet Maskrosen och forskaren - en participatorisk ansats

Under 2003 genomfördes ett gemensamt projekt mellan personalen vid öppenvårdsverksamheten Maskrosen och Laanemets. Maskrosen bedriver sysselsättning för missbrukande kvinnor, med aktiviteter som till exempel papperstillverkning, keramik och sömnad. Målet är att kvinnorna ska sluta med droger och finna en sysselsättning. Kvinnorna, drygt ett femtontal, kan komma i den utsträckning de själva vill, det kan röra sig om en eller flera gånger i veckan under några månader eller ett par år. Deltagandet är frivilligt, men man måste vara remitterad dit av en socialsekreterare. På enheten arbetar tre socionomer.

Upplägget och utformandet av forskningsprojektet gjordes gemensamt av de tre socialsekreterarna och forskaren. Syftet var tvåfaldigt, dels att skapa kunskap om vad som är verksamt i det arbetet som bedrevs på Maskrosen, dels att prova former för participatorisk forskning, där också klienterna skulle involveras. Två fokusgrupper bildades, en med personal och en med klienter. Grupperna träffades tre gånger och samtalade om samma teman formulerade av forskaren, som också transkriberade samtalen till texter.

Innehållet i fokusgrupperna diskuterades på två gemensamma möten med socialsekreterare, klienter och forskaren. Här möttes olika tolkningar av materialet och ytterligare reflektioner gjordes. Bland annat diskuterades aktivitetens och skapandets betydelse till skillnad från ett entydigt fokus på talet som är vanligt i vård och behandling. Klienterna beskrev att genom ”att göra” blev de ”lämnade ifred” och kunde därmed ”ta saker i sin egen takt”, vilket ansågs som positivt och gav dem kraft. Fram trädde en bild av en kravlös men kreativ miljö där skapandet är centralt och styr interaktionerna mellan samtliga aktörer på Maskrosen oavsett om de var klienter eller personal, en ”Maskrosanda” med gemenskap och värme och stor handlingsfrihet i utformandet av arbetet. Dessa värden genomströmmade organiseringen av arbetet och bildade en kontrast mot resten av socialtjänsten med dess byråkratiska organisationsprinciper.

Resultatet av projektet redovisades gemensamt av en personal, en klient och Laanemets på ett ”Öppet hus” i januari 2004 på Socialhögskolan, Campus Helsingborg. Projektet uppmärksammades också genom en tidskriftsartikel i en facktidsskrift för socionomer (Martinell Kofoed 2004). Därutöver presenterades det vid ett FORSA-symposium¹⁰ och den participatoriska ansatsen har diskuterats i ett kapitel i en antologi (Laanemets 2005).

LVM-studien - ett forskarinitierat projekt

Uppkomsten till denna studie var en forskaridé som Kerstin Svensson diskuterade och utformade tillsammans med LVM-handläggaren. Syftet var att studera hur tvånget uppfattas av såväl handläggaren som klienten. Genom att fokusera tvånget, den mest extrema situationen i socialtjänstens arbete, skulle relationen mellan missbrukaren och myndigheten tydliggöras. Denna relation var det tema som socialtjänsten redan i ansökan om projektet hade betonat. Studien byggde alltså på en forskaridé som justerades utifrån samtalet med LVM-handläggaren. Den genomfördes därefter som ett traditionellt forskningsprojekt genom att forskaren kontaktade, informerade och intervjuade fem klienter under tvångsvård för missbrukare och deras socialsekreterare. Studien initierades under hösten 2003, men kom inte att genomföras förrän under våren 2004 eftersom det tog tid att få arbetsledarens tillåtelse att genomföra studien. Problemet var att få

¹⁰ FORSA=Förbundet för forskning i socialt arbete

kontakt med arbetsledaren, men när kontakten väl hade etablerats fanns inga problem och materialinsamlingen kunde genomföras.

När materialet hade samlats in och bearbetades uppkom nya problem, denna gång av etisk art. I och med att materialet var litet och lokalt var risken för att de medverkande personerna skulle kunna kännas igen stor. Detta problem löstes genom att analysen av det insamlade materialet gjordes utifrån den generella processen i LVM-ärenden istället för att fokusera enskilda personer. Det etiska dilemmat kan på så sätt ha styrt fokus i studien till att bli mer generellt, vilket snarast torde gagna den kunskap som producerades.

Studien presenterades skriftligt vid Socialhögskolan (Svensson 2005a). Före publiceringen skickades texten till de medverkande inom socialtjänsten med en förfrågan om synpunkter, men ingen av dem hörde av sig. LVM-handläggaren som deltagit i skisseringen och genomförandet av studien hade nu lämnat kommunen och ersatts av en annan handläggare, varför återkopplingen inte skedde direkt till den person som varit med att forma studien. Texten presenterades också i samband med ett personalmöte för hela vuxenomsorgen. Presentationen varade i ungefär 30 minuter. Svensson redogjorde för det som framkommit och socialtjänstens personal gav någon enstaka kommentar. Då personalmötet sedan skulle fortsätta med ärendefördelning fanns inte utrymme för några fördjupade diskussioner och inte heller för att diskutera sätt att gå vidare utifrån resultaten. Projektet genomfördes och redovisades och var därefter avslutat. Senare kom projektets resultat även att utgöra underlag för en vetenskaplig artikel (Johnsson och Svensson 2006).

”Lyckat ärende” - ett uppdrag från socialsekreterare till forskare

Projektet om hemmaplanslösningar, som senare blev ”OHPeL”, involverade ett stort antal socialsekreterare och inom ramen för detta skapades ett flertal kontaktytor mellan socialsekreterarna och forskarna. En socialsekreterare tog kontakt med Leili Laanemets i samband med att hon skulle avsluta ett av sina ärenden. Hon ville förstå vad det var som hade betydelse i hennes arbete på ett systematiskt sätt. Det gällde en ung man med ett omfattande missbruk. Han hade varit tvångsomhändertagen, men successivt hade situationen förbättrats och han fått både bostad och arbete. Det var alltså ett ”lyckat ärende” och Laanemets uppdrag blev att genom intervjuer

med socialsekreterare och klient försöka urskilja de mekanismer som möjliggjorde förändringen. Redovisningen av studien ingick i den muntliga återrapportering som vi gjorde till socialsekreterarna inom vuxenomsorgen.

OHPeL - ett samverkansprojekt?

Idén om projektet hemmaplanslösningen presenterades för oss som en satsning på unga missbrukare. Det skulle vara ett nytt sätt att arbeta över gränserna mellan organisationens olika enheter. Vi skulle vara med och utforma projektet, framför allt kunskapsdelen. Projektet var delvis redan påbörjat, delvis under planering när vi kom in i diskussionerna hösten 2003. Vi kom sedan att finnas med under två års tid. En mer ingående presentation av OHPeL-projektet, vår arbetsprocess och resultaten av samarbetet, har publicerats i två separata rapporter (Laanemets och Svensson 2005a och 2005b).

Det som skulle bli OHPeL presenterades för oss vid ett första informationsmöte i november 2003. Projektet hade sin grund i verksamheter som barn- och ungdomsenheterna hade arbetat med. Nu skulle detta anpassas till socialtjänstens generella strävan att finna mindre kostsamma och mera ändamålsenliga lösningar. Generellt uttrycktes detta som omfattande hemmaplanslösningar, omfattande eftersom det handlade om ungdomar med en komplex problematik som kunde behöva ”omfattande insatser” och hemmaplan eftersom man ville undvika institutionsplaceringar. En återkommande fråga handlade om att kartlägga och beskriva vilka insatser som var till *nytta* för klienten.

I december 2003 fick vi handlingar från den verksamhet som bedrivits tidigare och som lågt till grund för idéerna. Utifrån dessa skissade vi på ett förslag till hur forskningen kunde läggas upp. Innan vi presenterade det för socialtjänstens representanter diskuterades förslaget i forskargruppen, men när vårt utkast presenterades för socialtjänstens representanter menade de att vi gick för fort fram, projektet måste växa fram långsamt och vara förankrat i organisationen. Vi fortsatte att träffa socialtjänstens representanter, vilket i huvudsak innebar utvecklarerna från vuxenomsorgen och utvecklarerna från ungdom- och familjeenheten. Vid dessa möten var mycket oklart. Det var oklart hur projektet skulle komma att utformas, vilka som skulle ingå och hur det skulle genomföras. Dessutom var

rollerna för både oss som forskare och socialtjänstens representanter som företrädare för projektet oklara.

I detta skede kom vi ständigt i kontakt med fenomen som vi ville fördjupa oss i och försöka förstå. Utifrån vårt uppdrag inom KUBAS, som utformats med representanter för vuxenomsorgen i samband med ansökan om medel, skulle vi fokusera relationen mellan socialarbetare och klient och anlägga ett brukarperspektiv, vilket vi strävade efter att försöka genomföra, men vad vi skulle kunna göra var mycket oklart.

Parallellt med samarbetet med oss hade utvecklarna i socialtjänsten också kontakter med två forskare vid Institutionen för service management, Campus Helsingborg. Under våren 2004 fördes diskussioner om de olika forskningsprojekten och vi möttes också vid något enstaka tillfälle, men våra ingångar i verksamheten var så olika att något konkret samarbete aldrig kunde formuleras. Vi fanns redan på plats och var beredda att påbörja arbetet omedelbart. De andra två forskarna hade ett mindre initieringsanslag från Helsingborgs stad till att skriva en forskningsansökan, och deras tid användes därför i huvudsak till att söka medel. De beviljades senare medel för ett annat projekt i socialtjänsten och efter det var de inte längre med i diskussionerna om projektet.

Förstudier

Mötena mellan forskare och representanter för socialtjänsten, utvecklarna och ibland även chefer på olika nivåer, fortsatte under våren 2004. Parallellt med förberedelsearbetet fick vi några uppdrag från en av utvecklarna. Det gällde dels att lyfta fram klienters förväntningar på socialtjänsten, dels att kartlägga arbetsledares och några socialsekreterares förväntningar på projektet med hemma-planslösningar.

Den ena utvecklaren hade inventerat tänkbara klienter och ur denna grupp om cirka 50 personer valde hon ut tio personer för intervjuer. Socialtjänsten skickade brev till dessa tio med information om studien och att deras adresser skulle lämnas ut till oss om de inte motsatte detta. Ingen motsatte sig och vi fick namn och kontaktuppgifter på de utvalda klienterna, efter en tids väntan fick vi också adresserna och kunde kontakta dessa personer.

En av de utvalda avböjde medverkan när vi fick kontakt, två gick inte att nå och vi intervjuade sju klienter. Fyra personligen, två per telefon och en besvarade våra frågor skriftligt. Samtliga intervjuade

hade varit klienter både vid ungdomsenheterna och inom vuxenomsorgen.

Ett annat led i att få klienternas bild av socialtjänsten var att genomföra en fokusgrupp. Till denna formulerades en kallelse som delades ut av socialsekreterare inom vuxenomsorgen till nio klienter. Vi lånade en lokal från socialtjänsten. När tiden för fokusgruppen var inne väntande vi med stor spänning, skulle det över huvudtaget komma någon? Två personer kom och de diskuterade länge och ingående sina erfarenheter av och åsikter om socialtjänsten med oss.

Under planeringsarbetet hade idéer om en brukarpanel diskuterats. Utvecklarna hade ambitionen att brukarnas röster skulle bli tydligare i socialtjänstens arbete och arbetade med tanken om en panel bestående av personer som varit eller fortfarande var klienter. Denna panel skulle kunna diskutera utformningen av socialtjänstens insatser. Frågan om medverkan i en sådan panel togs upp i ”fokusgruppen” med de två deltagarna. De var båda mycket intresserade av möjligheten att vara med och påverka, men betonade också att de bara ville vara med om det innebär att det de sa verkligen hade betydelse.

Den andra förstudien gällde personalens förväntningar. Här intervjuades nio personer. Tre var socialsekreterare som på vuxenheten särskilt utsetts att handha ungdomsärenden och därmed ärenden som skulle kunna komma att bli aktuella för projektet. Därutöver skulle samtliga de arbetsledare som utvecklarna uppgav som involverade i projektet intervjuas, sju stycken. Vid förfrågan om intervju menade dock en av dessa sig inte berörd av projektet och ville därför avstå från intervju. Bedömningen av vem som var involverad skilde sig alltså mellan olika personer i socialtjänsten. Vi intervjuade de sex arbetsledarna, men i det projekt som kom deltog även denna sjunde person.

Det sammanlagda materialet som samlades in som förstudie var därmed intervjuer med nio klienter, tre socialsekreterare och sex arbetsledare. Materialet samlades in under våren 2004 medan OPHeL-projektet skisserades och diskuterades och parallellt med möten om utformningen av projektet. Vi ville snabbt sammanställa resultaten för att kunna föra det tillbaka till personalen. Vi var därför måna om att under sommaren 2004 transkribera alla intervjuer och ha en första sortering av det insamlade materialet klar till augusti. Dock gavs inga möjligheter att föra resultaten till personalen vid denna tidpunkt. De möten som nu hölls handlade om hur arbetet skulle läggas upp och här var det ingen som visade intresse av det som framkommit från

arbetsledare, socialsekreterare eller klienter. Det var först i samband med senare redovisningar av OHPeL som materialet från förstudierna fick utrymme att presenteras, dels muntligt, dels som en del i vår rapport om OHPeL (Laanemets och Svensson 2005a). Förstudierna låg också, tillsammans med erfarenheterna från LVM-studien, också till grund för en artikel om perspektivval i praktikhänsyn forskning. Denna presenterades först vid en forskarkonferens och publicerades sedan dels som vetenskaplig artikel, dels som populärvetenskaplig artikel (Svensson 2005b och 2005c).

Planarbete och pilotprojekt

Parallellt med förstudien fortsatte den successiva etableringen projektet under våren 2004. För att lansera och tydliggöra idén gjordes också ”pilotkonferenser” genom att ärenden som ingått i den tidigare modellen åter togs upp så att metoden kunde prövas med de nya deltagarna. Idén med brukarpanel föll sakta bort och nämndes allt mera sällan. I stället blev projektet mer en intra-organisatorisk fråga, samtidigt som den centrala frågan fortfarande handlade om vad som är till *nytta* i socialtjänstens insatser.

Under våren 2004 formulerade socialtjänsten en projektplan och namnet OHPeL myntades. Parallellt formulerade vi en forskningsplan för vår medverkan i projektet. I efterhand kan man konstatera att projektplanen och forskningsplanen skilde sig åt på flera centrala punkter. Ändå hade de två planerna lästs och accepterats av de olika parterna, men ingen hade noterat att de skilde sig vad gäller flera grundantaganden (se Laanemets och Svensson 2005b). Vi hade uppfattat OHPeL och de omfattande hemmaplanslösningarna som en ny form av insats riktade mot klienter mellan 16 och 25 år med missbruksproblem. Från socialtjänstens sida handlade det om en inomorganisatorisk samordning och försök till ett systematiskt kartläggande av utförda och redan befintliga insatser för att bland annat skapa kunskap om socialtjänstens arbete. Centrala begrepp var *nytta*, resultat, relationer och inflytande.

Enligt den överenskomna forskningsplanen skulle vi följa projektet med fokus på relationerna mellan klient och socialtjänst. Vi skulle observera socialtjänstens möten och intervjua berörda tjänstemän och klienter. I strävan att studera detta planerades en studie med en ”skugg-grupp” till de klienter som ingick i OHPeL. För varje OHPeL-klient skulle vi ur den ordinarie klientstocken välja en klient

med likartade sociala och materiella förhållanden som enbart fick ordinarie insatser. Genom att följa dessa på samma sätt som klienterna i OHPeL skulle vi kunna få indikationer på om projektet påverkade klienterna.

Efter sommaren 2004 startade OHPeL som ett pilotprojekt under ett halvår. De konferenser som bar upp verksamheten hade fått ett namn: REA-konferenser. Namnet kom utifrån att det handlar om REsultatAnalys, att man skall analysera vilka resultat man anser att socialtjänsten har. Konferenserna ägde rum under två timmar varannan vecka med tio till tjugo representanter från socialtjänst och andra kommunala verksamheter. I varje konferens diskuterades ett ärende och de som medverkande var dels en fast grupp av ständiga deltagare, i huvudsak arbetsledare, dels en grupp deltagare som var aktiva i just det ärende som diskuterades. Inför konferenserna hade klienterna, och ofta också anhöriga, intervjuats av socialsekreterare som inte själv var inblandade i ärendet¹¹.

Försök att följa ett projekt

När vi stod inför att börja samla in empiri stod vi samtidigt utan respons på resultaten från förstudien och det uppstod en del tveksamheter i vår roll som forskare i projektet. Vilket intresse fanns det för vår inblandning? Vilken roll fyllde forskningen? Vad skulle det vi samlade in denna gång användas till när det först insamlade inte hade uppmärksammats? Vår forskarroll var otydlig, i OHPeL-projektet och i mötet med socialtjänsten. Vi kom att följa ett projekt i förändring och där syftet med vårt arbete inte var klart uttalat.

Under hösten 2004 och våren 2005 var vårt huvudsakliga arbete i projektet att dels följa REA-konferenserna, dels intervjua det par av klient och socialsekreterare som ingick i OHPeL. Vid konferenserna deltog vi som passiva observatörer. Vi var närvarande och antecknade kontinuerligt vad som sades i rummet, men var själva inte delaktiga i diskussionen. Totalt deltog vi som observatörer i fjorton konferenser och materialinsamlingen skedde helt enligt planen.

Klientintervjuerna var betydligt mer komplicerade och på flera områden uppstod komplikationer som innebar att vårt arbete inte kunde genomföras enligt den överenskomna planen. En komplikation

¹¹ Konferenserna är närmare beskrivna i Laanemets och Svensson (2005a).

var att koordinera tidpunkten för vår intervju med socialtjänstens klientintervju som utgjorde en del av OHPeL-projektet. Ett annat problem handlade om definitioner av målgruppen. Vår fokus var 16-25-åringar med missbruksproblem medan konferenserna kom att också handla om ärenden där andra problem var i förgrunden. Den tänkta ”skugg-gruppen” blev därmed inte möjlig att genomföra då det fanns alldeles för många oklarheter kring vilka klienter som skulle komma att hamna i OHPeL och på vilka grunder de valdes ut för medverkan. Under våren 2005 stod det också klart för oss att OHPeL inte var någon ny särskild insats med omfattande hemmaplanslösningar, det var socialtjänstens sätt att diskutera klientärenden som förändrades. Vår intervjustudie med par av klienter och socialsekreterare blev etiskt tveksam när vi inte kunde motivera vad intervjuerna skulle användas till. Vi kunde därför inte motivera klienternas medverkan i projektet, varför vi valde att endast fullfölja de kontakter som redan var inledda och där möten var avtalade.

Det sammanlagda material som samlades in från OHPeL blev slutligen observationsanteckningar från fjorton konferenser, två kompletta ”fall” bestående av upprepade intervjuer med socialsekreterare och klient samt ytterligare fyra intervjuer med socialsekreterare där klienten inte intervjuades. Materialet har använts för att analysera projektet dels över tid med hjälp av observationsanteckningarna, dels hur projektet avspeglas i och avspeglar ett ärende genom intervjuerna, dels tillsammans med materialet från förstudien för att förstå de skilda system av argumentation som socialsekreterare, arbetsledare och klienter uppvisar (Laanemets och Svensson 2005a). Det har också använts för att utvärdera OHPeL som projekt och att diskutera forskarmedverkan i ett projekt som OHPeL (Laanemets och Svensson 2005b).

Återrapportering

Parallellt med att klienter diskuterades i REA-konferenser har det bedrivits ett arbete *om* OHPeL. I detta har olika konstellationer av personal från socialtjänsten samlats vid möten och konferenser för att diskutera utvecklingen av projektet. En del av detta har vi medverkat i, bland annat i samband med den interna utvärderingen av pilotprojektet i början av 2005 samt vid en konferens om OHPeL i september 2005. Vid dessa tillfällen har vi återfört reflektioner från

våra iakttagelser och på så sätt diskuterat delar av våra resultat under arbetets gång.

Enligt socialtjänstens plan var syftet med OHPeL och REA-konferenserna att generera kunskap ur det löpande klientarbetet. Under en återkoppling till arbetsledarna lyfte vi fram att det var svårt att se hur de generella kunskaperna uppstod. För att exemplifiera det pekade vi på att vissa begrepp återkom i konferenserna, till exempel att man betonade vikten av kontinuitet i ärenden. Vi påtalade att vi i våra observationer inte kunde se kopplingen mellan talet om kontinuitet och det som verkligen skedde i ärendena. Våra reflektioner om detta väckte stor uppmärksamhet. En del av arbetsledarna tog det till sig, vilket föranledde att vi senare fick påpekat för oss av utvecklarna att vi måste vara försiktiga med vad vi säger, om vi antyder något blir det senare refererat som sanningar under rubriken ”forskarna sa ...”. Vår forskarroll kunde här uppfattas som att vi bara skulle leverera kunskap av ett visst slag och bara säga vissa utsagor.

Detta är ett tydligt tecken på den politiskt-ideologiska arenan som OHPeL, och kanske allt socialt arbete, utgör. Vissa saker skall diskuteras och det finns givna samtalsordningar. Användandet av forskning är med andra ord i hög grad bundet till det lokala organisatoriska sammanhanget (jämför Nilsson och Sunesson 1988). När man som utomstående forskare kliver in i sammanhanget utan att känna samtalsordningen gör man ”misstag”, man lyfter upp saker som inte skall diskuteras och i våra observationer lade vi märke till annat än det som var avsett att lyftas fram.

Olika forskningsprojekt - olika ansatser

I de olika projekten som här beskrivits har tillvägagångssätten varit olika. Vi har provat ett participatoriskt sätt att arbeta, ett forskarinitierat, ett arbetssätt som arbetats fram gemensamt och flera mindre projekt har uppförts på uppdrag. I modellen nedan framkommer de olika forskningsprojektens uppkomst.

Modell 1: Forskningsprojektens initiering

Participatoriskt	Forskarinitierat	Gemensamt	Uppdrag
Maskrosen	LVM	OHPeL	- Lyckat ärende -Klienters förväntningar på socialtjänsten -Personals förväntningar på OHPeL

OHPeL-projektet är det som i sig har varit mest omfattande, både i tid och i material. Det beskrivs här som ett gemensamt projekt eftersom det genomfördes i nära samråd med socialtjänsten. Trots det framkom det såväl under projektets gång som vid sammanställningen att vi inte haft samma avsikter med projektet. Våra krav på struktur och stringens i val av deltagare med mera kunde inte motiveras i socialtjänstens verksamhet eftersom det ur deras perspektiv var av större vikt att finna en modell som de tyckte fungerade väl för dem. Det gemensamma projektet blev alltså inte så gemensamt, trots att åtskilliga timmar lagts ned under senhösten 2003 och hela våren 2004 för att hitta gemensamma former.

De forskningsprojekt som vi fått som uppdrag fungerade mycket smidigt i insamlingsfasen. Vi fick god hjälp med access och kunde på så sätt lätt genomföra projekten. Även LVM-projektet, som var initierat av en av forskarna, fungerade väl på det sättet, sedan de initiala problemen med kontakt var lösta. Det som däremot skiljer dessa är att det forskarinitierade LVM-projektet kunde återföras och redovisas till hela personalen, medan förstudierna till OHPeL aldrig kom att återföras i sin helhet.

Det participatoriska projektet är det som haft störst genomslag i socialtjänsten, åtminstone i förhållande till hur vi uppfattat det. Projektet tillsammans med Maskrosen diskuterades och var något som återkommande refererades till. De som medverkade i det projektet, både personalen och klienterna, kom också senare att medverka i andra aktiviteter inom ramen för KUBAS. Kan man anta att den participatoriska ansatsen, som i och för sig inte skapade någon ny kunskap omedelbart, lade en stabilare grund att fortsätta bygga på? Eller är det helt andra faktorer än ansatsen som spelar in? Den analysen blev det inte utrymme till att genomföra inom KUBAS-projektets ram. Dels var projekttiden begränsad, dels innebar de olika ansatserna och projekten att en stor mängd empiri samlades in och skulle hanteras. Sammantaget har KUBAS-projektet i denna del genererat ett omfattande material, dessvärre så omfattande att dess användning i avrapporteringen endast blivit fragmentarisk och rapsodisk.

Sista året - avrapporteringar

Återrapportering till socialsekreterarna vid vuxenomsorgen

Under arbetet med de ovanstående projekten har vi haft ett stort antal formella och informella möten med socialtjänstens personal. Den största delen av vårt arbete har dock kommit att fokuseras kring OHPeL. I samband med att KUBAS-projektet började gå mot sitt slut bjöd vi i maj 2005 in samtliga socialsekreterare inom vuxenomsorgen till en halvdag för att presentera och diskutera våra reflektioner. Mötet samlade ett femtontal handläggare, däribland de som varit involverade i de ovan tidigare nämnda studierna. Vi diskuterade utifrån dels våra iakttagelser under projekten, dels utifrån begrepp som gatubyråkrat/frontlinjebyråkrat och handlingsutrymme (Lipsky 1980) och sympatimarginaler i relationen mellan socialarbetare och klient (Svensson 2006). Diskussionen var väldigt livlig och kretsade bland annat runt den press som socialsekreterarna stundtals arbetade under och hur svårt det var att skapa utrymme för en systematisk kunskapsutveckling. Ett talande exempel var att en deltagare beskrev problemet som fanns med att vara aktivt medverkande i diskussionen, eftersom hon samtidigt satt och bekymrade sig över att hon inte fick något gjort med sina ärenden när hon var på möte i stället för på jobbet. Frustrationen över att inte räcka till i sitt arbete beskrivs som hinder för reflektion och systematisering av erfarenheter. Ändå var mötet en del i arbetsuppgifterna, arbetsledaren hade betonat vikten av medverkan och på så sätt legitimerat närvaron. Det var alltså inte en konflikt mellan arbetsledningens krav och socialsekreterarens intresse, det var en frustration och konflikt som orsakats av bristande utrymme och känsla av att inte räcka till.

Trots att denna frustration var utbredd i arbetsgruppen fanns också ett intresse av ytterligare diskussioner av detta slag. Vi avtalade därför att under hösten arrangera ett eller två liknande möten där forskning och resultat diskuterades i relation till socialtjänstens vardagspraktik. När hösten 2005 kom erbjöd vi ett sådant arrangemang, men från vuxenomsorgen sades att man inte hade något särskilt man ville diskutera och därför gärna avvaktade. Kanske var det lättare att skapa utrymme för reflektion när en direkt inbjudan ges, än när man får en allmän förfrågan? Kanske hade första tillfällets frustration betydelse?

Vi fick aldrig veta mer än att man inom vuxenomsorgen inte kände något behov.

Redovisning av OHPeL-projektet

I början av 2005 avslutades pilotprojektet med OHPeL för socialtjänstens del och verksamheten kom att bli förlängd. Under våren 2005 kom vi överens om en tätare kontakt med ledningsgruppen för OHPeL och framför allt med de två utvecklarna. Genom kontinuerliga möten skulle vi söka gemensamma teman till den analys som skulle göras.

Under vårens möten med utvecklarna och OHPeL-ledningen hade vi diskuterat med tre av socialtjänstens representanter att skriva en gemensam rapport om OHPeL, men beslutat skjuta den konkreta planeringen till efter sommaren. När tiden för mötet efter sommaren var inne visade det sig att det nu var delvis andra personer som administrerade OHPeL och flera av de ursprungliga hade nya arbetsuppgifter. Mötet ställdes in och det var därför först när vi möttes på socialtjänstens avstämning av OHPeL i slutet av september som vi kunde boka tid för möte. När det var dags att skriva var socialtjänstens representanter upptagna av andra arbetsuppgifter och hade ingen tid för någon OHPeL-rapport. Trots det gjorde vi ett försök att tillsammans skriva en rapport.

Under vårt skrivarbete, hösten 2005, lät vi socialtjänstens representanter läsa under arbetets gång, vilket ledde till en stor konflikt. Socialtjänstens personal blev starkt berörda av våra betraktelser, någon tog det mycket personligt och de uppfattade skrivningar negativt. För att verifiera sina intryck bad de kollegor att läsa, vilket i sin tur gjorde oss upprörda eftersom vi betraktade det som en text under bearbetning som inte skulle spridas utan vår vetskap. Våra relationer till texten var olika och vi hanterade den olika.

Socialtjänstens representanter valde att helt avstå från medverkan med nya texter. Istället består den skriftliga rapporteringen av två skrifter. Den ena består av texter som socialtjänsten och forskarna skrivit om OHPeL under arbetets gång samt vår konkluderande utvärdering (Laanemets och Svensson 2005b). Den andra är en redovisning av OHPeL enbart ur forskarperspektiv (Laanemets och Svensson 2005a). Dessa skickades ut inom socialtjänsten utifrån deras sändlista till berörda personer inför ett avslutande möte för

avrapportering. Till mötet kom endast en liten del av de inbjudna, flera av arbetsledarna var involverade i ett annat möte parallellt.

I det avslutande mötet var mycket av den kritik som uttalats när den oredigerade texten cirkulerat borta. Vi hade arbetat vidare med texten och det första utkastet var nu satt i en helhet och i ett sammanhang. Diskussionerna under mötet kom delvis att handla om innehållet i det skrivna, delvis om hur samverkan mellan forskare och praktiker skulle kunna fungera i framtiden. I diskussionerna kom en del nyanserade aspekter fram, både positiva och negativa, som vi bar med oss i revideringen av rapporterna och i färdigställandet av detta kapitel.

Forskning och forskarrollen

Det lösa upplägget av samarbetet i de här beskrivna forskningsprojekten inom KUBAS har utmanat en rad föreställningar om forskarrollen, till exempel att hon/han ska ha väl avgränsade frågeställningar och kontroll över samtliga faktorer i forskningsprocessen. I den rollen styr och leder forskaren projektet. I arbetet med KUBAS har vi inte gått in i en sådan roll, då vi inte tolkade den som förenlig med vår uppgift ”att skapa varaktiga samarbetsstrukturer för kunskapsutveckling”. I uppgiften fanns ett vidare åtagande än renodlad forskning och som forskare deltog vi också som medaktörer i ett förändringsprojekt. Det har inneburit att mycket tid har gått åt till aktiviteter som inte omedelbart kan hänföras till forskning.

Forskarrollen är ingen entydig roll, den ges dels av de rådande uppfattningarna av vad forskning är och vad som skall göras, dels av de erfarenheter som individerna i rollen har, liksom erfarenheterna hos de som forskaren samspelar med. Sociologen Randall Collins (2004) menar att situationen skapar sina aktörer, vilket innebär att forskarrollen blir till i den specifika situationen. När situationer återkommer blir de ritualiserade och det skapas en rutin där rollerna blir allt tydligare. Ju mer formaliserad en situation är, desto tydligare är rollerna. Eftersom situationerna i KUBAS inte har varit tydliga, utan ständigt växlat när olika personer med olika erfarenheter mötts för olika aktiviteter, har forskarrollen också växlat. På det sättet har KUBAS-projektet varit ostrukturerat och osäkert, rollerna har inte varit givna, de har skapats, prövats och återskapats gång på gång i nya situationer, nya relationer och nya konstellationer. Det gäller

naturligtvis inte bara forskarrollen, utan även rollerna att bli beforskad, att beställa forskning, att medverka i uppbyggnad av forskning och så vidare. I detta avsnitt är det dock forskarrollen vi skall fokusera.

I mötet med socialtjänstens personal har både likheterna mellan socialt arbete och forskning och skillnaderna i rollerna som socialarbetare och forskare blivit tydliga. I mötena mellan våra olika samarbetspartners kunde vi stundtals tillämpa och ge prov på ett vetenskapligt förhållningssätt, vilket gav möjligheter för deltagarna att tillämpa teoretiska begrepp och skapa sig ett reflektionsutrymme. Denna process var tydligast på de presentationer vi gjort i olika sammanhang och det pedagogiska inslaget i forskarrollen har framträtt som viktigt och betydelsefullt. Allra tydligast blev det på Maskrosen, där en av deltagande klienterna spontant uttryckte att det hon funnit mest intressant var att få en inblick i hur en forskare arbetade. Pedagogik, vetenskapligt förhållningssätt och behovet av reflektion är också viktigt inom det praktiska sociala arbetet. Emellertid var det genomgående så att de socialarbetare vi träffat klagade över brist på tid och menade på att arbetet måste organiseras så det blir möjligt till en högre grad av reflektion. Mellan socialarbetare och forskare finns därmed både olikheter, som kan antingen främja ett utbyte och vidga perspektiven eller skapa distans, och likheter, som kan antingen ge en god grund för ett gemensamt arbete, eller skapa konkurrens om tolkningsföreträdet.

Osäkerheten fanns också i relation till våra samarbetspartners, kanske särskilt till utvecklarna. Rollen som forskare och utvecklare har ju än fler gemensamma beröringspunkter än rollerna som socialarbetare och forskare, exempelvis genom att på ett systematiskt och sakligt vis samla in empiri med syfte att dra slutsatser ur denna. Stundtals har det funnits en tendens från vår sida att lägga oss för nära socialtjänstpraktiken, att bli alltför följsamma och gå in i en roll av problemlösande medaktörer i de projekt vi deltagit i. Vi har då varit i situationer där vi intagit positioner som förstärkt forskarrollens tydlighet.

En annan komponent i skapandet av forskarrollen var osäkerheten om hur det gemensamma kunskapsutvecklande skulle genomföras, vart det skulle leda och hur det skulle redovisas. Forskningen emanerade från, gjordes tillsammans med och skulle återföras så snabbt som möjligt till praktiken, något som ledde till problem med att upprätthålla ett vetenskapligt förhållningssätt. Särskilt tydligt märktes

det i det skrivarbete som ingår i forskarrollen. Här har det funnits uppenbara svårigheter att hitta ett språk som återger den läroprocess vi varit med om och del av. Vi har inte fullt ut kunnat idka en kritisk distans, karakteristisk för forskarrollen, då vi själva varit medaktörer och stundom också indragna i den praktiska nivåns komplexitet. Det har varit en svår balansgång.

En annan svårighet har varit att hantera de förväntningar som är förknippade med en traditionell forskarroll, nämligen att ge (expert) svar, att berätta om forskningsresultat och hur man skall göra för att det sociala arbetet skall ge bäst resultat. En sådan forskarroll hade sannolikt varit enklare för alla parterna. Det är en formaliserad roll som man känner till ritualerna kring och som man därför kan finna sig till rätta med. Här fanns en risk att vi som forskare, för att känna oss nyttiga och bekräftade, skulle gå in och serva organisationen med intressanta forskningsresultat. Men den rollen ger inte utrymme för gemensam reflektion och kunskapsproduktion, och dimensionen av kunskapsutveckling *i* och *med* socialtjänsten skulle förloras, men det var just det som var vårt uppdrag i KUBAS-projektet. Vi ville och skulle bygga kunskapen utifrån socialtjänstens behov, önskemål och vardag. Det fanns alltså ett pedagogiskt inslag, som främst gällde framtagandet av kunskap, vilket inte gav forskaren en expertroll utan mera av en ”trädgårdsmästarroll”, en roll där forskaren skulle arbeta för att få kunskapen att växa fram.

Det fanns också en tendens till att forskarnärvaron och forskningen användes som en kvalitetsstämpling och den tenderade bitvis att bli en ritual som rutinmässigt skulle genomföras för att verksamheten skulle uppnå legitimitet. Flera gånger hörde vi att det med stolthet sades av socialtjänstens representanter ”vi har forskare kopplade till projektet”, men när vi försökte säga något om våra iakttagelser tog ingen notis. I dessa situationer är det inte forskningens resultat som är i fokus. Forskningen blir både en symbol och en kuliss. Det är viktigt för helhetsbilden att den finns med, men det är viktigare att det forskas än om vad, hur och med vilka resultat.

De komponenter vi iakttagit som betydelsefulla för hur forskarrollen utvecklas i mötet med socialtjänsten är alltså:

- hur socialarbetare och forskare positionerar sig till varandra och hanterar sina likheter och skillnader i roller och uppgifter, blir det utbyte eller konkurrens?

- hur socialtjänsten hanterar forskningens relativa långsamhet i relation till praktikens behov av att få snar feedback.
- hur forskarna förhåller sig till akademiska traditioner av att skriva, publicera och så vidare i förhållande till praktikens intressen av muntlig och direkt respons.
- om man har en gemensam uppfattning av varför forskning och praktik samverkar?

Alla dessa komponenter varierar från situation till situation i samspelet i ett projekt som KUBAS, och därmed har forskarrollen fortsatt att vara diffus. Genom de olika sätten delprojekten har initierats har forskarrollen varit olika. ”Trädgårdsmästarrollen” var tydligast i det participatoriska (Maskrosen) och ”expertrollen” tydligast i det forskarinitierade (LVM), medan forskarrollen varit ytterst diffus i det gemensamma projektet (OPHeL) och uppdraget (Lyckat ärende). Det är i de två senaste som forskningen som symbol framkommit tydligast. Oavsett vilken av de beskrivna rollerna som framträtt är det samma problem som uppstått om utbyte/konkurrens, tempo, muntlig/skriftlig förmedling och uppfattningen av det gemensamma projektet. Skillnaderna är att det i de olika sammanhangen är olika betoning på problemen. I ett participatoriskt forskningsprojekt är rollfördelningen oklarare och frågan om utbyte kan vara mer relevant, medan det i ett forskarinitierat projekt är viktigare att reda ut frågor om muntlig eller skriftlig respons.

Alliansen mellan forskarna och de anställda, vart tog brukarna vägen?

Att forskningsfrågorna i stor utsträckning emanerade från socialtjänstens praktik innebar risken för en allians mellan socialarbetarna och forskarna som i sin tur utestänger brukarna. Forskningen blir på så sätt en reproduktion av de tankemönster, problemdefinitioner och kategoriseringar som är rådande inom socialtjänsten och innebär en ytterligare distansering till de människor, klienter eller brukare, som kommer i kontakt med socialtjänsten. Forskningsfrågorna ställs inte utifrån klienternas utan utifrån socialtjänstens perspektiv (se till exempel Svensson 2005b och 2005c).

Redan i Kubasprojektets inledning blev vi varse om hur de traditionella områdena inom socialt arbete, nämligen barn, unga,

missbruk, funktionshinder och försörjning, återkommer i forskningen och så också i Kubasprojektet. I diskussionerna om hemmaplanslösningar ställde det till problem, eftersom forskarna respektive utvecklarna hade var för sig olika definitioner kring målgruppen utan att vi uppmärksammade detta förrän ett tag in i projektet (se Laanemets och Svensson 2005b).

Vi har inte lyckats involvera brukarna i högre grad, även om vi gjort ett flertal intervjuer och fokusgrupper med klienter och diskuterat begreppet ”brukarmedverkan” (se Laanemets och Svensson 2005a, Laanemets 2005). Vi har exempelvis inte haft kontakt med de frivilliga organisationer som finns i Helsingborg, såsom Rådgivning i alkoholfrågor (RIA), Kriminellas revansch i samhället (KRIS), Anonyma alkoholister och narkomaner, Verdandi eller de organisationer som finns för hemlösa. Med ett renodlat brukarperspektiv skulle man ha utgått från de organisationer som finns för insatser på området, i stället för att som i KUBAS-projektet enbart utgå från socialtjänsten.

Ett annat dilemma i denna typ av forskningsansats är det etiska. I den mån klienterna har involverats har det skett genom deras socialsekreterares försorg. Vi forskare hade inte, och har inte skapat, andra kontakter. Socialsekreterarnas medverkan i kontaktförmedlingen medförde svårigheter för oss som forskare att bevara klienternas anonymitet och det finns en risk att socialsekreterarna kan identifiera de intervjuade klienterna i våra presentationer. Även om vi lagt oss vinn om att i möjligaste mån avidentifiera klienterna kvarstår problemet och vi menar att man i framtida projekt i betydligt högre grad än här bör uppmärksamma de etiska aspekterna på brukarmedverkan.

Vad har vi lärt oss?

En viktig lärdom är att ett samverkansprojekt mellan socialtjänsten och Socialhögskolan med målet ”att skapa varaktiga samarbetsstrukturer för kunskapsutveckling” kräver tid och måste få ta *sin* tid. Det handlar ju om olika organisationer, med olika uppdrag, organisationsformer, hierarkier, rationaliteter och materiella realiteter, samt människor som befinner sig på olika positioner i dessa organisationer.

Som nya i Helsingborg kände vi forskare inte någon av våra samarbetspartners personligen. I rollen som representanter för en organisation, Socialhögskolan, kom vi in i ett annat organisatoriskt sammanhang med sin särskilda dynamik, spänningar, maktspel och konflikter med uppgift att bygga upp ”en varaktig struktur” organisationerna emellan. Det innebar att vi inledningsvis till stor del relaterade till varandra utifrån våra respektive roller i de båda organisationerna, sedan har vi successivt lärt känna varandra som personer.

I de kontinuerliga mötena är det ofta samma personer som träffas, men ibland sker skiften. Personer byter arbete eller arbetsuppgifter. Därför har vi två forskare mött många skilda representanter för socialtjänsten. Att som forskare möta socialtjänsten är att ibland möta en organisation, ibland en person. Variationen från oss har enbart bestått i att den ensamma forskaren efter första året fick sällskap av en till. I varje delprojekt har forskarinsatsen varit personifierad av oss som deltagit, antingen en eller två, men alltid samma personer. Variationen i kontakterna med socialtjänsten har varit betydligt mer omfattande. Under projekttiden har personal bytt tjänster och lokaler, ibland flera gånger och i slutet av projekttiden flyttade hela socialtjänsten in i ett gemensamt hus. Utom någon enstaka verksamhet som stannade kvar i sina lokaler. Parallellt med de rumsliga förändringarna har personers arbetsområden och arbetsuppgifter skiftat liksom tjänsters innehavare. Även om en stor del av dem som engagerar sig i utvecklingsarbetet är de samma har förutsättningarna för de centrala positionerna förändrats.

Kunskapsutvecklingen är inte någons, det är socialtjänstens. Däremot är det vid varje givet tillfälle någon som har rätten att tala, rätten att påverka vad som skall ske och rätten att göra överenskommelser med forskarna. När dessa personer skiftar hamnar man som forskare i läget att man som enskild samverkar med en hel organisation. I ena stunden finns det en person som kan göra överenskommelser, i andra stunden kan samma person inte längre ta ställning. I ena stunden finns ett vi, i andra stunden bara individer.

I projektet har vi forskare varit anställda på halvtid och medan socialtjänstens personal har gjort sina arbetsinsatser inom ramen för sitt ordinarie arbete. Halvtiderna har inneburit en diskontinuitet med uppsplittring, ryckighet och fragmentisering. Den ”andra” halvtiden kan ha inneburit att på heltid undervisa under ett par veckors tid för att

sedan ha gott om utrymme för KUBAS under några veckor. Det har varit svårt att upprätthålla en kontinuitet.

En fördel med projektkonstruktionen torde dock vara att organisationernas särdrag och egna förändringsprocesser blivit en central del av projektet, något som vi menar är oerhört viktigt. För även om projektets målsättning handlar om en kunskapsbaserad socialtjänstens arbete och ”att skapa varaktiga strukturer för kunskapsutveckling” är det trots allt två organisationer med vitt skilda uppgifter som möts. Dessa särdrag kan inte och får inte släpas över i bildandet av en ny struktur, utan bör istället utgöra drivkraften i ständiga förhandlingar om gemensamma konkreta projekt, där bland annat metoder som forskningscirkel och vetenskaplig handledning mycket väl kan provas.

Kunskapsutveckling är en verksamhet som måste karakteriseras av innovationer och nyskapande, där såväl målen, det praktiska genomförandet som konsekvenser för de inblandade bör beaktas. Det kan inte detaljregleras i förväg utan måste utmejslas i varje enskilt projekt. Trots att det är viktigt att sträva efter följsamhet och att hålla sig nära den existerande verksamheten menar vi ändå att det är viktigt att lägga kraft på att tydliggöra begrepp och förväntningar i inledningen av ett projekt. Det är viktigt att finna former för att systematiskt granska och reflektera över vilken ny kunskap projekten givit och hur resultaten ska implementeras i verksamheten. En viktig lärdom är att det måste läggas ner betydligt mer kraft på implementeringen utifrån analys av redan gjorda projekt och erfarenheter innan nya projekt sätts igång. Det behövs också någon/några som tar på sig rollen som förvaltare av det kollektiva minnet och som håller i den röda kunskapstråden och ser till att avtrycket bär.

En avslutande reflektion kring kunskapsutveckling, och samverkan, är att det är inget gott *i sig*. Två centrala frågor som ständigt måste hållas levande är: Kunskapsutveckling om vad? Kunskapsutveckling för vem?

4. Funktionshindrade som brukare av socialtjänst och LSS

Ann-Christine Gullacksen

Detta forskningsprojekt inom KUBAS syftade till att pröva modeller för brukarinflytande. Utgångspunkten var att se brukarna som en resurs i verksamhetens kunskapsutveckling och för utvecklingen av en kunskapsbaserad socialtjänst. Nya former av brukarinflytande skulle provas för de psykiskt funktionshindrade vid planering och uppföljning av insatser enligt Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) eller Socialtjänstlagen (SOL).

Syftet för detta delprojekt var att jämföra olika utvärderingsmetoder som bygger på brukarnas medverkan. Olika modeller angavs som möjliga att pröva i projektet (fokusgrupp, deltagarbaserad utvärdering, brukarrevision). Att använda fokusgrupper (Morgan 1993, Wibeck 2000) innebär att brukare med direkt erfarenhet av insatsen/service inbjuds att tillsammans med andra som har samma erfarenhet reflektera över sina önskemål, förväntningar och bedömningar. En annan modell är deltagarbaserad utvärdering (Forsberg och Hall-Lord 1997) som innebär att en grupp brukare med funktionshinder involveras att mer aktivt under en tid följa genomförandet och uppföljningen av en kommunal insats som rör deras behov. I detta kapitel redovisas erfarenheter av och reflektioner kring möjligheter och hinder för att genomföra en aktiv brukarmedverkan i några verksamheter inom socialtjänsten i Helsingborg.

Bakgrund

De funktionshindrades situation har de senaste åren uppmärksammats i det svenska samhället. Inte minst beroende på handikapprörelsens intensiva agerande för att rikta uppmärksamhet mot rättighetsfrågor. Detta har lett till ett ökat engagemang under 1990-talet på olika nivåer

i samhället för att möjliggöra funktionshindrades inflytande över sina livsvillkor. Uppföljningar har dock visat att dessa intentioner har haft svårt att tränga in i olika delar av samhällets stödsystem (Socialstyrelsen 2002b, RFV 2002). Problem som särskilt lyfts fram i debatten kring de funktionshindrades möten med myndigheter berör dels brister i samverkan och samarbete mellan myndigheter och verksamheter, dels brister i bemötandet gentemot den enskilde medborgaren (SOU 1999). Detta kan ta sig uttryck i att personer med funktionshinder inte känner sig delaktiga i de behovsbedömningar av omsorg och service som görs av kommunerna. Det kan vidare handla om att anhöriga till funktionshindrade inte får det stöd de önskar; att barn vars föräldrar har en funktionsnedsättning inte får tillräckligt stöd under uppväxten; att den funktionshindrades försörjningsförmåga felbedöms pga. bristande kunskaper om personens funktionsnedsättning (SOU 2001, Socialstyrelsen 2002b). Många av dessa svårigheter skulle kunna undvikas om personalen på olika nivåer i verksamheterna hade tillräcklig kunskap och kompetens om funktionshindrades livssituation.

I samband med Psykiatireformen 1995 och Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) 1994, fick kommunerna ett särskilt ansvar för personer med svåra och livslånga funktionsnedsättningar. Till skillnad från många andra brukare av socialtjänsten är funktionshindrade brukare inte i behov av stöd under en avgränsad period utan oftast under resten av livet. Detta innebär att relationen till det offentliga stödsystemet är en viktig länk, i vissa fall oumbärlig, för att dessa personer ska kunna leva ett tillfredsställande och så självständigt liv som möjligt. I relationen ligger också ett nytänkande som slagits fast i Socialtjänstlagen och i LSS vilket innebär att varje individ har rätt till självbestämmande efter sin personliga förmåga, eventuellt med stöd från samhällets särskilda resurser.

Inom habiliterande- och rehabiliterande verksamheter finns sedan länge intentionen att verka för brukarens delaktighet och självbestämmande i beslut som rör dennes liv (Socialstyrelsen 1993). Verksamheter inom LSS och socialpsykiatri strävar efter att arbeta utifrån dessa principer. De insatser som brukarna beviljas måste planeras och utformas tillsammans med brukaren själv. Eftersom många gravt funktionshindrade brukare har svårigheter att kommunicera och uttrycka sina behov och önskningskrav, ställs stora krav på de professionella aktörerna. Det är i ljuset av denna

komplexitet som brukarmedverkan för personer med funktionshinder ska ses.

Brukarnas delaktighet i socialtjänstens insatser kan ses ur olika perspektiv: brukarens, personalens, professionellas, organisationens och verksamhetens perspektiv. Alla har relevans för att brukarinflytande/medverkan ska bli en del av verksamheternas relation till brukarna. Inflytande/medverkan borde rimligtvis också sätta sin prägel på det sociala arbetets metoder och brukarnas delaktighet i kvalitetsarbetet kan leda till en kunskapsutveckling där deras erfarenheter får stor betydelse (Printz 2003). Enligt Printz behövs mer utvecklade och beprövade metoder för brukarinflytande och brukarmedverkan inom socialtjänsten. Han påpekar att inflytandet i sig inte är tillräckligt utan det måste också finnas en medveten strategi för hur resultaten kan bli märkbara i verksamheterna.

Projektets genomförande

Projektet startade januari 2003 och det första halvåret ägnades åt att lära känna handikappverksamheten inom Helsingborgs kommun och att knyta kontakter med tänkbara nyckelpersoner. En grupp anställda från verksamheter med inriktning mot handikappfrågor bildade en referensgrupp som fungerat som projektledningsgrupp. I gruppen ingick representanter från Vård- och omsorgsförvaltningens LSS-enhet (tre), Socialförvaltningens socialpsykiatriska verksamhet (tre) och Utvecklingsnämndens Arbetscentrum (två). Från Socialhögskolan ingick förutom forskningsledaren även en doktorand. Bildandet av referensgruppen försenades av att socialtjänsten i Helsingborg vid denna tidpunkt omorganiserades till följd av ett politiskt maktskifte hösten 2002. Genom nya gränsdragningar hade socialpsykiatrin skiljts ut från LSS-verksamheten och förts över till Socialförvaltningen.

I projektledningsgruppen har projektets uppläggning i detalj diskuterats fram och getts sin utformning. De som ingick i gruppen kände alla varandra och hade arbetat tillsammans i den tidigare organisationen. Ganska tidigt i arbetet formerades två grupperingar, en kring brukare av LSS och en kring personer med psykiska funktionsnedsättningar.

Eftersom projektet handlade om brukarinflytande borde det vara självklart att det skulle finnas en brukarrepresentant med i referensgruppen. Detta var också den första frågan som kom att

diskuteras i referensgruppen och den visade sig inte vara så lätt att reda ut. Det var helt enkelt oklart vilka kanaler som skulle aktiveras för att engagera en brukarrepresentant. Ett annat problem var osäkerheten kring vad de enskilda brukarna själva ansåg om brukarmedverkan och hur de såg på sin representation. Vem representerade vem? Det kunde bero på vilken eller vilka frågor som delprojekten skulle beröra. Skulle brukarorganisationerna representera och företräda många brukargrupper eller skulle enskilda brukare, berörda av det aktuella ämnet, vara brukarrepresentanter? Referensgruppens diskussioner visar att brukarmedverkan inte automatisk ger en kvalitetsstämpel, utan kräver genomtänkta modeller för samarbetet. Frågan om brukarrepresentationen är en fråga som bör ägas av brukarna. Hur vill brukarna själva representeras? När, hur och av vem? Vem representerar vem när så många handikappgrupper med vitt skilda behov och funktionshinder finns inom verksamheterna? När de konkreta projektplanerna började ta form föll frågan om brukarrepresentation i referensgruppen eftersom brukare skulle delta i delprojekten.

Projektidéer tar form

Strax innan sommaren 2003 inleddes diskussioner om lämpliga områden för brukarmedverkan. Eftersom olika verksamheter var representerade i referensgruppen bestämdes att flera mindre delprojekt skulle belysa funktionshindrade brukares medverkan i olika verksamheter. I det inledande arbetet besökte projektledaren referensgruppens medlemmar i deras verksamheter för att bekanta sig med arbetsfälten. Gemensamt vaskades fram angelägna områden för att arbeta vidare med vardagsnära frågor som var aktuella i verksamheterna.

Fritid

Fritiden ur funktionshindrade människors perspektiv är relativt outforskat trots att man länge studerat fritiden som allmänt fenomen (SOU 1996:3). För tre av delprojekten har funktionshindrades tankar om sin fritid stått i fokus. I samtliga tre verksamheter (Socialpsykiatri, LSS, Arbetscentrum) fanns förslag på lämpliga projekt som var planerade eller redan pågående. De områden som nämndes berörde på olika sätt brukarnas fritid, vardaglig social

samvaro och gemenskap med andra¹². Flera deltagare i referensgruppen önskade veta mer om hur funktionshindrade ser på sin fritid och vill utforma sina fritidsaktiviteter. I Helsingborg finns sedan länge en välorganiserad fritidsverksamhet för personer med utvecklingsstörning. För personer med psykiska funktionshinder fanns dock inte i lika hög grad anpassade kommunala insatser. Representanter för socialpsykiatri menade att denna grupps fritids-situation inte var tillfredsställande. Många psykiskt funktionshindrade kände sig inte hemma i allmänna aktiviteter och det fanns få sådana som passade deras behov. Det fanns också hos alla i referensgruppens en osäkerhet om huruvida brukarna verkligen kände att de hade ett fritt val av fritidssysselsättning eller om de valde det som andra föreslog dem, det vill säga vilket reellt inflytande de hade. Frågorna som diskuterades fram gällde fritidens kvantitet, kvalitet samt tillgänglighet och det saknades kunskap direkt förmedlad av brukarna om detta område. En utgångspunkt för projekten blev att brukarnas egna synpunkter skulle stå i centrum. Genom den dialogform som fokusgruppen kan erbjuda, där deltagarna talar tillsammans utan personalen, blir informationen om enskilda brukares uppfattningar och önskringar mer nyanserad och fyllig än i till personalens dagliga möten med brukarna. Detta är en grundprincip med fokusgruppmetoden (Wibeck 2000). Gruppen kan på så sätt prestera ett resultat som blir mer än summan av de enskilda brukarnas uppfattningar och sålunda vara en metod för kunskapsväxt hos alla parter.

Fritid blev alltså det gemensamma temat för de olika delprojekten men har getts olika fokus. I två delprojekt, ett för personer med neuropsykiatriska funktionshinder som fick arbetsträning via verksamheten "Jack" och ett för unga vuxna utvecklingsstörda, var syftet att få veta mer om vad den enskilde brukaren gör på sin fritid och vilka önskemål hon har kring fritidsaktiviteter. I ett tredje delprojekt "Mötesplats 103:an" med personer med psykiska funktionshinder var brukarna med om att diskutera fram utformningen av en fritidsverksamhet. Avsikten var att de också skulle delta i planering och genomförandet av den. Fritidsaktiviteten i det senare fallet var en gemensam uppgift, medan det i de första exemplen handlade om att ge en beskrivning utifrån den enskildes eget

¹² Ytterligare ett delprojekt i form av utvärderingar har genomförts. Se Johansson, C., Johansson, K. (2005).

vardagsliv. Detta är exempel på brukarinflytande och medverkan både på den individuella och på den kollektiva nivån.

Brukarmedverkan i fokusgrupperna

Frågan om brukarmedverkan i de konkreta delprojekten var inte på samma sätt komplicerad som brukarnas representation i referensgruppen. Erbjudandet om att delta i fokusgrupperna lämnades av den personal som arbetade med brukarna. Fokusgruppledarna har inte haft någon insyn i denna urvalsprocess. Kriterierna var att personerna skulle vilja delta i gruppsamtal och tycka att ämnet, fritiden, kändes meningsfullt att samtala kring. Utformningen av fokusgruppsamtalen anpassades efter deltagarnas särskilda krav på kommunikation och former för samvaro. Respektive personalgrupp blev sålunda ”vägledare” till fokusgruppledarna. Det var viktigare att anpassa gruppmöten till brukarna än att följa en strikt fokusgruppmetodik.

Metodutveckling: Erfarenheter från Fokusgrupperna

Syftet med fokusgrupper var att samla erfarenhet om denna metod kunde lämpa sig för brukarmedverkan på brukarnas villkor, det vill säga anpassad efter deras särskilda behov för denna typ av möten. En av de två socionomer som fungerat som fokusgruppledare hade tidigare genomgått en utbildning i metoden. Båda hade dock erfarenhet av att leda gruppverksamhet. Det var en fördel att båda kände till de olika verksamheter vars brukare erbjöds att delta. Detta underlättade avsevärt i kontakten med personalen för att planera grupperna. Från KUBAS har forskningsledaren och doktoranden funnits med i olika roller i delprojekten. Det har handlat om att dokumentera gruppsamtalen och att teckna ner arbetsplan och skriva rapporter.

För fokusgruppledarna har gällt att de inte haft särskild avsatt tid och deras insatser har fått pressas in i det ordinarie arbetet. Tidsbristen var ett bekymmer som har fördröjt delprojekten. Det har varit svårt att finna gemensamma tider för oss när det gällt att träffas för planering, reflektion kring projekten och för mötena. Referensgruppen har diskuterat dilemmat med tidsbrist men också accepterat det som ett faktum utanför vår möjlighet att påverka. Arbetet skulle kunna ha

fortskridit mer målmedvetet och i snabbare takt och kunnat utvecklas genom uppföljningar. Några viktiga erfarenheter från fokusgrupperna kan nämnas här:

- Deltagarna i de tre fokusgrupprojekten har representerat tre olika funktionshinder som var för sig ställer olika krav på samtalsformen. Kännedom om vilka funktionshinder deltagarna har och vilka villkor dessa ställer på samvaron är därför en viktig utgångspunkt för att en fokusgrupp ska fungera. Det gäller bland annat gruppstorleken som måste avpassas så att alla kan komma till tals och att man orkar lyssna på varandra. Det kan medföra att denna typ av fokusgrupp ska ha färre deltagare än andra.
- Det var en fördel att deltagarna kände varandra. Det gav en stämning av samhörighet redan från början vid gruppmötet. De delade också ett intresse för ämnet. Fritiden var viktig för dem och de hade erfarenheter av samma insatser och erbjudande i kommunen. Allt detta gav goda förutsättningar för ett interaktivt samtal. Detta avspeglades i gruppledarnas intryck att deltagarna i alla grupperna tycktes trivas. Samtalen flöt bra i alla tre fokusgrupperna och framför allt upplevde gruppledarna att det fanns stor värme mellan deltagarna. Detta uttrycktes genom att de lyssnade uppmärksamt på varandra och respekterade varandras åsikter. Samtalen var ett givande och tagande utan några rätt-eller-fel aspekter. Särskilt gruppen med de utvecklingsstörda visade stor aktivitet. Det förefaller också att två träffar per fokusgrupp är lagom, åtminstone för ett ämne.
- Vidare är det viktigt att de yttre detaljerna kring gruppträffarna planeras noga. Detta är inte något ovanligt men här gäller det att ta extra hänsyn till deltagarnas särskilda behov. De tre fokusgrupperna träffades på olika platser, valda efter noggranna övervägelser. Grupperna med personer med olika psykiska funktionshinder träffades i en miljö där de skulle känna sig trygga och "hemma" medan gruppen med utvecklingsstörda vuxna träffades på Campus Helsingborg. Valet av Campus diskuterades ingående. Vi kom fram till att detta var en miljö som dessa personer inte självklart hade anknytning till och som kunde understryka deras betydelsefulla roll i detta sammanhang. Gruppledarnas intryck var att alla tre grupperna tycktes trivas bra med de mötesmiljöer som valts.

- Gruppledarna betonar vikten av att vara två vid samtalen och att dessa känner varandra. Arbetsfördelningen under samtalen blir lättare och det gör samtalen mer naturliga. Förarbetet till fokusgruppen ska göras noggrant och vid dessa tre tillfällen har gruppledarna konsulterat personal som arbetar med respektive handikappgrupp för att få deras vägledning om särskilda villkor som funktionshindret ställer på gruppmötet. Teman och frågor ska vara väl genomarbetade och anpassas till deltagarnas förutsättningar. Även detaljer som att inbjuda deltagare, meddela tider, möjliggöra för deltagaren att faktiskt komma till platsen för mötet och så vidare är alla viktiga detaljer.
- En betydelsefull faktor för att brukaren ska välja att komma till fokusgruppen är att syftet med träffen är tydligt beskriven. En inbjudan måste vara välformulerad och anpassad. Från personalens sida har detta och vikten av att inte väcka falska förhoppningar eller förväntningar understrukits. Gruppledarna noterar det som en viktig uppgift att under samtalen även ge feed back på att gruppdeltagarna med sin dialog bidrar till något betydelsefullt, det vill säga skapa mening kring samtalen. För att kunna göra detta är en förutsättning att fokusgruppledarna själva känner sig väl förtrodda med uppgiften och fokusgruppens syfte.

Svårigheter med att använda fokusgrupper finns naturligtvis. Det är säkert inte för alla handikappgrupper detta är en framkomlig väg för brukarmedverkan. För fokusgrupper av detta slag måste hänsyn tas till att deltagarkontinuiteten kan variera starkt beroende på deltagarnas dagsform. Ett tillfälligt skov, en dålig dag kan göra att man glömmer tiden eller inte kan koncentrera sig på att vara tillsammans med andra. En annan svårighet är att vissa personer kanske måste ”öva” för att vilja vara med, det vill säga behöver stöd för att ”ta sig samman” för att komma iväg till mötet.

Enligt fokusgruppledarna kan fokusgrupper i modifierad form användas som metod för brukarmedverkan under förutsättning att gruppsamtalen utformas efter brukarnas behov. Vidare krävs träning för både personal och brukare för att få ut det bästa av denna form av brukarmedverkan. De båda gruppledarna fick på detta sätt träffa brukarna under andra former än som vanligen sker i deras arbete. Det handlade inte om att fatta beslut eller att planera individuella insatser och gav en annan lärorik dimension till mötet.

Etiska frågor vid brukarmedverkan

Frågan om hur personalen skulle presentera syftet med fokusgrupperna och motivera brukarna att delta med sina synpunkter diskuterades ingående i referensgruppen under planeringsfasen. Det handlade om att inte vilseleda brukarna genom föreställningen att det fanns möjlighet för kommunen att skapa något nytt efter deras önsknings. Man ville inte väcka falska förhoppningar, samtidigt som det fanns ett behov av att få synpunkter på detta ämne. Att informationen om syftet till gruppdeltagarna blev korrekt var därför mycket viktigt.

Det finns alltså speciella etiska aspekter att tänka på när brukarmedverkan i olika former planeras. Det gäller frivilligheten att delta, att kunna delta utifrån egna villkor, att känna meningsfullhet i att delta, att se resultat av att ha deltagit, att kunna påverka utformningen om man så önskar. Brukarna bör informeras om brukarmedverkan sker i projektform eller i medverkansform som ska återkomma med regelbundenhet. Det finns alltid en risk att brukare som har nedsatt förmåga att följa skeenden runt omkring sig deltar i sammanhang de inte riktigt förstår. Det är därför viktigt att värna om deltagarnas engagemang i den så kallade participatoriska forskningen som är ett viktigt medel för att problematisera både inflytande och medverkan i dessa sammanhang. Alla dessa aspekter får speciell tyngd eftersom det handlar om människor med olika funktionshinder som ställer särskilda krav på sin omgivning vad gäller kommunikation, information och sammanhang.

Socialarbetarens konstruktion av mötet kan vara att brukaren ser mötet som att denne ska ”få” något i kontakten med socialtjänsten eller LSS. Det innebär att brukaren ges rollen som mottagare. Ingen vet om det faktiskt är så brukaren uppfattar mötet och relationen till socialarbetaren. En sådan konstruktion kan bygga på socialarbetarens egen erfarenhet av att möten oftast handlar om att ge insatser och göra något för brukaren så att dennes situation förbättras. Om man lägger ett maktperspektiv på detta dilemma, att inbjuda brukare att ”tycka till”, framträder en ojämlik relation mellan socialarbetaren och brukaren. Föreställningen blir att brukaren kan misstolka erbjudandet att bli hörd och betrakta det som ett löfte om att få vara med och bestämma. En viktig fråga att reda ut i detta sammanhang blir därför vilken status verksamheten ger brukarnas synpunkter.

Dessa föreställningar som kan ta sig uttryck i osäkerhet kring vad medverkan väcker hos brukaren är viktiga att uppmärksamma.

Dessutom är det viktigt att belysa relationen mellan socialarbetare och brukare i sammanhang där de möts i partnerskap och således går utanför den traditionella myndighetsrelationen.

Kunskap och lärande

Brukargrupper med funktionshinder har genom LSS och Psykiatrireformen fått ett nytt förhållande till kommunens tjänster. Uppföljningar för att följa genomslagskraften och verkningarna har avslöjat svårigheter hos kommunerna att leva upp till reformernas intentioner. I detta delprojekt i KUBAS har vi fått möjlighet att belysa och analysera några av dessa svårigheter.

I mötet med funktionshindrade brukare intar kommunen rollen som välfärdsgarant. Kommunen ska tillgodose dessa gruppers möjligheter till jämlika levnadsvillkor och full delaktighet i samhällslivet. Ansvaret gäller också att stödja dessa personers möjligheter att utveckla egna resurser. Vilken kunskapsbas krävs för att utföra socialt arbete i denna anda?

I delprojekten har vi inte fokuserat själva myndighetsutövningen det vill säga beslut om bistånd eller insatser. Trots detta har vi indirekt tangerat ämnet genom att närma oss brukarnas uppfattningar om vardagslivet. Beslutsfattandet kräver bland annat vetskap om den enskildes liv och därmed behov av insatser. Kan brukarmedverkan på något sätt bidra till ökad kunskap om hur man lever med olika funktionshinder? Fokusgruppledarnas erfarenheter var bland annat att de fått mycket att reflektera över som rör deltagarnas sätt att tänka kring sin fritid. De specifika konsekvenserna av olika funktionshinder tydliggörs i deras resonemang kring hinder, önsknings, möjligheter och så vidare. Frågan om hur de ser på sin fritid förmedlar en bild av deras livsvärld. Denna bild som fokusgruppdeltagare lämnar kan berika tidigare kunskap och erfarenhet hos personalen. Ett exempel på detta är fokusgruppen med de utvecklingsstörda. Deltagarna trivdes med att samtala med varandra och dialogen dem emellan uttryckte något om hur de tänker och konstruerar sin vardagsvärld. För den personal som möter dessa brukare dagligen kan möjligheten att lyssna till en sådan ”brukardialog” ge ökad förståelse för deras livsvärld. I detta exempel handlar det om utvecklingsstörda som till skillnad från många andra funktionshindrade har en lång tradition med ett nära förhållande till personalen. Att det finns mer att upptäcka trots denna

närhet bekräftas av att frågan om hur brukarna uppfattar sin fritid väcktes i referensgruppen.

Detta visar att det kan döljas mycket viktig kunskap hos brukarna som många av dem faktiskt kan förmedla. Brukarnas tysta kunskap kan komma fram i dialogen med likasinnade. För socialarbetarens del handlar det om att öka sin kunskap om den livsvärld vari brukarens behov uppstår. Olika former av brukardialoger kring vardagliga teman kan därför ge ett kunskaps tillskott till personalens yrkeserfarenhet.

Moréns (1996, 2001) begrepp livsomgestaltning skulle kunna liknas vid det arbete som riktar sig till funktionshindrade brukare. Satt i detta perspektiv kan omgestaltning och gestaltning innebära olika former av stöd (behandling, rehabilitering och habilitering) till personer med funktionshinder för att de ska kunna utveckla, återerövra och upprätthålla färdigheter och förmågor. Detta synsätt leder också bort från problemtänkandet vilket i sig är ett problem för socialt arbete riktat mot funktionshindrade människor. Deras problem finns i de begränsningar som uppstår i mötet mellan deras funktionshinder och omgivningen. Begreppet gestaltning satt i en professionell kontext innebär att personal behöver särskilda kunskaper och färdigheter som bygger på förståelse av en annan människas livsvärld. Håkan Svenbro (2005) har resonerat kring målet med socialt arbete för den enskilda personen och kommer fram till att det kan vara antingen trivsel, omhändertagande och vård eller utveckling och mognad det vill säga ett pedagogiskt och socialt synsätt. Svenbro anknyter i sin forskning till individens biografiska perspektiv. Detta begrepp har använts för att förstå livsomställning vid kronisk sjukdom (se till exempel Bury 1997). Begreppet kan vara användbart för att fokusera brukarens livsvärld. De flesta människor med svåra funktionshinder har också en personlig biografi, det vill säga en tidigare livshistoria. För en del är detta en historia som frisk och välfungerande person. Skada eller svår sjukdom kan orsaka ett avbrott i biografins kontinuitet. De flesta personer som vuxit upp med funktionshinder har på samma sätt minnen av händelser, personer, relationer, platser och så vidare. Svenbro menar att intresset för personens biografi hjälper personal att fokusera livet och livssammanhang istället för brukarens funktionsnedsättning. Ett sådant synsätt ger en övergripande dimension till fysiska, psykiska och sociala faktorer som vanligen ingår vid professionella och administrativa bedömningar av en brukares situation. Det kan också utvecklas vidare genom att skapa möjligheter för brukarna att förmedla sina livsberättelser (LIFO 2000).

Organisationens möjligheter att förena systemvärlden och brukarnas livsvärld kan vara en viktig faktor att beakta om brukarnas medverkan på olika sätt ska utvecklas (Hydén, Nilholm och Karlsson 2003, Morén 1996, Ross et al. 2002, Svenbro 2005). Om detta resonemang överförs till kommunens stöd och service för funktionshindrade och brukarmedverkan, skulle vi kunna betrakta nya former för brukardialog och brukarmedverkan som viktiga delar i en läroprocess inriktad mot att förnya verksamhetens samlade kompetens.

Strukturer och implementering

Begreppen kunskapsuppbyggande läroprocesser och hållbara samarbetsstrukturer har varit centrala i KUBAS-uppdraget. Speciellt viktigt har varit att skapa hållbara strukturer för att främja integrering av olika vägar för kunskapsutveckling inom det sociala arbetet. Hur kan läroprocesser, det vill säga samspelet mellan erfarenheter och kunskap som rör den professionella yrkesutövningen, även omfatta brukarnas nya roll som delaktiga i kunskapsutvecklingen kring frågor som rör deras livssituation? Hur kan sådana läroprocesser förenas med myndighetsutövning och administrativt ledarskap? Om läroprocesser inte tydliggörs i det vardagliga sociala arbetet, hur kan de då få relevans i sammanhang som involverar andra organisationer som till exempel utbildningsinstitutioner som Socialhögskolan?

Det viktigaste resultatet är att projektet har avtäckt en ny forskningsfråga som kan vara grundläggande för hur framtida brukarmedverkan kommer att nå framgång. Frågan är i vilken mån man samtidigt med att olika modeller för brukarmedverkan införs också utvecklar verksamheternas beredskap för att ta emot och integrera erfarenheter och kunskap som uppstår i strukturerade möten mellan personal och brukare. Det handlar vidare om att analysera olika typer av möten mellan personal och brukare för att identifiera kärnan i professionell verksamhet som till exempel habilitering, omsorg, stöd, service, vård eller myndighetsbeslut.

Reflektioner kring projektet som forskningsprocess

Det som återstår nu är en tillbakablick på hela engagemanget, projektet som helhet och dess koppling till KUBAS-programmet. Att retrospektivt granska projektprocessen blir också en lärdom. Trots de

oklarheter och den osäkerhet som projektet stundtals brottats med har vi ändå kommit vidare och nått intressanta resultat. Hur har detta gått till och varför uppstod svårigheterna?

Projektet kan betraktas som en form av partipatorisk aktionsforskning (Foot Whyte et al. 1991) där deltagarna är de som ingått i referensgruppen. Ett annat begrepp med liknande innebörd är interaktiv forskning som också betecknar fältforskning med syfte att förändra inifrån (Svensson 2002). Det gemensamma är att forskaren samarbetar med medaktörer under hela processen. Det är också dessa som har ansvar för att utvecklingen eller förändringen förs vidare. Dialogen mellan forskaren och medaktörerna kring den gemensamma uppgiften ska berikas med forskarens särskilda kunskaper, oberoende reflektion och problematisering av frågor från vardagsarbetet samt förslag av forskningsmetoder. Forskningsledaren har hållit samman delprojekten, fört dem vidare, dokumenterat alla aktiviteter i och kring projektet och fungerat som handledare i genomförandet. Förutom delprojekten omfattade KUBAS-uppdraget andra uppgifter som till exempel att knyta nätverkskontakter med brukar- och frivilligorganisationer.

Två problemområden

Det finns två problemområden i projektprocessen som delvis anknyter till klassiska svårigheter vid fältforskning (Sahlin 1996). Det första handlar om samarbetspartners och deras roll i projektet. Det andra handlar om diffusa mål samt målförskjutning.

Samarbetspartners

En faktor som visade sig få betydelse för hela projektet var att det inte fanns någon namngiven partner att samarbeta med när delprojektet startade. Det fanns heller ingen problemformulering som var förankrad i någon verksamhet och ingen brukarrepresentant var vidtalad. Ansökan var författad på ledningsnivå tillsammans med forskaren som utformat projektskisserna. När projektarbetet startade, våren 2003, var projektskissen inte förankrad i någon konkret verksamhet för psykiskt funktionshindrade. Det fanns alltså ingen tilltänkt verksamhet där en modell för brukarutvärdering kunde prövas. I ansökan till KUBAS underströks att forskare och socialarbetare tillsammans skulle genomföra projekt med förankring i

socialtjänsten. Det var således inte tänkt som en beställar-utförarsituation utan socialarbetare skulle aktivt delta i genomförandet av projekten för att lättare kunna integrera uppgiften i sina respektive verksamheter. Forskaren skulle fungera som ett stöd för att bygga upp varaktiga strukturer med syfte att utveckla en kunskapsbaserad socialtjänst i samarbete mellan fält, forskning och utbildning. Avsaknaden av samarbetspartner vid projektstarten ledde till att projektets uppläggning förändrades.

En stor tillgång var att forskningsledaren tidigt fick kontakt med två socionomer, en från LSS-verksamheten och en från Socialpsykiatrin, som var intresserade av att delta aktivt i forskningen. De har fungerat som gruppleddare i fokusgrupperna. Dessutom har uppläggning av arbetet diskuterats tillsammans och delprojekten presenterats på konferenser och seminarier. Någon särskild tid till projektet har de inte haft, vilket är beklagligt. Man kan i efterhand tänka sig att delprojekten blivit mer kända och resultaten mer spridda om de haft tid till sådana uppgifter. Deras insatser under projektiden får ses som förvaltningens investering vilket skulle kunna leda till att erfarenheterna från projektet förs vidare.

En lärdom som kan lyftas fram är betydelsen av att de samarbetspartners som pekats ut har ett tydligt mandat för uppgiften och är involverade i problemformulering och metodval. En annan lärdom är att rollfördelningen mellan och förväntningarna på projektdeltagarna måste vara tydliga. Detta kan låta självklart men kan när omfattande forskningsprojekt planeras tydligen lätt glömmas bort.

Målförskjutning

Vid flera tillfällen kände forskningsledaren en frustration och osäkerhet inför om det överhuvudtaget skulle gå att genomföra projektet med den inriktning som KUBAS-uppdraget innebar. I ett sådant läge är det lockande att byta forskarroll från projektledare till utvärderingsforskare. När förfrågan från LSS-verksamheten kom om att göra en utvärdering av deras Handledningsprojekt accepterades detta. Arbetet med detta delprojekt innebar dock ett avsteg från den partipatoriska principen som skulle präglade KUBAS fullskaleprojekt.

Målförskjutning är inte ovanlig vid fältforskning där planeringen ofta sker stegvis under arbetets gång (Steen 2001). Det är däremot viktigt att tydliggöra de mål man har och upptäcka oklarheter, omformuleringar, motstridigheter och så vidare. I efterhand kan

konstateras att de mål som gällde för KUBAS svårligen kan förenas i ett och samma projekt. Enligt KUBAS-uppdraget skulle de olika projekten utveckla samarbetsstrukturer för socialtjänstens kunskapsutveckling i mötet mellan fält, forskning och utbildning, vidare skulle brukarmedverkan uppmärksammas i verksamheter på fältet. Hur och om dessa övergripande intentioner kunde operationaliseras ägnades för liten uppmärksamhet. Det var också dessa intentioner som referensgruppen inte fullt ut uppfattat eller varit informerade om inledningsvis. Det som föreföll ligga närmast deras praktik var frågan kring brukarperspektivet på fritiden, vilket också blev den röda tråden i delprojekten.

En särskild svårighet för detta projekt inom handikappområdet i kommunen blev tydlig när samarbete med socionomutbildningen diskuterades. Ämnen som rör handikappfrågor, habilitering och rehabilitering vid funktionshinder är än så länge inte klarlagda inom socionomutbildningen. Detta försvårade ansträngningarna att bygga upp kontaktvägar i just detta projekt. Kunskapsfältet fanns inom Socialpsykiatri och LSS-verksamheten, men det fanns ingen naturlig avnämare inom socionomutbildningen. Att upparbeta sådana kontakter blev därför ett delmål i vårt projekt. Referensgruppen upplevde detta som en meningsfull uppgift och ett mål att arbeta mot, vilket intensifierades under projektets sista år.

Från ovanstående kan två huvudspår urskiljas. Dels hur erfarenheter (professionellas och brukares) kan leda till gemensam kunskap, dels vilken betydelse verksamheternas organisation har för kunskapsutveckling och kunskapsöverföring (strukturer för läroprocesser).

Summering

Även om det funnits oklarhet om projektens syften, genomförande och användning kan några konkreta resultat redovisas:

- Samarbetet Socialhögskolan - socialtjänsten när det gäller studentbesök, praktikplatser och gästföreläsningar av personal från Handikappomsorgen,
- Fokusgruppledarna har fått erfarenheter av fokusgrupper med brukare,

- Det sociala arbetet inom kommunens Handikappområde har uppmärksamats och konkretiserats vilket återförts till Socialhögskolans planering inför nya utbildningsplaner för socionomutbildningen,
- Ett nätverk har etablerats mellan frivilligorganisationer, förvaltningen och Socialhögskolan,
- En ny fristående kurs i Socialt arbete på handikapp- och rehabiliteringsområdet, tio poäng på avancerad nivå startas hösten 2006 vid Socialhögskolan i Lund.

Några försvårande omständigheter kan också konstateras:

- Medarbetarna inom förvaltningen har inte getts det tidsmässiga utrymme som behövs för att planera, genomföra och följa upp projekten,
- Trots intresse är frågeställningarna kring brukarmedverkan vagt formulerade och det finns i organisationen och verksamheten ingen rutin för hur ett samarbete kan leda till förändring och utveckling,
- Det finns vid projektets avslutande ingen utpekad person inom socialtjänsten som övertar ansvaret för att ta vara på de erfarenheter som projektet lett till inom handikappområdet.

Möjliga effekter på längre sikt är:

- Ett fortsatt arbete med fokusgrupper för brukare i olika sammanhang och för olika frågor,
- Fortsatt kontakt mellan forskare - fält - utbildning som introducerats genom KUBAS till exempel Öppet Hus, Snacka om forskningsseminarier och kontakter med HAREC (Centrum för handikapp- och rehabiliteringsforskning, Lunds universitet),
- Genom personliga kontakter mellan forskaren och medarbetarna i referensgruppen skapas en möjlighet till fortsatt utbyte i undervisningssammanhang.

Framtiden

Kommunens ansvar för handikappområdet har ökat och förändrats under de senaste tio åren vilket ställer krav på medvetenhet kring arbetssätt, samverkansformer och kompetensutveckling (Norrman 2003). Det finns ett stort engagemang och intresse hos personalen för

att höja sin kompetens när det gäller att möta brukarnas behov, rätt till självbestämmande och delaktighet. I flera sammanhang under projektets gång har referensgruppen tagit upp svårigheterna med att förena det etablerade vårdinriktade synsättet med ett som handlar om att arbeta tydligare tillsammans med funktionshindrade brukare. Viktigt här är att hantera frågor som rör gränsdragningen vid självbestämmande, integritet och omsorg, det vill säga balansen mellan personalens roll och brukarens självbestämmande. Inte minst gäller detta vid myndighetsbeslut. Allt detta bör rymmas i en fortsatt diskussion kring brukarmedverkan. Det finns mycket kraft och motivation i dessa frågor som borde fångas upp i medvetna strategier för utveckling. Det räcker inte att utbilda personal om inte verksamhetsstrukturen också anpassas. Kunskapsutveckling är i hög grad beroende av samspelet mellan personal och organisationsstruktur.

Konkreta förslag på hur dessa frågor skulle kunna utvecklas är forskningscirklar eller dialogmöten för socialarbetare med olika yrkesprofiler eller mer spännande, gemensamt för både brukare och personal. Vidare kan samarbetet mellan kommunen och Socialhögskolan fortsätta med olika former av kunskapsutbyte till exempel dialogmöten, workshops och seminarier.

Dessa avslutande punkter skulle kunna vara underlag för utvärdering av effekterna av projektet på längre sikt. Förändringsarbete tar tid och ofta är det orättvist mot de insatser som gjorts om resultaten värderas i slutskedet. Det som har betydelse är vad projektet har lärt och hur denna lärdom kan sätta avtryck in i framtiden.

5. Äldre omsorgstagares skepsis och motstånd till personal av utländsk härkomst

Håkan Jönson

Händer det att äldre omsorgstagare uttrycker sig negativt och fördomsfullt gentemot personal av utländsk härkomst? Händer det att man vägrar ta emot hjälp? Är det i så fall frågan om rasism? Och hur bemöter äldreomsorgen sådana uttryck? Dessa frågor har jag undersökt i rapporten "Är detta rasism?" (Jönson 2005). Rapporten bygger på intervjuer med tolv företrädare för äldreomsorg i Helsingborg, samt tre kompletterande intervjuer med personal som har utländsk härkomst och erfarenhet av omsorgsarbete i samma stad. Min studie har varit av ringa omfattning och haft en explorativ karaktär. Det är därför möjligt att andra studier kommer att uppvisa exempel och teman som jag inte funnit i mina genomgångar.

En fråga jag ställt i undersökningen är om äldre omsorgstagares skepsis och motstånd kan rubriceras som rasism. Svaret tycks ha att göra med en rad förhandlingsbara omständigheter. I den *offentliga debatten* har problemet presenterats på olika sätt. En vinkling representeras av radioprogrammet *Front i P3*, som sändes februari 2005. Programmets reporter ringde till företrädare för äldreomsorgen i Stockholmstrakten och låtsades höra sig för om hjälp å sin mormors vägnar. Reportern undrade om man kunde se till att mormodern endast fick hjälp av "helsvensk" personal. Enligt programmet svarade 16 av 20 företrädare att man nog skulle kunna tillgodose önskemålet. Resultatet av den rundringning radioprogrammet genomförde anmälades med rubriken "Äldrevården accepterar rasistiska krav". I uppföljande intervjuer tog såväl det ansvariga socialborgarrådet som en representant för Diskrimineringsombudsmannen kraftfullt avstånd från denna praktik. *Front* spetsade också till frågan som ett önskemål om att endast ta emot "vit" personal. *Fronts* reportage skapade alltså en slags moralisk tydlighet i frågan. Den invandrade personalen

framställdes som offer för en rasism som kollegor och arbetsledning medverkade till. En motsatt tolkning återfinns i nyhetsbrevet *Blågula Frågor*. Detta Internet-baserade nyhetsbrev refererar en 85-årig kvinnas oro över att ”få en icke svensktalande hemvårdare” och tolkar därefter ett ställningstagande från DO med följande slutsats: ”En svensk åldring har alltså inte rätt att vägra låta sig ’vårdas’ av till exempel en icke-svensktalande afrikan. Alternativet är alltså att avstå från vård!” Också detta nyhetsbrev skapar moralisk tydlighet, dels genom att fokusera på språket, dels genom att hävda att ”ursprungsbefolkningens” rättigheter inte är desamma som invandrares när det gäller att omges av en välbekant och begriplig vårdmiljö. Här var det alltså de ”svenska” åldringarna som utsätts för rasism. *Front* och *Blågula Frågor* talade alltså om i stort sett samma avvägande, men vinklade och tolkade det på olika sätt. Med den spänning jag beskrivit ovan är frågan om skepsis, motstånd och rasism inom äldreomsorgen *en känslig fråga*, och det märktes under mina intervjuer med företrädare. Man var noga med att ta ställning mot rasism.

Studiens resultat

Hur tolkades och behandlades då fenomenet av de företrädare jag intervjuade? Nedan ska jag sammanfatta några av studiens huvudresultat, som jag sedan i någon mån utvecklar.

- De företrädare jag talat med beskrev problemet som relativt litet, men gav samtidigt många exempel på dess olika uttrycksformer.
- Skepsis och motstånd uppträder framför allt när personal och omsorgstagare är nya för varandra, och försvinner som regel när man lärt känna varandra.
- Omsorgstagares klagomål riktar sig framför allt mot brister i det svenska språket hos personal. Verksamhetsföreträdarna ansåg att en del klagomål är legitima, medan andra står för dold rasism. Så beskrevs också liknande klagomål från anhöriga och annan personal.
- I intervjuer tog företrädare för äldreomsorg genomgående ställning mot rasism. Rasism beskrevs också som en av orsakerna till skepsis och motstånd i vissa (men inte alla) fall. Samtidigt tycks verksamheters tolkning och respons i förhållande till skepsis och

motstånd framför allt bygga på pragmatiska och vårdprofessionella synsätt, som fokuserar andra aspekter än rasism.

- Verksamheternas undvikande av ett ideologiskt förhållningssätt gör det möjligt att kombinera officiell antirasism med ett tillmötesgående av potentiellt rasistiska önskemål. Detta bidrar till att motsättningar inte formuleras som rasism och att problemet uppfattas som litet.
- Intervjuer med informanter av utländsk härkomst styrkte tolkningen att enskild personal kan uppfatta problemet som relativt stort. I synnerhet gäller detta nyanställd och vikarierande personal med mörk hudfärg och brister i det svenska språket.

I tolkningen av intervjuerna har jag använt en modell om äldreomsorgens möten, som presenterats av Eliasson (1995). Denna betonar vikten av att hålla flera sårbara parter situation levande. Den bild jag presenterat av äldre omsorgstagares skepsis och motstånd till personal av utländsk härkomst har därför blivit komplex och flertydig. Fenomenet har en varierad och kontextbunden karaktär. Framför allt framstår institutionen som en särpräglad miljö, där brukarnas handlingar förstås inom ramen för institutionaliseringens särpräglade förhållanden - maktlöshet, avpersonifiering och avsaknad av privata sfärer. Allt detta präglar givetvis både uttryck och bedömningar av skepsis och motstånd. Det är som framgått inte *ett* fenomen jag undersökt utan flera och just denna variation och kontextbundenhet medför risker att personal och verksamhetsföreträdare "förklarar bort" rasism, tonar ned omsorgstagarnas behov eller intar en fördömande, antirasistisk hållning mot ageranden som inte har särskilt mycket med rasism att göra.

Språket och rädslan för det okända

De mest entydiga beskrivningarna om problemets karaktär, orsaker och omfattning rör *språket* och *rädslan för det okända*. Det är oftast på personalens bristande kunskaper i svenska språket som omsorgstagare klagar. Klagomålen kan då antingen bedömas som legitima - personalen kan exempelvis ha så stora brister i sitt svenska språk att de har svårt att handla enligt en inköpslista - eller som ett sätt att kamouflera andra motiv, exempelvis rasistiska. Det fanns bland de företrädare jag intervjuat en uppfattning om att vissa anställda har en

klart bristfälligt svenska som omsorgstagare har svårt att förstå. Det tycks finnas en god medvetenhet om språkproblemen, men det händer att verksamheter anställer personal med dåliga kunskaper i svenska språket eftersom tillgången på arbetskraft är begränsad. Givetvis bör man inte därmed dra slutsatsen att personal med bristfälliga kunskaper i svenska språket gör ett dåligt jobb. Omsorgstagare har olika behov, det finns andra kvaliteter som kan ha nog så stor betydelse, personliga eller professionella förhållningssätt, förmåga att kommunicera taktilt etcetera. Det är samtidigt viktigt att inte förklara bort betydelsen av språket med hänvisning till sådana kvaliteter, eller att tro att alla som talar dålig svenska är duktiga på att kommunicera genom beröring.

Många av de företrädare och informanter jag talade med beskrev ovana och rädsla för det okända som en framträdande orsak till skepsis och motstånd. Ofta tycks skepsis och motstånd uppträda då man är nya för varandra och som jag tidigare konstaterat är det därför ofta *vikarier* som möter skepsis och motstånd. Vikariernas utsatthet är värd större uppmärksamhet i framtida studier av problemets omfattning. Skepsis och motstånd går ofta över om omsorgstagaren går med på att prova att ta emot hjälp från viss personal. Försök att övertala skeptiker att ta emot viss hjälp beskrevs alltså som att man agerar i omsorgstagarens intresse och inte som att äldreomsorgen trampar på självbestämmandet. Denna tillvänjning kan möjligen också gälla vid språkproblem, som antingen bemästras genom ökande kännedom om personen eller upplevs som mindre viktiga vid jämförelsen med andra kvaliteter. Här står verksamheten inför utmaningen att reducera rädslan för det okända hos brukare genom mjuka introduktioner av ny personal, utan att därmed förblindas av uppfattningen att skepsis och motstånd alltid är en fråga om att brukaren så att säga ska ”komma över en tröskel”.

Rasism eller något annat än rasism

Kan man säga att äldreomsorgens *praktik* möjliggör och tolererar rasism när man byter ut oönskad personal eller låter bli att slå ner på rasistiska yttringar bland brukare? Man kunde ju faktiskt tänka sig en policy om att vägra ge omsorg till vissa omsorgstagare med hänvisning till diskrimineringslagstiftningen och anmäla rasistiska kommentarer som hets mot folkgrupp, förolämpning, förtal eller förgripelse mot tjänsteman enligt Brottsbalken. En sådan policy skulle

ha en hel del stöd i officiellt formulerade resonemang om anti-rasism, vilket kommentarerna efter *Fronts* radioprogram exemplifierar. Vad mina intervjuer visar är att äldreomsorgens företrädare i hög grad resonerar om detta som ”något annat” än rasism. Tre tydliga resonemang framträdde:

1. Det är en fråga om att tillgodose kundens/omsorgstagarens rättigheter och särskilda behov. Utöver resonemangen om att brukaren har rätt till en tjänst av god kvalitet betonade företrädarna att äldreomsorgen äger rum i brukarens hem och rör en intim sfär, och att detta kräver särskilda hänsyn och förståelse. Företrädare nämnde också kommunens yttersta ansvar, enligt Socialtjänstlagen.
2. Det är en fråga om vad som är möjligt att lösa på ett odramatiskt sätt. De intervjuade tonade exempelvis ned betydelsen av att byta ut personal genom att säga att man bytte av många skäl och att byten inte var något dramatiskt. Man resonerade alltså pragmatiskt snarare än ideologiskt. Detsamma gällde i fall då man inte tillgodosåg önskemål om att byta, med hänvisning till att ”svensk” personal saknades. Önskemålen behandlades som en fråga om vad som var möjligt, snarare än rätt och fel enligt en antirasistisk policy.
3. Som en fråga om att förhålla sig professionellt till omsorgstagarens särskilda problem. Kommentarer och attityder av rasistisk karaktär ansågs bero på att brukare var dementa, ovana, rädda, olyckliga i sitt åldrande eller ilska över att behöva ta emot hjälp eller befinna sig på institution. De skulle bemötas med en psykologisk förståelse. Sådana förklaringar hjälpte också personal av utländsk härkomst att stå ut med negativa kommentarer om härkomst och hudfärg. Det var inget man behövde bry sig om eller bli ledsen över.

Var och en av dessa förklaringar har sina fördelar och risker, där riskerna framför allt består i tendensen att allmänt sett osynliggöra rasism bland omsorgstagare. Ett exempel utgör den professionella förståelse som kan hjälpa utsatt personal att inte ta illa vid sig då de möter omsorgstagares negativa kommentarer. Den personal som blir ledsen av rasistiska kommentarer betraktas då möjligen som

oprofessionell. Dessutom kan det tänkas att omsorgstagares legitima klagomål inte undersöks utan psykologiseras bort.

De tre förklaringar jag listat gör det möjligt för äldreomsorgen och dess företrädare att både upprätthålla den officiella antirasistiska normen och ta hänsyn till brukares önskemål genom att på olika sätt frikoppla verksamhetens bedömningar och agerande från ideologiska resonemang. Man undviker därmed konflikter med omsorgstagare och deras anhöriga, som exempelvis skulle uppstå om hjälpen ställdes in eller frågan om polisanmälan kom på tal.

Att *missgynna* anställda utifrån härkomst, etnicitet, religion eller liknande utgör en olaglig diskriminering inom arbetslivet. Att tillmötesgå brukares bortsortering av personal kan tänkas innebära eller leda till ett sådant missgynnande, i synnerhet om personal omplaceras eller tvingas avsluta anställningar. Bortsorteringen är rimligen laglig om personalen inte lever upp till grundläggande krav som brukaren ska kunna ställa, exempelvis om äldreomsorgens personal delar ut fel medicin eller inte kommer hem med de varor som omsorgstagaren beställt. Men äldreomsorgen tillgodoser också önskemål som inte går att återföra på grundläggande krav om verksamhetens kvalitet. Sannolikt bryter man genom sina pragmatiska ställningstaganden i vart fall mot diskrimineringslagstiftningens andemening. Då kan man å andra sidan fråga sig om kommunen hårdnackat ska stå på sig om omsorgstagaren bedöms vara oklar, oresonlig och särskilt sårbar. Ska man exempelvis låta de våta blöjorna och det illaluktande bandaget sitta kvar tills omsorgstagaren accepterar den personal som verksamheten valt ut? Ska man tvinga sig på människor som är rädda, med hänvisning till att rädslan beror på fördomar mot invandrare? En kraftfull ideologisk hållning kan resultera i att omsorgstagare och andra personer inte vågar uttrycka kritik av rädsla för olika sanktioner. Därmed döljs problem som ger människor en sämre livskvalitet. Dessa risker är inte enkla att undvika, de utgör svårigheter som äldreomsorgen och dess företrädare fortlöpande måste överväga.

Ska man överhuvudtaget fundera över detta som ett problem?

Och jag skulle vilja tillägga: är det rimligt att studera det på det sätt som jag har gjort? När det gäller personal av utländsk härkomst finns

det en del motsättningar och negativa uppfattningar inom äldreomsorgen, liksom det finns många positiva uppfattningar. Den sammantagna bilden i mina intervjuer är ändå att personal av utländsk härkomst på det stora hela inte betraktas som något särskilt inom äldreomsorgen. Det finns därför en risk att en studie som denna skapar eller befäster föreställningar om någon slags grundläggande skillnad mellan personalgrupper och en motsättning mellan äldre omsorgstagare - som förutsätts vara "etniskt svenska" - och personal av utländsk härkomst. Uttrycket personal av utländsk härkomst framstår i värsta fall stereotypt som personer med härkomst utom Norden som saknar vårdutbildning, har bristfälliga kunskaper i svenska språket och betraktas med misstänksamhet av omsorgstagarna. Då skapas en motsvarighet till den stereotypa bilden av de "stackars" äldre invandrarna, och till bilden av invandrare som något *särskilt* (jämför Ronström 1996). Andra aspekter som kön, klass, socialgrupp, utbildning och ålder osynliggörs av den kraftfulla fokuseringen av invandraskapet och dess problem. På motsvarande sätt finns det en risk att studien klumpar samman äldre omsorgstagare, som i vissa fall enbart behöver hjälp med att handla, med omsorgstagare som matas, tvättas och vänds på vårdboenden. Den gemensamma nämnaren blir en skepsis och ett motstånd, som de uttrycker på olika sätt eller inte vågar prata om. Därmed osynliggörs andra aspekter av klagomål och konflikter, andra aspekter av omsorgsarbetet och av relationerna mellan personal och omsorgstagare, andra aspekter av "kulturmöten", samt givetvis olikheten bland dem som tar emot hjälp.

I rapporten har jag studerat ett fenomen som drabbar en viss kategori människor, nämligen personal av utländsk härkomst som utsätts för äldre omsorgstagares skepsis och motstånd. Eftersom denna problemformulering faller inom ramen för samhällets officiella ställningstagande mot rasism skulle det inte vara problematiskt att gå vidare med en större undersökning om hur personal av utländsk härkomst uppfattar sin utsatthet. Jag har nämnt behovet av att undersöka vikariers utsatthet. I rapporten har jag emellertid också resonerat om möjligheten att omsorgstagarnas uttryck och reaktioner ibland kan betraktas som legitima. Med detta har jag försökt hålla två sårbara parter situation i fokus (Eliasson 1995). Därmed har jag lyft fram en mer vanskelig problemformulering, som jag menar är möjlig att härleda ur den betoning av språkets och kulturens betydelse som återfinns inom forskning om äldre invandrare.

Att undersöka denna fråga med utgångspunkt i att också ”etniskt svenska” omsorgstagare kan vara en utsatt part som inte utan vidare ska behandlas som majoritetskulturens representanter är problematiskt eftersom den främlingsfientliga anspråksformering, som exempelvis *Blågula frågor* står för, kan underbyggas och ges legitimitet. Hur ska man då få reda på vad omsorgstagare och deras anhöriga tycker i denna fråga? I min explorativa studie har jag låtit bli att fråga omsorgstagare och anhöriga om deras inställning, eftersom jag utifrån min okunskap inte velat bidra till att verbalisera eller förstärka motstånd och skepsis. Tänk om någon som har rasistiska åsikter skulle uppfatta intervjuens fokus som en officiell sanktion av de egna åsikterna. Samma farhågor finns givetvis när äldres biståndsbehov bedöms och när verksamhetens företrädare fortlöpande undersöker om brukarna är nöjda med insatserna. Verksamheterna vill inte skapa två tydliga ”dörrar” att välja mellan eftersom man vet att många som senare är mycket nöjda med den hjälp de fick inte skulle välja att pröva en ”dörr” som det stod något annat än ”svensk” på (men dörrarna finns där för den som letar och kräver). Om problemet nu är litet och omsorgstagarna i stort sett är nöjda, vilket flera företrädare förmedlade, så är det ju inte självklart att undersöka det alls. Någon av företrädarna formulerade det som att framtidens åldringar kommer att ha en större vana att möta personer med utländsk härkomst och att skepsis och motstånd antagligen kommer att försvinna i takt med att personal av utländsk härkomst blir ett vanligare och mer naturligt inslag. Samtidigt är det olyckligt om det skulle vara så ett problem tonas ned eller endast tillåts framträda i en version, eftersom det riskerar att utmana officiellt etablerade föreställningar om att förekomsten av personal med utländsk härkomst endast berikar äldreomsorgen (Broomé et al. 2001).

Jag menar att denna fråga bör ägnas fortsatt uppmärksamhet, med tanke på att även äldre omsorgstagare är en sårbar grupp. En möjlighet är att skapa mer kunskap genom att i högre grad fråga om språkproblem och möjlighet att utveckla sin kulturella särart (svensk som annan) i allmänna undersökningar av brukares uppfattningar. Då öppnas i vart fall möjligheten för omsorgstagare att uttrycka missnöje och rädsla man eventuellt känner. En annan möjlighet är att vidga frågan till att innefatta mer än just det möte och de problem som min rapport fokuserat. Som exempel har Yeo (2003) intervjuat omsorgstagare av olika härkomst (det vill säga invandrade och svenskfödda brukare) inom ramen för den tvärkulturella ansatsen. Ett

planerat forskningsprojekt (Emami och Torres 2004) betonar betydelsen av att placera omsorgspersonalens härkomst i en vidare problemformulering. Projektet skisserar en sociologisk och tvärkulturell ansats som bland annat syftar till att inkludera kön, social klass, utbildningsnivå och ålder, förutom de kulturella och språkliga bakgrunder som har hittills varit debattens fokus.

Det finns alltså val och strategier som både rör äldreomsorgens verksamheter och de aktörer som studerar frågor av detta slag. För verksamheterna rör den mest centrala fråga som identifierats i denna rapport kombinationen av officiell antirasism och pragmatiska och vårdprofessionella synsätt i mötet med äldreomsorgens vardag. Ska detta glapp slutas genom en mer kraftfull ideologisk hållning av typen nolltolerans mot rasism, väl genomtänkta och systematiska övertalningsförsök, vägran att ge hjälp till omsorgstagare som inte tar emot personal av utländsk härkomst, polisanmälningar och utskrivning av rasistiska omsorgstagare från vårdboenden? Ska den slutas genom att sårbara brukares behov och rättigheter skrivs fram i förhållande till normer och lagar om etnisk diskriminering? Eller ligger det kanske något gott i att äldreomsorgen hanterar denna och andra konfliktfyllda frågor på ett pragmatiskt sätt?

6. Åldrande och död, dess närvaro och dess frånvaro – i äldrevård och annorstädes

Anna-Lena Strid

Inledning

Under senare år har vården i livets slutskede blivit föremål för ett växande intresse. Det finns ett samhälleligt intresse för frågor rörande både hur vården av äldre, svårt sjuka och döende och hur anhörigas situation kan förbättras. Samtidigt som ett ökande samhälleligt engagemang inför livets slutskede finns har omorganiseringar i den offentliga vården och omsorgen ägt rum.

Målet för äldreomsorgen är formulerade i Nationell Handlingsplan för äldrepolitiken. I handlingsplanen formuleras det övergripande målet:

De äldre ska kunna leva ett aktivt liv, ha inflytande i samhället och över sin vardag, kunna åldras i trygghet med god vård och omsorg. De äldre ska ses som individer med olika möjligheter och med skiftande kulturell bakgrund. De gamlas individuella behov och önskningar ska respekteras och kunna ha tillit till att omsorgen har en god kvalitet. Det ska också gälla vården i livets slutskede. Vårdens mål är att de äldre ska kunna avsluta sitt liv med värdighet. Begreppet värdighet är ofta använt i diskussioner som både rör äldrevård och vård i livets slutskede. (Regeringens proposition, 1997/98:113)

Vården som självbestämmande, valfrihet, integritet och aktivitet åberopas i vår tid och i vårt samhälle. Det har inte alltid varit så. Samhällets lagar och styrdokument påverkas genom förskjutning av värderingar. Socialtjänstlagen (SoL) 1980, är ett exempel på en sådan förskjutning. I SoL:s portalparagraf uttrycks att socialtjänstens

verksamhet ska bygga på respekt för människans självbestämmande och integritet.

Neddragningar och förändringar i den offentliga vården under 1990-talet har förändrat villkoren för såväl de äldre som för personal inom äldreomsorg. I och med Ädelreformen, 1992, övertog kommunerna ansvaret för omsorgen om de äldre (Regeringens proposition 1990/91:14). Därmed kom all fler äldre att bo och vårdas inom någon form av kommunalt äldreboende eller i det egna hemmet, också under sin sista tid i livet (SoS-rapport 2000:4). Särskilt boende är ett begrepp som används för olika boendeformer för de äldre som före Ädelreformen kallades ålderdomshem, sjukhem, servicehus eller pensionärlägenheter. De särskilda boendeformerna är avsedda för personer med kontinuerligt behov av vård och omsorg (Svenska Kommunförbundet 2002).

På grund av dels den demografiska utveckling som väntas med ett ökande antal äldre och sjuka (se även Thorslund och Parker 1995), dels det uttalade målet om en utökad hemsjukvård (SOU 2001:6) torde förväntningarna och trycket på anhörigas medverkan öka. I vårt nutida samhälle blir vi äldre i jämförelse med tidigare. Medellivslängden har under 1900-talet ökat med 25 år (Statistiska centralbyrån 2002b). Tillsammans har dessa strukturella, demografiska och organisatoriska förändringar lett till att vården av äldre i livets slutskede har kommit i fokus.

Hospicerörelsen och dess vårdideologi, som växte fram i slutet av 1960-talet i England och har fått en internationell spridning, ger kunskap om vad människor är i behov av i livets slutskede. Under 1980- och 1990-talen kom den till Sverige (Saunders och Kastenbaum 1997). Hospicerörelsens ideologi uttrycks olika i litteraturen (se Saunders 1997, Seale 1989). I många definitioner ingår följande aspekter:

- Att ge god symtomlindring
- Att stötta anhöriga och göra dem delaktiga i vården
- Att utöva vården i så hemlik miljö som möjligt
- Att öka livskvaliteten för den som är sjuk och dennes familj
- Att arbeta i team

Målet med hospicerörelsen är att uppnå bästa möjliga livskvalitet för patienten den sista tiden i livet och uppnå en så kallad god död. Döden och döendet betraktas som en normal process (Ternestedt 1998). Men

är det hospiceideologin som också präglar ”vanliga” institutioner, där gamla blir alltmer skröpliga och går mot den ofrånkomliga döden?

Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka hur vårdbiträdenas vardagliga praktik, på särskilt boende för äldre förhåller sig till det faktum att de gamla som bor på äldreboende sakta tynar bort för att till sist dö.

Allteftersom arbetet har pågått har följande frågeställningar utkristalliserat sig:

- Vilken betydelse har vårdbiträdenas upplevelse av att praktiska rutinarbetsuppgifter upptar en stor del av deras arbetstid?
- Hur beskriver personalen sin yrkeskompetens?
- Hur uttrycker personalen att deras arbetsplats är en plats där de boende är döende och dör?

Begrepp och synsätt på åldrande

Begreppet ”äldre”, som kategori, förutsätter att det existerar en grupp ”ickeäldre”; de yngre, de medelålders, de arbetsföra. Beskrivning av kategorin äldre hänför sig både till likheter och till olikheter inom gruppen och i förhållande till de ickeäldre (Jönsson 2001). Men som de Beauvoir (1976) skriver är de äldres situation beroende av den sociala kontexten. I kontextlösa beskrivningar av de äldre framställs de som eländiga, lyckliga, svaga, starka, sjuka, friska, beroende, oberoende.

De äldre som grupp betraktas oftast som en homogen grupp trots kunskapen om att de äldre precis som de yngre är unika individer med olika behov och levnadsvillkor (Tornstam 1993).

En sådan föreställning eller stereotyp kan vara mer eller mindre falsk enligt Tornstam (1998). Ofta handlar det om fördomsfulla tillskrivanden och myter om hur det är att vara gammal. En existerande myt är att de äldre är hjälplösa och krävande och att deras liv är meningslöst (Bondevik 1994). En annan stereotyp kan vara att ålderdomen förskönas genom att de gamla ges egenskaper som varande friska, erfarna, lyckliga och ha god ekonomi. Myterna ger en förenkling av verkligheten som kan få konsekvenser för hur omsorgen om de äldre utformas. Men ibland kan det vara praktiskt att

generalisera utifrån ålder utan att det handlar om stereotyper (Socialstyrelsen 2004c).

de Beauvoir (1976) använder sig i "Ålderdomen" av följande definition: "En fortskridande process av ogynnsam förändring, vanligen i samband med tidens gång, som blir skönjbar efter mogenhetsperioden och som oföränderligen leder till döden" (sid. 16). Ålderdomen är inte statisk utan snarare slutet av en process med ett visst innehåll. Ålderdomen är dels en samhällskategori dels en fas av livet där varje individ har sitt egna personliga öde (a.a). Åldrandet innehåller kroppslig och mental förändring som medför ett oåterkalleligt avtynande. Det blir till en biologisk, social och psykologisk process som förändrar människan. Människans åldrandeprocess förstås också utifrån den sociala kontext där hon lever (a.a). Åldrandet i sig både erfars och tillskrivs olika attribut på var, när och under vilka sociala och ekonomiska förhållanden den äldre lever i. Varje samhälle skapar på så sätt sina egna värden om ålderdomen. Det är i sitt sociala som ordet kroppsligt förfall får en speciell innebörd.

Urval

Intervjupersonerna i undersökningen är fem vårdbiträden och två arbetsledare från en kommun. Samtliga intervjupersoner är kvinnor. Vårdbiträdena arbetar på en boendeavdelning vid ett särskilt vårdboende. I och med Ädelreformens genomförande övergick huvudmannaskapet för vårdboendet från landsting till kommun. Bland intervjupersonerna fanns det personer som var yrkesverksamma under den period då sjukvårdande behandling var inslag i arbetet. De var tillsvidareanställda med tjänstgöringstider mellan ett och ett halvt år och tjugosju år inom äldreomsorgen. Ett av vårdbiträdena arbetade heltid och resterande hade deltidstjänster. En av arbetsledarna var arbetsledare för den särskilda boendeform där vårdbiträdegruppen arbetade. Båda arbetsledarna har sin arbetsplats på boendet men på en annan våning än vårdavdelningarna. De var båda sjuksköterskor och den yngsta av dem har arbetat hela sitt yrkesverksamma liv som sjuksköterska, tjugo år, inom äldreomsorg. Hon har dels arbetat som sjuksköterska dels som arbetsledare inom både den kommunala och den privata äldreomsorgen. Den äldre av arbetsledarna har yrkeserfarenhet som sjuksköterska både från äldreomsorg och från

psykiatri men har under de senaste femton åren arbetat med äldre. Båda har verksamhetsansvar för ekonomi och personal.

Boendeformerna har sextio vårdplatser vardera och är organiserade utifrån att personalen har sitt arbete förlagt till vårdavdelningarna. Flertalet av de äldre som bor på båda institutionerna har ett stort vårdbehov och den genomsnittliga boendetiden är två till tre månader. Arbetet för vårdbiträdena som ingick i fokusgrupperna är grupporganiserat vilket innebär att arbetsuppgifterna fördelas inom arbetsgruppen.

Fokusgrupper

Två fokusgruppintervjuer med dels vårdbiträden, dels arbetsledarna har genomförts. Materialet från fokusgruppintervjuer har tematiserats utifrån åldrande, ritualer och rutiner i den vardagliga praktiken på äldreboende och personalens föreställningar kring de äldres döende och död. Det empiriska materialet, mina iakttagelser och reflexioner kan sorteras under följande huvudteman:

- Rutinarbetsuppgifter som handlar om vårdbiträdenas rutiner i arbetsuppgifterna som ger deras arbete en förutsägbarhet men också en illusion om det förutsägbara
- Döende och död, som är en del av personalens vardagliga verklighet.

Dessa teman ska analyseras med hjälp av olika teoretiska perspektiv, till exempel social interaktionism med begrepp som varseblivningsbarriärer och rolltagande. Jag kommer att belysa teman kring arbetets innehåll, som till stora delar kan stämma in på de olika personalgrupperna, oberoende av vilket äldreboende de arbetar på.

Rutiner

Det följande avsnittet kommer att illustrera hur personalens rutinerade arbetsuppgifter förhåller sig till de gamlas vanor. Jag har valt begreppet ”förhåller sig” utifrån mitt antagande om att rutinsystem och vanor står i en ömsesidighet till varandra. Ibland föreställer man sig att institutioners rutiner är tröga strukturer, fastlagda av organisationen utan egentlig relation till klienters behov

och vanor. Men jag har för avsikt att belysa hur vårdbiträdenas olika rutinsystem för praktiska arbetsuppgifter inte nödvändigtvis behöver vara en följd av äldreinstitutioners struktur utan också har utvecklats i relation till de gamlas olika vardagsvanor. Min utgångspunkt är att rutiner ger personalen möjlighet att upprätthålla illusionen om känslan av kontroll i vardagsarbetets oförutsägbarhet. Arbetsdagarna innehåller på förhand bestämda arbetsuppgifter vilket i sin tur ger personalen en känsla av kontroll över vardagen och arbetet. Samtidigt antar jag att det inte finns rutiner för oförutsägbara arbetsuppgifter. Rutinsystemen på äldreboendena är utarbetade för att i första hand sköta hem och kropp.

De gamlas vardagsvanor upprätthåller på ett motsvarande sätt illusionen om en innehållsrik vardag med schemalagda aktiviteter som ersättning för de gamlas tidigare yrkesliv och sociala aktiviteter. Genom ett inrutat schema fyllt av olika aktiviteter som känns nödvändiga uppfylls ”tomma dagar” med uppgifter som nästintill blir till krav och skyldigheter. De gamlas vardagsvanor med uppstigning, frukost, lunch och middag, städning etcetera innebär att den yttre tillvaron är reglerad genom att varje händelse inträffar vid samma tidpunkt varje dag och vecka och att varje sak har sin plats. Vardagsvanor ersätter sviktande minnen (de Beauvoir 1976). På motsvarande sätt kan personalens olika rutinuppgifter kompensera de boendes glömska.

Hushållets rutiner och vanor

Varje dag är den andra lik när jag är på gruppboendena. Varje vardag innehåller sina olika arbetsuppgifter enligt ett sedan tidigare fastställt schema. Personalen upplever att arbetstiden inte räcker till för att bara sitta ner och massera händerna eller titta i ett gammalt album då tidsschemat är preciserat för olika uppgifter kring mat, hygien och städning. Men fasta tidsramar för olika uppgifter får till följd att varje vårdbiträde inför en ny arbetsdag känner till vad som ska göras, hur det utförs och i vilken ordning. Dessutom utformas rutinerna för att passa med personalens arbetstider och scheman. Förmiddagar är den del av dagen då flest vårdbiträden är i tjänst. Olika rutinarbetsuppgifter schemaläggs därför mellan klockan sju och tretton.

Arbetsuppgifterna är i stort sett desamma på varje undersökt enhet, gruppboende och ålderdomshem, men det finns viss skillnad

mellan rutinerna, exempelvis som individuella respektive kollektiva frukosttider. De båda gruppboendena serverar frukost när de gamla vaknar medan ålderdomshemmet har kollektiva frukostar. I och med att de boende har olika mediciner är det av vikt att de äter vid en viss tid, tycker personalen på ålderdomshemmet. De tycker också att det är trevligare för de gamla att äta tillsammans.

På de båda gruppboendena försöker personalen anpassa tidpunkterna för frukostrutinernas genomförande efter de gamlas egna morgonvanor då dessa varierar bland de boende. Personalens övergripande avsikt är att ge de gamla en möjlighet att få sova tills de vaknar av sig själva. Varje avdelning skapar, enligt personalen, ett eget rutinsystem för att passa både personalen och de gamla. Det är samma uppgifter som ska göras men rutinsystemen är olika. Personalgruppen på gruppboendena ger uttryck för att de vill prioritera de boendes individuella vardagsvaror medan ålderdomshemspersonalen menar att gemensamma frukostar inverkar positivt på den sociala trivseln.

”Ju äldre jag blir ju mer fasta är mina vanor. Inrutade vanor är för de gamla det som rutiner är för personalen. Rutiner är ändamålsenliga eftersom de är tidsbesparande men det måste finnas utrymme för improvisationer.” (Arbetsledare, ålderdomshemmet)

Arbetsledarna på ålderdomshemmen gjorde en jämförelse mellan äldreboendenas rutiner och de gamlas egna vanor när de fortfarande bodde kvar i det egna hemmet. Regelbundna vanor och fasta hållpunkter ger struktur till gamla, framförallt när minnet sviktar menar arbetsledarna. Olika aktiviteter som genomförs på särskilda tidpunkter och dagar gör att vardagen blir igenkännlig för de boende. När de gamla bodde kvar i sitt egna hem blev fasta tidpunkter för exempelvis mattider yttre strukturer i vardagen. Arbetsledarna påpekar att handlingar som att sätta på kaffe, borsta tänderna och klä på sig är självklara för en människa som är ”mitt-i-livet” men inte för en gammal dement människa. När arbetslivet ersätts av pensionering kan ett inrutat schema med olika aktiviteter som utförs på särskilda tider vara en compensation menar arbetsledarna. Personalens rutinarbetsuppgifter, menar arbetsledarna, ger trygghet på motsvarande sätt som vardagsvanorna gjorde då de gamla fortfarande bodde kvar i sina egna lägenheter.

”Det finns vårdbiträden som hela tiden anpassar rutiner till vad den boende behöver och vill. Dessa vårdbiträden brukar också sköta de praktiska arbetsuppgifterna samtidigt som de känslomässigt bryr sig om de boende. Men det finns personal som är helt inriktade på att rutinuppgifter ska skötas i en viss ordning oavsett vad de boende tycker och tänker.” (Arbetsledare, ålderdomshemmet)

Arbetsledarna på ålderdomshemmen är av den uppfattningen att det finns stora individuella skillnader mellan vårdbiträdena. Det finns personal som improviserar arbetsinnehållet i förhållande till oförutsägbara händelser. Andra vårdbiträden däremot följer det fastställda schemat för rutiner till punkt och pricka oavsett vad som inträffar på ålderdomshemmet.

Ritualer

Ritualer använder jag för att beskriva arbetsinnehållet i förhållande till döende och död. I stället för begreppet rutiner använder jag då begreppen ritualer och ceremonier för att beteckna handlingar och förhållningssätt som jag antar bidrar till att skapa säkerhet och kontroll i situationer där döden avbryter vardagsordningen.

De äldre som bor på äldreboendena är i stort behov av omsorg. Det är inte i första hand sjukdomar som har varit anledning till plats på äldreboende, snarare är det den höga åldern och en allmän kroppslig försämring som har lett till att den gamla inte längre kan bo kvar i sin bostad. Med detta vill jag ha sagt att det inte är sjukdomar utan kroppens skröplighet till följd av hög ålder, förvirring och trötthet som möter vårdbiträdena. Personalen beskriver att det ideala arbetssättet bör innehålla inslag av stimulering av aktivering. Pedagogiska måltider används som aktivering på gruppboendena för äldre demenssjuka.

Rutinarbetsuppgifter som att städa, tvätta, mata, duscha, klä på och att hjälpa till med toalettbestyr upptar en stor del av vårdbiträdenas arbete. En säkerhet både i vad som ska göras och hur det ska göras utmärker vårdbiträdenas berättelser om rutinarbetet. Detta gäller också personalens handlande då den boende går från att ha varit skröplig till att bli döende. Ritualer och ceremonier ger vägledning om vad och hur omhändertagandet av den döende bör utformas. Den döda kroppen hanteras också utifrån i förväg bestämda ceremonier.

Vårdbiträderna upplever en säkerhet inför rutiner och ritualer medan de beskriver en osäkerhet i bemötandet av de gamla utanför rutinerna. Frågan om vad som är rätt eller fel budskap till en boende upptar deras funderingar. Frågor som personalen ställer är om vårdbiträdet ska svara på sakinnehållet i den boendes fråga eller försöka lista ut frågans innebörd eller försöka avleda.

De gamlas död beskrivs av personalen som naturlig. Det är inte heller någonting som vårdbiträderna pratar om sinsemellan eller med de gamla. Men samtidigt finns det en sorg när en människa avlider. Det döende som personalen önskar för de boende är den lugna, fridfulla och värdiga (jämför Hospiceideologin om den goda och värdiga döden). Men när detta ideal inte uppfylls tillskrivs döendet olika innebörder som den torftiga döden, den vanvördiga döden eller den oväntade döden.

Dödens ritualer kan betraktas som en brygga mellan den gamla invanda och den nya och okända vardagen. Rutinhandlingar underlättar och effektiviserar arbetsuppgifterna medan ritualer gör det möjligt för personalen att hantera att en gammal människa som har bott på äldreboendet inte längre finns i livet. "Döden blir nästintill vacker när den gamla ligger i sin säng och jag har tvättat och klätt henne och tänt ett ljus i rummet. "Det är lugnt och fridfullt" (vårdbiträde, gruppboende 2).

7. Kommunala insatser för arbetslösa unga vuxna

Katarina Hollertz

Texten nedan beskriver en studie som påbörjats inom ramen för projektet KUBAS (Kunskapsbaserad Socialtjänst). Studien ligger till grund för min doktorsavhandling som beräknas läggas fram 2008. Finansieringen av de första två åren av min doktorandtjänst täcktes av KUBAS. Studien syftar till att få ökad förståelse för de mekanismer som påverkar kommuners arbete med arbetslösa unga vuxna. Den första delen i texten är en inledning till det problemområde studien handlar om. Därefter följer en redogörelse för studiens syfte och frågeställningar, och avslutningsvis presenteras studiens upplägg och genomförande.

Inledning

Sveriges enda perioder av massarbetslöshet var under 1930-talet och 1990-talet. Under 90-talet steg arbetslösheten bland ungdomar från runt sex procent upp till 25 procent om man lägger ihop både öppet arbetslösa och arbetslösa som deltar i konjunkturberoende program (Axelsson 2005, sid. 11). Under 70- och 80-talen när arbetslösheten i de flesta europeiska länder steg, framstod Sverige som ett undantag med i princip fortsatt full sysselsättning. Det var inte förrän krisen på 1990-talet som Sverige upplevde arbetslöshetsnivåer som låg i linje med andra europeiska länder. Oavsett arbetslöshetens utbredning har emellertid situationen för ungdomar länge varit problematisk och arbetslöshetsnivåerna för ungdomar har legat över den vuxna befolkningens. Att ungdomar är arbetslösa har betraktats som ett allvarligt problem, både ur individens synvinkel och ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. För att underlätta för ungdomar att etablera sig på arbetsmarknaden har olika åtgärder genomförts. Under 1980-talet ökade andelen ungdomar i beredskapsarbete och med rekryteringsstöd

kraftigt och särskilda åtgärder enbart för ungdomar introducerades, bland annat Ungdomslag från 1984. Under 1990-talet introducerades också åtgärder som Ungdomspraktik, Utvecklingsgarantin/Ungdomsgarantin och Kommunala ungdomsprogram speciellt riktade till ungdomar under 25 år (Calmfors et al. 2002, sid. 24, Hagquist et al. 1993, Sehlstedt och Schröder 1989, sid. 6). Både Ungdomsgarantin och det Kommunala ungdomsprogrammet är fortfarande aktuella och regleras i *Lagen om arbetsmarknadspolitiska program*, (2000:625) i paragraf två och paragraf tre. Ungdomsgarantin och Kommunala ungdomsprogram innebär att kommunerna efter överenskommelse med Länsarbetsnämnden frivilligt har tagit på sig ansvaret att sysselsätta arbetslösa ungdomar mellan 18 och 19 år (Kommunala ungdomsprogram) och 20 och 24 år (Ungdomsgarantin) som arbetsförmedlingen inte lyckats anvisa till arbete, reguljär utbildning eller någon av sina egna arbetsmarknadspolitiska åtgärder inom 90 dagar. Insatserna ska vara kompetenshöjande och finansiering av insatserna sker utifrån en statlig ersättning till kommunerna (Lagen om arbetsmarknadspolitiska program 2000:625). Även om det huvudsakliga ansvaret för arbetsmarknadspolitiken ligger på staten, har kommunerna fått en allt större betydelse för arbetsmarknadspolitikens utformning. Arbetsmarknadspolitiken kan sägas ha blivit mer decentraliserad och även om kommunerna inte har något formellt ansvar har de i praktiken allt mer kommit att ta ett praktiskt ansvar för politikens genomförande. Att det kommunala inflytandet har ökat i arbetsmarknadspolitiken kan delvis ses som en konsekvens av införandet av Kommunala Ungdomsprogram och Ungdomsgarantin (Lundin och Skedinger 2001). Decentraliseringen av arbetsmarknadspolitiken har skett parallellt med ökade kommunala möjligheter att ställa krav på arbetslösa som uppbär ekonomiskt bistånd. Genom en ändring av Socialtjänstlagen från 1998, fjärde kapitlet, fjärde paragrafen, gavs kommunerna ökade möjligheter att ställa krav på deltagande i kompetenshöjande aktiviteter för att vara berättigad till ekonomiskt bistånd, framför allt för personer under 25 år.

Försörjningsstödet utgör den enskilt största kostnadsrämsiga insatsen inom kommunernas Individ och Familjeomsorg (Bergmark 2000). Den mest avgörande faktorn bakom socialbidragsbehov är arbetslöshet och/eller avsaknad av arbetslöshetsförsäkring. Avsaknaden av arbetslöshetsförsäkringar drabbar unga människor i större utsträckning än andra, eftersom unga ofta inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden och därmed inte heller kunnat kvalificera sig för de

generella trygghetssystemen. Man räknar med att hälften av kommunernas kostnader för ekonomiskt bistånd är direkt kopplade till arbetslöshetsrelaterade frågor och över hälften av dem som får ekonomiskt bistånd är också under 30 år (Gustavsson 2000, Salonen 2000). Arbetet med arbetslösa ungdomar är därför ofta ett prioriterat område för kommuner (Ulmestig och Salonen 2004). I takt med den ökade kommunala friheten startades i princip i alla svenska kommuner under 90-talet projekt som var inriktade på aktivera, motivera och stärka självförtroendet hos arbetslösa ungdomar (Hansson och Lundahl 2004, sid. 162). Även utvecklingen inom Europeiska Unionen har påverkat den lokala utvecklingen av projekt, med möjligheter att söka finansiering via ESF-råden (Ackum Agell och Lundin 2001, sid. 240). Bland de kommunala insatserna för arbetslösa med försörjningsstöd som växte fram under 1990-talet uppkom i praktiken tre olika inriktningar, eller modeller för aktivering menar Giertz (2004). Hallstahammarmodellen kan beskrivas som en kombination av social träning, studier och arbete. Uppsalamodellen, menar Giertz, består snarast av rena jobbsökaraktiviteter. Slutligen finns det en tredje variant, som innebär att skapa tillfälliga kommunala arbeten. De tillfälliga arbetena avlönas och ger tillträde till arbetslöshetsförsäkringar efter en viss period. Insatser som organiseras av kommuner kan i sin tur antas ha olika funktioner. Insatserna kan förstås som rena arbetsmarknadsåtgärder, men också som ett inslag i en social fördelningspolitik. Ett annat sätt att förstå insatsernas funktion är helt enkelt som ett sätt att fördriva tiden, för att ungdomar ska ha något att göra i väntan på ett arbete, skriver Hansson och Lundahl (2004) som har undersökt lokala ungdomsprojektprojekt under 90-talet. Kommunerna har fått ett större utrymme att själva bestämma över sin verksamhet och hur man ska organisera sitt arbete och de uppvisar fler och större olikheter vad gäller organisation och arbetssätt än vad de tidigare gjort (Bergmark och Lundström 2005, sid. 144). Kommunerna bestämmer till exempel själva hur de väljer att utforma verksamheter inom ramen för Kommunala Ungdomsprogram och Ungdomsgarantin, och vilka insatser som erbjuds arbetslösa under 25 år med försörjningsstöd. Detta medför att kommuner arbetar på mycket olika sätt, både när det gäller arbetets organisering och vilka insatser kommunerna har valt att utveckla och vad insatserna innehåller (Salonen och Ulmestig 2004). Innehållet i de kommunala insatserna är varierande, och kan handla om allt från att arrangera praktikplatser inom kommunala och privata verksamheter, till

omfattande utbildningsinsatser och projekt som avser att stärka individer för att vara bättre rustade att få ett arbete på den reguljära arbetsmarknaden (Socialstyrelsen och Länsstyrelserna 2005). Trenden att kommuner allt mer utformar sina egna verksamheter är inte något specifikt svenskt, utan även något man kan se i andra europeiska länder (Mingione et al. 2002).

I en översikt av arbetsmarknadspolitiken under 1990-talet gjord av Calmfors et al. från 2002, konstateras att det är tveksamt vilka vinster storskaliga sysselsättningsåtgärder har haft, både för deltagarna och ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Det har varit svårt att i studier belägga om resultaten av insatser har haft några positiva resultat för deltagarna. Den öppna arbetslösheten minskar förvisso, men samtidigt pekar man på att insatserna leder till att arbetstillfällen försvinner och till undanträngningseffekter. Praktikinriktade åtgärder som inte anknyter till ett specifikt kompetensområde visar sig inte heller leda till ökade anställningsmöjligheter (Franzén och Johansson 2004, sid. 5f, Calmfors et al. 2002, sid. 1). Statskontoret har i en utredning från 2001 funnit att det Kommunala ungdomsprogrammet och Utvecklingsgarantin vare sig var ändamålsenliga eller motiverade. Bland annat framfördes uppfattningen att det kommunala huvudansvaret medfört en rad problem, bland annat att ungdomarna under tiden som insatsen pågick i stor utsträckning miste kontakten med arbetsförmedlingen. Detta är i sin tur en bidragande orsak till att de arbetslösa inte sökte arbete i den utsträckning som vore önskvärt när de deltar i arbetsmarknadspolitiska program (Statskontoret, 2001:13, sid. 24). Milton (2006) som undersökt om socialtjänstens krav på aktivering leder till ökade möjligheter att komma ur sitt bidragsberoende ser inga sådana samband i sin studie, även om hon betonar att det inte går att dra generella slutsatser från hennes studie som specifikt rör den så kallade Uppsalamodellen. Inte heller Giertz (2004) hittar sådana samband. Det finns alltså inget som belägger att aktiveringsprogrammen är effektiva för att få deltagare in i arbete eller ur ett bidragsberoende. Å andra sidan måste man, om man ska tala om effektivitet, vara klar över vad själva syftet med aktiveringsprogrammen är. Kommunerna har, menar Giertz (2004), sett det som rationellt att i ljuset av ökad arbetslöshet starta aktiveringsprogram som bestått av jobbsökaraktiviteter och andra program. Begreppet praktikideologi, eller ”practice ideology”, kan användas för att förstå hur kulturella normer och föreställningar legitimerar ett handlande. Man gör vad man tror är bäst för klienten, och därmed blir det också

den rationella grunden och förklaringen och rättfärdigandet för handlandet (Handler 2004, sid. 258). Det tycks som om det vore en självklar sanning att ökad aktivering skulle minska arbetslösheten. Att lansera aktiveringsprogram var under 90-talet också ett sätt att bemöta de kraftigt stigande kostnaderna för socialbidrag och den stigande arbetslösheten (Thorén Hjertner 2005, sid. 4). Aktivering av arbetslösa kan ses ur olika perspektiv - en del väljer att se på det som ett sätt att möjliggöra och främja medborgarnas deltagande i samhället, medan andra väljer att se på det som ett sätt att "rekommodifiera" medborgarna och att aktiveringen i själva verket utgör en form av disciplinering av arbetskraften för att uppnå politiska och ekonomiska mål (Lind och Möller Hornemann 2004, Andersen 2005, Milton 2006). Inom aktiveringsretoriken har det skett en glidning från att tidigare ha inneburit en "rätt till aktivering" till att nu för tiden också innebära en plikt till aktivering (Andersen 2005).

Hur ska man kunna förstå kommuners sätt att agera, utifrån ovanstående förutsättningar? Kunskapen om vilka metoder som gör att arbetslösa får arbete är små, och samtidigt har kommunernas handlingsutrymme för att organisera insatser för arbetslösa ökat kraftigt, framför allt för unga vuxna. Vid en första anblick kan antalet åtgärder och insatser som avlöst varandra, både på statlig och på kommunal nivå, verka förvirrande. Den första uppgiften är då att ta reda på vad som faktiskt hänt, vilka insatser som har varit aktuella och hur har dessa organiserats. Frågan som återstår, när man väl lyckats ta reda på vilka insatser som existerat och hur de organiserats, är hur man ska kunna förstå den utveckling som skett. Hur kan man förstå kommunernas sätt att hantera denna situation, som av många beskrivits som ny? Som Puide (2000, sid. 12) betonar, sker val av organisation och insatser inte av en slump, utan är resultaten av överläggningar och grundar sig bland annat på konkreta förväntningar om vad man kan uppnå med en viss organisationsmodell och med en viss insats. Vilka förväntningar ligger bakom och hur har förhandlingarna sett ut? Ackum Agell och Lundin (2001) menar att forskning om arbetsmarknadspolitik utifrån ett organisationsperspektiv är ett eftersatt område. Framför allt handlar det då om vilka erfarenheter man har av olika organisatoriska lösningar inom arbetsmarknadspolitiken. Staffan Johanson (2002, sid. 10) pekar också på att forskning om de svenska "välfärdsproducerande organisationerna" och deras inre logik är ett både eftersatt och angeläget forskningsområde. Bergmark och Lundström (2005, sid.

128) konstaterar att förvånansvärt lite forskning gjorts om hur det sociala arbetet i kommuner är organiserat och vad som styr organiseringen. Det saknas med andra ord kunskap om kommuners arbetssätt, dels om hur man resonerar kring insatserna utifrån ett arbetsmarknadspolitiskt perspektiv, dels om man har sin utgångspunkt i socialt arbete. Frågan i det här fallet är hur man kan förstå det sätt på vilket kommuner väljer att organisera arbetet med unga arbetslösa, oavsett om det sker som en del av kommunens sociala arbete eller som en implementering av den statliga arbetsmarknadspolitiken.

Syfte och frågeställningar

Sedan början av 1990-talet står kommuner inför problemet att en stor andel unga vuxna har svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden och därmed också svårigheter att försörja sig själva. Kommuner har fått ett ökat handlingsutrymme på grund av bland annat lagmässiga förändringar, och har valt att utnyttja detta på olika sätt. Arbetet i kommunerna skiljer sig åt när det gäller både hanteringen av ekonomiskt bistånd och de insatser som erbjuds unga arbetslösa. Min studie syftar till att få ökad förståelse för de mekanismer som påverkar kommuners arbete med arbetslösa unga vuxna. Exempel på frågor som studien avser besvara är bland annat:

- Hur organiseras kommunala insatser för unga arbetslösa?
- Hur har kommunala insatser för unga arbetslösa utvecklats sedan början av 90-talet?
- Vilka målgrupper kan man urskilja, vilka är inkluderings- och exkluderingskriterierna, hur ser "vägen genom systemet" ut?
- Vilka grundantaganden vilar arbetet på, vad innehåller insatserna och vad är syftet?
- Vad påverkar och styr utvecklingen?
- Hur kan man förstå kommuners val av organisation och insatser för unga arbetslösa?

Urval

För att undersöka kommuners arbete med unga arbetslösa har fem kommuner valts ut. Kommunerna valdes ut med hänsyn till att de tidigare visat intresse att delta i en planerad, ännu inte genomförd,

experimentell studie om insatser för unga arbetslösa. Samtliga kommuner har mellan 60.000 och 120.000 invånare, och den geografiska spridningen är koncentrerad till södra Sverige.

Fokus för studien är kommunala insatser mellan 1993 och 2005 där arbetslösa under 25 år utgör målgruppen. Med insatser menas här alla verksamheter som anordnas i kommunal regi och dit arbetslösa ungdomar kan bli hänvisade av socialtjänsten eller arbetsförmedlingen, oavsett om verksamheten finansieras av kommunala eller statliga medel eller av andra externa finansiärer. 1993 nådde arbetslösheten för ungdomar sin kulmen och frågan om ungdomsarbetslöshet var omdiskuterad och högaktuell. Kommuner har även tidigare haft insatser för arbetslösa ungdomar men den stora dimensionen av unga arbetslösa i början av 90-talet kan tänkas ha utgjort nya premisser för kommuners arbete vilket motiverar valet av undersökningsperiod.

Jag har valt att enbart studera de insatser som huvudsakligen syftar till att få unga arbetslösa ut i arbete, studier eller annan försörjning. Detta innebär att insatser där deltagarna förvisso är arbetslösa, men där exempelvis målsättningen framför allt är att få deltagaren att upphöra med ett pågående missbruk, inte ingår i studien. Likaså ingår inte insatser som riktas till personer med konstaterade funktionsnedsättningar. En ytterligare avgränsning i arbetet är att jag valt att fokusera på det kommunerna själva betecknar som insatser - det vill säga speciella åtgärder som sätts in för enskilda individer. Detta innebär att det ordinarie motivationsarbete som exempelvis socialsekreterare ägnar sig åt i mötet med en socialbidragssökande arbetslös ungdom inte finns med, om inte detta betraktas som en särskild insats. Om samma socialsekreterare däremot hänvisar den arbetslöse till en motivationshöjande insats, ingår insatsen naturligtvis i studien.

Att inrikta undersökningen på insatser som vänder sig till åldersgruppen 18 till 24 år innebär en rad fördelar, eftersom indelningen följer en etablerad åldersindelning när det gäller arbetslöshet. Man har länge betraktats som ungdom i förhållande till arbetsmarknaden till att man fyllt 25 år (Sehlstedt och Schröder 1989, sid. 41), och AMS regelsystem för arbetsmarknadspolitiska åtgärder urskiljer en åldersgräns vid 25 år. Även i Socialtjänstlagens fjärde kapitel, fjärde paragrafen, där möjligheterna att kräva deltagande i praktik eller annan kompetenshöjande verksamheter för att erhålla försörjningsstöd anges 25 år som gräns. Många kommuner följer också samma

indelning när det gäller insatsers målgrupper. Vidare kan urvalet av insatser för personer under 25 år motiveras utifrån att ungdomar utgör en stor grupp av dem som erhåller försörjningsstöd och att arbetslösheten är högre för personer under 25 år än för övriga i arbetskraften.

Metod

Kommande stycken syftar till att ge en beskrivning över det empiriska material som studien bygger på, hur materialet är inhämtat och olika avvägningar som gjorts i samband med detta. Som en inledande fas av studien genomfördes studiebesök i kommunerna. Kommunerna kontaktades och jag bad att få besöka dem eftersom jag var intresserad av att få reda på hur arbetet med unga arbetslösa gick till. Kontaktpersonen i kommunen fick sedan fria händer att själva utforma dagen, vilka jag skulle träffa, vilka verksamheter jag skulle besöka etcetera. Det resulterade i väldigt olika studiebesök. På vissa ställen ägnades hela dagen åt möten med chefer som beskrev omorganisationer, medan jag på andra ställen har träffat social-sekreterare, ungdomar, olika projektverksamheter etcetera. Även om studiebesöken var olika till sin karaktär, var de givande för att få en första inblick i hur kommunerna valt att organisera sitt arbete. Ett bestående intryck var skillnaderna som kom fram, framför allt när det gäller hur de olika organisationerna ser ut och hur samarbetet mellan Arbetsförmedlingen, kommunal arbetsmarknadsenhet och socialtjänst gestaltar sig. Under studiebesöken har samtalen spelats in där det varit lämpligt. I bakhuvudet hade jag en uppsättning frågor som framför allt var hämtade från Sunesson i "Socialt arbete - en grundbok" (2000, sid. 336). Frågorna handlade i stora drag om hur man arbetar, vad man arbetar med och varför man gör som man gör. Sunessons frågor kompletterades med ett antal "underfrågor" där jag tyckte det passade. Utöver detta skrevs minnesanteckningar i samband med studiebesöken. Minnesanteckningar har även gjorts vid andra tillfällen, till exempel i samband med besök i kommunerna för att genomföra intervjuer.

För att förstå verksamheterna har det varit nödvändigt att ta fram överskådliga beskrivningar av de olika organisationerna kring försörjningsstöd och arbetsmarknadsfrågor. Materialet till detta har huvudsakligen hämtats från befintliga dokument, såsom kommunens hemsida och verksamhetsberättelser, men även kompletterats med

studiebesök och samtal med personer i verksamheten. De egna sammanställningarna över arbetsindelningen inom organisationen har sedan skickats till den eller de som utgjort kontaktpersoner i kommunerna för att få bekräftelse på att bilden är korrekt. Utöver detta görs också en sammanställning över socioekonomiska faktorer som kan tänkas vara av betydelse för kommuners val av insatser för unga arbetslösa. Exempel på faktorer som bedömts vara viktiga är arbetslöshetsnivåer, andel i arbetsmarknadsinsatser, utveckling av socialbidragskostnader, näringslivsstruktur, utbildningsnivåer, regionala förhållanden och politisk majoritet. Dessa sekundärdata har huvudsakligen inhämtats från SCB, men också från andra organisationer såsom Länsarbetsnämndernas egen statistik, Skolverket och kommunernas egna uppgifter i officiella dokument.

För att kunna förstå kommunens arbete med unga arbetslösa bestämde jag mig för att göra en beskrivning över de insatser som var aktuella under en utvald månad. Kartläggningen som gjordes redovisar vilka insatser i kommunal regi som fanns tillgängliga för arbetslösa under 25 år i februari månad 2005. Kartläggningen skapar en slags "stillbild" över hur verksamheten i kommunerna såg ut under den utvalda månaden och redogör för insatsernas innehåll, syfte, målgrupp, metoder, personalens utbildningsbakgrund, kostnader, antal deltagare, antal tjänster med mera. Material till detta består huvudsakligen av telefonintervjuer med en fast intervjumall som utgångspunkt. Intervjumallen utarbetades av mig, men med många värdefulla synpunkter på frågor och formuleringar av kollegor och av verksamma inom organisationerna. Trots detta var flera av frågorna av sådan karaktär att de visade sig var svåra att besvara, exempelvis när det gäller insatsernas ekonomi. Intervjumallen hade skickats ut i förväg, och intervjupersonen hade möjlighet att förbereda sig på frågorna. Många av frågorna krävde en viss förberedelse av intervjupersonerna, till exempel frågor om beräknade kostnader för insatsen, antal deltagare etcetera. Samtidigt fanns frågor med som handlade om utvärdering och utvärderingsanvändning, vilka förändringar man ville uppnå med insatsen etcetera. Kommunerna valde olika tillvägagångssätt i hur de besvarade frågorna. I någon kommun där insatserna var många till antalet skickades intervjuguiden med frågorna ut till verksamhetsansvariga som fick i uppdrag att fylla i dem skriftligt. Detta ledde i sin tur till problem, eftersom de skriftliga svaren ibland var bristfälliga och personen som intervjuades inte hade den överblick som krävdes för att besvara samtliga frågor. I denna kommun kompletterades

uppgifterna med ytterligare två personer i arbetsledande befattning, och en annan, mer övergripande, intervjuguide användes. I andra kommuner svarade samma person på frågor rörande samtliga insatser i en enda intervju, i några kommuner delades intervjun upp i olika delar då tiden drog ut när många insatser skulle behandlas. I efterhand kan jag konstatera att det hade varit bättre att dela upp detta arbete i två delar - ett skriftligt frågeformulär till kommunerna om de faktiska uppgifterna, kombinerat med en intervju om till exempel de bakomliggande orsakerna till projektets uppkomst, utvärderingars betydelse med mera. Alla utom tre intervjuer genomfördes per telefon, och samtliga intervjuer spelades in på band. Alla intervjupersoner har gett sitt medgivande till att intervjuerna bandades, och har även fått möjlighet att läsa den transkriberade intervjun i sin helhet. Utöver detta har kortare, mer komprimerade sammanställningar över insatserna skickats till intervjupersonerna. Detta har framför allt skett i syfte att ge intervjupersonerna möjlighet att rätta till eventuella missförstånd.

För att kunna belysa det senaste decenniets utveckling av insatser för unga arbetslösa görs insatskataloger i undersökningskommuner. I insatskatalogerna dokumenteras samtliga insatser för unga arbetslösa som varit aktuella sedan 1993. Kommunens årsredovisningar från 1993 och framåt har utgjort grunden för en första schematisk tidslinje som använts i arbetet att systematisera insatserna tidsmässigt och definiera deras organisatoriska hemvist. Materialet består även av de handlingar som berör insatser för unga arbetslösa från berörda nämnder och styrelser i kommunen, och tidsperioden sträcker sig från 1993 till 2005. Materialet har brister, dels för att jag inte kan vara säker på att jag verkligen hittat allt i kommunernas arkiv, men också för att materialet i sig är av mycket skiftande kvalitet. Det är tydligt att det i kommunerna inte finns något systematiskt sätt att hantera dokumentationen kring insatserna, och att språket inte används på något enhetligt sätt. Svårigheten att göra systematiska kartläggningar av kommuners insatser för arbetslösa är ett problem som också Socialstyrelsen uppmärksammat (2006). Annat skriftligt material består av arbetsmaterial, ”ofärdiga” produkter som till viss del även kom att bli beslutsunderlag och därför även finns i de officiella handlingarna. Detta är material som intervjupersoner haft i sina bokhyllor eller datorer, och som de försett mig med. För att komplettera bilden som framkommer ur dokumentstudien görs intervjuer med olika personer som haft insyn i utvecklingen. Intervjupersonerna har valts ut med hjälp av snöbollsmetoden. Med snöbollsurval menas att urvalet

bestäms genom en process där en person hänvisar till nästa person. Urvalet växer i takt med att nya namn tillkommer (Denscombe 2000). I ett brev till de personer som fungerat som kontaktpersoner i studien bad jag dem namnge ett antal personer de trodde skulle kunna hjälpa mig att förstå utvecklingen i respektive kommun sedan början av 1990-talet. När intervjuerna med dessa genomfördes, passade jag på att fråga vilka de trodde jag kunde ha utbyte av att intervjua. Antalet intervjuer var i en kommun tio stycken, och det är oklart hur många som kommer att intervjuas i de andra kommunerna. I intervjun används intervjumallar - som huvudsakligen fungerat som ett stöd för mig intervjusituationen. Intervjuerna har framför allt varit uppbundna kring den tidslinje jag haft med mig. Detta har fungerat bra, och jag tror tidslinjen bidrog till att intervjupersonerna kom ihåg vad som hänt, eller vad deras upplevelse var. Att deras berättelser är en rekonstruktion av händelserna är klart och oundvikligt, och materialet får användas utifrån de förutsättningarna. Intervjuerna genomfördes anonymt och de transkriberade intervjuerna skickades till intervjupersonerna, för möjlighet till komplettering och/eller korrigering.

När kunskaper om organisationerna och insatser sammanställs, skapas möjligheter att förstå något om rörelserna inom systemet, hur olika målgrupper har konstruerats och förändrats över tid. För att förstå rörligheten sammanställs även ett slags flödesschema, där olika möjligheter framkommer. Tanken är att åskådliggöra olika vägar genom systemet med utgångspunkt ur den så kallade "critical incident" metoden. Metoden som utvecklades på 1950-talet av Flanagan (1954) har används i många olika sammanhang, från att förstå piloters agerande till att bedöma professionellt förhållningssätt (Holm 2001). Tanken är att försöka tydliggöra de kritiska momenten och händelserna som avgör hur arbetslösa sorteras in i olika kommunala insatser.

Analys och teoretiska utgångspunkter

Ovanstående material är tänkt att utgöra det empiriska materialet för en analys av kommunernas arbete med arbetslösa unga vuxna som ska besvara avhandlingens syfte och frågeställningar. De teoretiska utgångspunkterna kommer huvudsakligen att hämtas ur organisationsteori.

Referenser

- Ackum Agell, S, Lundin, M. (2001) Erfarenheter av svensk arbetsmarknadspolitik, i *Ekonomisk debatt* 2001, årg 29, nr 4 239-250
- Albrechtsen, H. (2004) Active young people in Europe: Denmark, Germany and the UK, i Pascual, Amparo Serrano (Ed) *Are activation policies converging in Europe? The European employment strategy for young people*, Brussels: ETUI.
- Andersen, G, J. (2005) *Unemployment and citizenship*. Opublicerat
- Andersson, G. Aronsson, K. (red) (2001) *Haverier i svensk barnavård*. Stockholm: Gothia och CUS.
- Axelsson, L. (2005) *Youth - the future manpower Studies on unemployment, quality of life and work attitudes in young people*. Department of Clinical sciences, Family medicine, Lund University.
- Berger, P, L., Luckmann, T. (1979) *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Bergmark, A. och Oscarsson, L. (2006) Att utveckla, sammanställa och tillämpa kunskaper i socialt arbete, i Meeuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. (red) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bergmark, Å. (1998) *Nyckelbegrepp i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergmark, Å. (2000) *Socialbidragen under 1990-talet*. SOU: 40. Stockholm: Fritzes.
- Bergmark, Å., Lundström, T. (2006) Metoder i socialt arbete – vad är det? i Meeuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. (red) *Socialt arbete. En grundbok*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Bergmark, Å., och Lundström, T. (2005) En sak i taget? Om specialisering inom socialtjänstens individ och familjeomsorg, i *Socialvetenskaplig Tidskrift* 12, nr 2-3 2005
- Blennberger, E. (2005) *Etik i socialpolitik och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Bondevik, M., (1994) Historical, Cross-cultural, Biological and Psychosocial Perspectives of Ageing and the Aged Person. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 8, 67- 74
- Broomé, P., Carlson, B., Ohlsson, R. (2001) *Bäddat för Mångfald*, Stockholm: SNS förlag.

- Bury, M. (1997) *Health and Illness in a Changing Society*. London: Routledge.
- Börjesson, B. (2004) Socialt arbete som praktik och forskningsarena. www.socialanetat.se/sn/debatt/debattoren.pml?lid=1763.
- Calmfors, L., Forslund, A., Hemström, M. (2002) *Vad vet vi om den svenska arbetsmarknadspolitiken sysselsättningseffekter?* Uppsala: IFAU.
- Cederborg, A-C., Karlsson, Y. (2001) Omhändertagande med barnets perspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 3, 163-179.
- Cleaver, H., Walker, S., with Meadows, P. (2004) *Assessment Framework: A structured Approach to Assessing Children's Needs and Family Capacities*. London: Jessica Kingsley.
- Collins, R. (2004) *Interaction Rituals Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Dahler-Larsen, P., Krogstrup, H, K. (2003) *Nye veje i Evaluering. Håndbog i BIKVA-modellen, kompetenseevaluering og virkningsevaluering*. Århus, Danmark: Systime Academic.
- Dahlstrand, L. (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala universitet, juridiska institutionen. Akademisk avhandling.
- De Beauvoir, S. (1976) *Ålderdomen*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Denscombe, M. (2000) *Forskningshandboken för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Denvall, V. (2001) *Viljen vi veta, viljen vi förstå...Kunskapsbildning inom socialtjänsten*. Blekinge FoU-enhet, rapport 2001:2
- Department of Health (2000) *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*. London: HMSO.
- Egelund, T. (1999) *Analyse af handlederuddannelserne i Göteborg, på Sköndal og i Umeå*. Stockholm: Socialstyrelsen, CUS.
- Eliasson, G. och Targama, A. (2005) Kompetensutveckling - mer än att åka på kurs. En viktig del i att förstå, ifrågasätta och ompröva "det redan givna" *Läkartidningen*, nr 16, vol. 102.
- Eliasson, R. (1995) *Forskningsetik och perspektivval*, Lund: Studentlitteratur.
- Ellström, P-E och Hultman, G. (red) (2004) *Lärande och förändring i organisationer. Om pedagogik i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Emami, A., Torres, S. (2004) *Transkulturell interaktion i äldreomsorg och omsorg*, Ansökan för forskningsmedel till Vetenskapsrådet: Området Medicin.

- Flanagan, J. (1954) The critical incident technique, i *Psychological Bulletin*, Vol 51:4 p 327-358.
- Foot Whyte, W., Greenwood, D.J., Lazes, P. (1991) Participatory Action Research: Through Practice to Science in Social Research. In Whyte W.F. (red) *Participatory Action Research*. London: Sage Publications.
- Forsberg, E., och Hall-Lord, M-L. (1997) *Deltagarbaserad handikappforskning. Personer med funktionshinder utvärderar handikapppreformen i sex kommuner*. Centrum för folkhälsoforskning, Bokserie 1. Stockholm Socialstyrelsen.
- Franzén, E, C., Johansson, L. (2004) *Föreställningar om praktik som åtgärd för invandrares integration och socialisation i arbetslivet*. Uppsala: IFAU.
- Giertz, A. (2004) *Making the poor work*. Lund Dissertations in Social Work. Lund: Socialhögskolan.
- Goffman, E., (1963) *Behavior in Public Places*. N.Y.: The Free Press.
- Gustavsson, B (2000) Socialbidrag i Sverige och några andra länder i i Puide, Annika (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.
- Hagquist, C., Starrin, B., Carlsson, K. (1993) *Unga arbetslösa och ungdomspraktikanter - en studie av hälsa*. Research Reports nr 3:1993, Centrum för folkhälsoforskning Landstinget i Värmland.
- Halldén, G. (2003) Barnperspektiv som ideologiskt och metodologiskt begrepp i *Pedagogisk forskning i Sverige*, årg. 8, nr 1-2, s 12-23.
- Handler, J, F. (2004) *Social citizenship and workfare in the United States and Western Europe - the paradox of inclusion*. Cambridge: University Press.
- Hansson, B., Knutsson, M. (1987) *Åtgärd: familjehemsplacering. Tonåringar, föräldrar och fosterföräldrar tittat tillbaka på tiden då tonåringarna var i fosterhem*. Helsingborgs stad, socialförvaltningen, familjehemssektionen.
- Hansson, B., Knutsson, M. (1998) *Så gick det se'n. Fosterhemsplacerade barn på 70-talet...hur mår de i dag?* Helsingborgs stad, socialförvaltningen, familjehemssektionen.
- Hansson, B., Knutsson, M. (2000) *Hemma eller hamna i familjehem? Om ungdomars erfarenheter av familjehemvård*. Helsingborgs stad, socialförvaltningen, familjehemssektionen.
- Hansson, K., Lundahl, L. (2002) Youth policies with new features? Young people's encounters with youth projects. *Education and social justice* 4.2 37-46.

- Holm, U. (2001) *Empati och professionellt förhållningssätt - Behandlarrollen i missbrukarvården*. SiS Forskningsrapport 2001:3. Stockholm: SiS.
- Holmberg, B., Håkansson, G. (2000) "Hur barnkonventionens barnsyn återfinns i föräldrabalken, socialtjänstlagen och LVU" i SOU 2000:77 *Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn*. Stockholm: Fritzes.
- Holmberg, R (2006) Samarbete mellan socialtjänsten och högskolan inom projektet Kunskapsbaserad socialtjänst 2002-2005, i Tops, D och Sunesson, S (red) *Erfarenheter från ett samarbetsprojekt mellan socialtjänsten i Helsingborg och Socialhögskolan Lund/Campus Helsingborg*. Socialhögskolans meddelandeserie 2006:5. Lund: Socialhögskolan
- Hydén, L-C., Nilholm, C., Karlsson, K. (2003) När olikhet blir problem.: handikappforskning, kontext och social interaktion. *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 4:2003. s 319 - 333.
- Johansson, C., Johansson, K. (2005) *Träffpunkten – en plats att stråla samman*. Lund: C-uppsats vid socionomutbildningen Lund.
- Johansson, S. (2002) *Socialtjänsten som organisation – en forskningsöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Johnsson, E., Svensson, K. (2006) Tvånget i tvångsvården, i *Sociologisk forskning* nr 4, sid 22-38.
- Jonsson, S. (2000) *Styrkortet i praktiken, så använder myndigheterna Balanced Scorecard*. Stockholm: Ekonomistyrningsverket.
- Jönsson, H. (2005) *Är detta rasism? Skepsis och motstånd till personal av utländsk härkomst bland äldre omsorgstagare*. Arbetsrapport från tema Ä 2005:1, Linköpings universitet.
- Jönsson, H., (2001) *Det moderna åldrandet. Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1955*. Lund: Studentlitteratur (Akad avh).
- Laanemets, L. (2005) "Att forska tillsammans, om interaktiv forskning" i Hilde (red) *Kön, behandling och kunskap, om olika vägar ut ur missbruk och social marginalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Laanemets, L., Svensson, K. (2005 a) *Kunskap i och med praktiken? - om ett projekt för kunskapsutveckling ur socialtjänstens praktik*. Meddelanden från Socialhögskolan 2005:2. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Laanemets, L., Svensson, K. (2005 b) *Resultat, nytta och samarbete - ett projekt för kunskapsutveckling i socialtjänsten*. Meddelanden från Socialhögskolan 2005:3. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan

- LIFO (2000) *Livshistorien som förtaelling. Liv i fokus - projektet. Danmark*. Center för Evaluering, Århus Amt, Danmark.
www.ceps.suite.dk
- Lind, J., Möller Hornemann, I. (2004) The Danish experience of labour market policy and activation of the unemployed, i Pascual, Amparo Serrano (red) *Are activation policies converging in Europe? The European employment strategy for young people*. ETUI.
- Lipsky, M. (1980) *Street-level bureaucracy, Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lundin, M., Skedinger, P. (2001) Decentraliserad arbetsmarknadspolitik - effekter av ett ökat kommunalt inflytande i arbetsförmedlingsnämnderna, i *Arbetsmarknad och arbetsliv*, årg 7, nr 1 47-63.
- Martinell Kofoed, E. (2004) "Ett ställe bara för tjejer..." *Socionomen* nr 3, sid. 67-71.
- Mattsson, M. (2004) *Att forska i praktiken. En kunskapsöversikt och en fallstudie*. Uppsala: Kunskapsföretaget.
- Merriam, S. B (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Milton, P. (2006) *Arbete istället för bidrag? Om aktiveringskraven i socialtjänsten och effekten för de arbetslösa bidragstagarna*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Mingione E., Oberti, M., Pereirinha, J, A. (2002) Cities as local systems, i Saranceno, Chiara (red.) *Social assistance in Europe, national and local poverty regimes*, Cambridge: Polity Press.
- Molander, B. (1996) *Kunskap i handling*. Stockholm: Daidalos.
- Morén, S. (1996/2001) *Förändringens gestalt. Om villkoren för mänskligt bistånd*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Morgan, D. (1993) *Successful Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Boston: Allyn and Bacon.
- Nelson, M. (2005) *Sökande efter handledningens betydelse*. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete, uppsats.
- Nilsson, K., Sune S. (1988) *Konflikt, kontroll, expertis – att använda social forskning*. Lund: Arkiv.
- Norrman, M. (2003) Professionalisering för en kunskapsbaserad socialtjänst. I Varg, N. (red) *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten*. Kunskapsöversikt. Socialstyrelsen. 2003-110-17.
- Nowotny, H. (1985) Social Science Research - A Commodity? In Nowotny, H & Lambiri - Dimaki, J (eds) *The Difficult Dialogue between Producers and Users of Social Science Research*,

- Vienna: European Centre for Social Welfare Training and Research.
- Nowotny, H., Scott, P. & Gibbons, M. (2001) *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Ohlsson, J. (2002) Forskaren som kritisk reflektör i: Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P-E., Widegren, Ö. (red) *Interaktiv forskning - för utveckling av teori och praktik*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet. Rapport 2002:7.
- Printz, A. (2003) Vad har brukarmedverkan med en evidensbaserad socialtjänst att göra? *Socionomen* 2003:8.
- Puide, A. (2000) Vad kan forskningen göra för socialbidragstagarna? i Puide, Annika (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.
- Rasmusson, B. (1994) *Barnperspektiv. Reflektioner kring ett mångtydigt och föränderligt begrepp*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Rasmusson, B. (2004) *Barnavårdsutredningar på nya grunder*. Lunds universitet: Socialhögskolan, meddelande 2004:1.
- Rasmusson, B. (2006) *Barnperspektiv i den sociala barnvården. Forsknings- och utvecklingsarbete inom ramen för projekt Kunskapsbaserad socialtjänst*. Lund: Socialhögskolan, www.soch.lu.se/Mserien.
- Rasmusson, B., Hyvönen, U., Mellberg, L. (2004) *Utvärderingsmöten. En studie av barns delaktighet och medbestämmande*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Regeringens proposition 1990/91:14. *Ansvar för service och vård till äldre och handikappade med mera* Stockholm: Socialdepartementet.
- Regeringens proposition 1997/98:113. *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Rejmer, A. (2003) *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt i barnets bästa*. Lunds universitet, institutionen för rättssociologi.
- RFV, (2002) *Frihet och beroende. Personer med funktionshinder beskriver samhällets stödsystem. Riksförsäkringsverket analyserar*. Stockholm: RFV, 2002:1.
- Riksrevisionsverket (2002) *Tillsyn av behandlingshem för barn och ungdomar*. Stockholm: RFV.
- Ronström, O. (red.) (1996) *Vem ska ta hand om de gamla invandrarna?* Rapport 1996:3 från forskningsprogrammet

- Åldrandets kultur, Socialtjänstens forsknings- och utvecklingsbyrå. Stockholm: Stockholms stad.
- Ross, D., Fleischmann, P., Tonkins, F., Campbell, P., Wykes, T. (2002, revid 2003) *User and Carer Involvement in Change Management in a Mental Health Context: Review of the Literature*. Report to the National Co-ordinating Centre for NHS Service Delivery and Organisation R och D (NCCSDO).
- Ruth, G. (2005) Relationship-based practice and reflective practice: holistic approaches to contemporary child care social work i: *Child and Family Social Work*, 10, pp 111-123.
- Sahlin, I. (1996) *Projektets paradoxer*. Lund: Studentlitteratur.
- Salonen, T (2000) Hundra ar av understod i i Puide, Annika (red.) *Socialbidrag i forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.
- Saunders, C., Kastenbaum, R., (eds.). (1997) *Hospice Care on the International Scene*. New York: Springer Publishing Co.
- Saunders, C. (1997) Hospice Worldwide: A Mission Statement. I Saunders, C., och Kastenbaum, R., (eds.). *Hospice Care on the International Scene*. New York: Springer Publishing Co.
- Schön, D. (1983) *The reflective Practitioner. How professionals think in action*. New York: Basic Books Inc.
- Seale, C. (1989) What happens in hospices? *Social Science and Medicine*, 25, 6: 551-559.
- Sehlstedt, K., Schröder, L. (1989) *Språngbräda till arbete – En utvärdering av beredskapsarbete, rekryteringsstöd och ungdomsarbete*. Stockholm: Stockholms Universitet, Institutet för social forskning, EFA.
- SFS 1980:620. Socialtjänstlag.
- Shier, H. (2001) Pathways to participation: Openings, Opportunities and Obligations” i: *Children and Society*, 15, pp 107-117.
- Socialdepartement (1999) *Nationellt stöd för kunskapsutvecklingen inom socialtjänsten*. Bilaga regeringsbeslut. 1999-09-23.
- Socialstyrelsen, (1993) *Rehabilitering inom hälso- och sjukvården - för alla åldrar och diagnoser*. SoS-rapport 1993:10. Stockholm: Socialstyrelsen, Landstingsförbundet och Kommunförbundet
- Socialstyrelsen (2000a) *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom Socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2000b) *Dartingtonprojektet. En försöksverksamhet för att stärka och utveckla familjehemsvården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2002a) *Ansökningspaket för försöksverksamhet med integrerad socialtjänst, högre utbildning och forskning*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen, (2002b) Effekten för brukaren - Funktionshinder. Nyhetsinformation.
- Socialstyrelsen (2003a) *Nationellt stöd för kunskapsutveckling inom socialtjänsten. Rapport till regeringen för år två avseende det treåriga (2001-2003) regeringsuppdraget*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2003b) *Perspektiv på kunskapsutveckling inom socialtjänsten. En antologi*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004) *God vård I livets slutskede. En kunskapsöversikt om vård och omsorg om äldre*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004a) *Samtal med barn i socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004b) *Socialt arbete med barn och unga i utsatta situationer – förslag till kompetensbeskrivningar*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004c) *God vård I livets slutskede. En kunskapsöversikt om vård och omsorg om äldre*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Socialstyrelsen (2005b) Barns behov i centrum, BBIC. www.sos.se/socialtjanst/barn
- Socialstyrelsen (2006) *Redovisningssystem av kommunala insatser som syftar till självförsörjning genom arbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen och Länsstyrelserna (2005) *Hur tillämpas bestämmelsen 4 kap. 4 § socialtjänstlagen*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU (2001:56) *Funktionshinder och välfärd. Forskarantologi från kommittén Valfärdsbokslut*. Stockholm: Fritzes förlag.
- SOU 1995:58 *Kompetens och kunskapsutveckling. Om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1999:21. *Lindqvists nia. Nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder*. Slutbetänkande av Bemötandeutredningen. Socialdepartementet.
- SOU 1996:3 *Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser*. Slutbetänkande från fritidsutredningen. Stockholm: Norstedts tryckeri AB.
- SOU 2001:6. *Döden angår oss alla. Värdig vård vid livets slut*. Delbetänkande från kommittén om vård i livets slutskede. Stockholm: Socialdepartementet.
- Statistiska Centralbyrån (2002b) *Statistisk Årsbok för Sverige*. Stockholm: SCB.

- Statskontoret (2001) *Särskilda ungdomsinsatser? Om kommunala ungdomsprogrammet och utvecklingsgarantin*. Stockholm: Statskontoret.
- Steen, I. (2001) *Avslutande utvärdering av projektet Paraplyet. Ett EU-finansierat treårigt rehabiliteringsprojekt i Sölvesborg*. Kalmar län: Fokus, 2001:3.
- Sundell, K., Egelund, T. (2001) *Barnavårdsutredningar. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Gothia.
- Sunesson, S. (1997) Barnavårdsutredningen och barnet: Forskningens bild i *Med fokus på barnen*. Konferensrapport. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Sunesson, S. (2000) Efterskrift i Meeuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. (red.) *Socialt arbete - en grundbok*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Sunesson, S. (2006) Välkommen till ett yrke, i Meeuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. (red) *Socialt arbetet. En grundbok*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Svenbro, H. (2005) *Det biografiska perspektivet. Människosyn och behandlingsarbete*. Göteborg: Daidalos.
- Svenska kommunförbundet (2002) *Aktuellt om äldreomsorgen*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Svensson, K. (2005a) Relationer och meningsskapande mekanismer i socialtjänstens arbete med LVM, *Working Paper* nr 3, 2005 Lunds universitet, Socialhögskolan Tillgänglig: <http://www.soch.lu.se/wpaper/PDF/WP2005-3.pdf>
- Svensson, K. (2005b) Praksisforskning: Rytme og valg af perspektiv. Når forskeren vælger brugerperspektivet, i *STOF Tidsskrift for stofmisbrugsområdet*, nr 5.
- Svensson, K. (2005c) Rhythm and rationalities in the relationship between social worker, client and researcher, i Segraeus, Vera och Pedersen, Mads Uffe (red) *Evidence based practice? Challenges in substance abuse treatment*. NAD-publikation nr 47. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning
- Svensson, K. (2006) *Socialt arbete med brottsoffer*. Stockholm: Carlssons.
- Svensson, L., G. (2002) Bakgrund och utgångspunkter, i Svensson, Lennart, Bruling Göran, Ellström, Per-Erik och Widegren Örjan (red) *Interaktiv forskning - för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling 2002:7. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Svensson, L. (2002) En analys och blick framåt. I Svensson, L., Brulin, G., Ellström, P-E, och Widegren, Ö. (red) *Arbetsliv i*

- omvandling - för utveckling av teori och praktik.* Arbetslivsinstitutet. 2002:07.
- Sveriges kommuner och landsting (2005) *Lokal samverkan i arbetsmarknadspolitiken - möjligheter och gränser. En redogörelse för aktuell lagstiftning och samverkansformer inom det arbetsmarknadspolitiska området.* 20050825.
- Ternestedt, B-M., (1998) *Livet pågår! Om vård av döende.* Stockholm: Vårdförbundet.
- Thorén Hjertner, K. (2005) *Municipal activation policy: A case study of the practical work with unemployed social assistance recipients.* Uppsala: IFAU Working paper 2005:20.
- Thorslund, M., och Parker, MG. (1995) Strategies for an Ageing Population: Expanding the Priorities Discussion. *Ageing and Society*, 15, 199-217.
- Tornstam, L. (1993) En kritisk tillbakablick och nya perspektiv. I *Gerontologisk forskning. Att åldras i Sverige.* I Odén, B., Svanborg, A., Tornstam, L., *Att åldras i Sverige.* Stockholm: Natur och kultur.
- Tornstam, L. (1998) *Åldrandets socialpsykologi.* Stockholm: Rabén Prisma.
- Ulmestig, R., Salonen, T. (2004) *Det nedersta trappsteget.* Institutionen för Vårdvetenskap och Socialt arbete, Växjö universitet.
- Wibeck, V. (2000) *Fokusgrupper. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod.* Lund: Studentlitteratur.
- Wigzell, Kerstin., Pettersson, Lars (1999) Socialtjänsten måste bli en sann kunskapsorganisation i *Socionomen* 7.
- www.bgf.nu/folkhem/alldreomsorg.html sökt 040827
- www.bgf.nu/refuserat/svdisk.html sökt 040827
- Yeo, Sang Kum (2003) *Tvärkulturella möten i äldreomsorgen. Exempel från Botkyrka kommun.* Botkyrka: Kompetenscentrum inom äldreomsorg och äldreomsorg. Botkyrka kommun.

Bilaga 1.

Idéer, nedskrivna från besöken på de olika arbetsplatserna vt03

Av Leili Laanemets, Socialhögskolan Campus Helsingborg

Referensgrupp om missbrukarvård

Här kan ett samlat grepp om socialtjänstens missbrukarvård tas
Samla kunskap om vad socialtjänstens missbrukarvård består av (innehåll + vad som är verksamt)
Gruppen kan vara övergripande med fokus på missbrukarvård generellt eller enbart inom socialtjänsten - vilka för- och nackdelar finns?
(socialsekreterarna på Möjligheternas hus, beroendeenheten, metadonmottagningen?)

Från institutionsvård till öppenvård

Att finna lösningar på hemmaplan. Ett led i detta är att dokumentera och systematisera kunskapen om det arbete som bedrivs med klienten med missbruksproblem.
Frågor att kartlägga:
Vilka olika anledningar finns med en institutionsvistelse? (Ur såväl den enskilde klientens, socialsekreterarens och organisationens perspektiv)
Vad förväntas klienten uppnå med att vara på en institution?
Hur kan ”vägen ut ur” missbruk se ut? När och vad krävs under olika faser och perioder?

Bygga upp en metodik för arbetet med bostadslösa

Hur jobbar man med bostadslösa? En kartläggning för att se vad som fungerar respektive inte. Samarbete med brukarorganisationer.

Maskrosen - program för kvinnor med missbruksproblematik

drop-out undersökning
en studie av verksamheten - vad fungerar, vad tycker personalen respektive deltagarna? Fokusgrupp med personal och deltagare + en gemensam spegling
utvärdering - vad har hänt med tidigare klienter.

Fokusgrupp om det egna arbetet

Fokusgrupp kan hållas både med den egna arbetsgruppen och mellan olika arbetsgrupper och innebär att man i grupp diskuterar runt ett visst tema.
Vad innebär det att arbeta som socialsekreterare?
Vad gör man?
Vad använder man i sitt arbete?
Vad fungerar?
Vem bestämmer?
Vilka antaganden bygger handlingarna och insatserna på till exempel när det gäller missbruk?

Exempel på olika sätt att utforska relationen socialarbetare/klient

reflekterande rum (Karlstadsprojektet, ett socialarbetarna frigörs från sitt ordinarie arbete under en tid för att reflektera kring arbetet både utifrån ett personligt och arbetsrelaterat perspektiv)

uppsöka gamla klienter: undersöka vad varit verksamt, positivt/negativt
intervjua varandras klienter

skapa ett forskningsprojekt - att utvinna ny kunskap om processen, kritiska punkter, tolkningar av vad som händer i mötet, videoinspelningar av mötet, analys av processen (jämför med psykoterapiforskningen: vad är verksamt, hur gör man?)

forskningsprojekt med intervjuer med socialsekreterare och klienter.

Kunskapsbildningsprocesser

Hur skapas kunskap inom det sociala arbetets praktik (vardagskunskap, erfarenhetsbaserad kunskap, praxis kunskap och vetenskaplig kunskap)
Finns det skillnader som kan hänföras till kön, ålder, antal år i yrket och så vidare?

Vilken roll spelar organisationen och organisationsformen i kunskapsbildningsprocessen?

Vilken typ av kunskap och kompetens behövs i socialt arbete?

Införandet av systematiserade metoder i klientarbetet

Vilka för- och nackdelar finns till exempel att arbeta med ASI?

Hur förändras det sociala arbetet?

Byte från frivillighet till tvång

När går ett ärende över från frivillighet till LVM-handläggaren?

Hur ser eftervården ut?

Kollegiegranskning

Att till exempel de olika delarna inom behandlingsverksamheterna bygger in rutinmässiga kvalitativa granskningar av varandras verksamheter med återsamling (en form av metodutveckling).

Att arbeta med unga heroinister

Att hitta effektivare metoder för att arbeta med denna grupp.

En kombinerad ”studiecirkel” om de senaste forskningsrönen + att göra en systematiserad undersökning och reflektion av det egna arbetet, samla ihop alla ärenden och undersöka vad som gjorts och vad som fungerat och vad som kunde göras på ett annat vis.

Om ungdomars narkotikaanvändande

Vad tänker de om droger och berusning?

Partydroger och dansdroger.

Utbildningsprojekt

Att lära sig mer om förhållningssätt gentemot narkotikamissbrukare + hur preparaten verkar.

Externa faktorerers, till exempel Procapitas, inverkan på socialt arbete
Att systemet byråkratiserar arbetet och låser socialsekreterarna vid skrivbordet. Varför har det blivit så? Vad kan man lära av detta?

Om samarbete

Det finns ett gap mellan metadonbehandlingen och de psykosociala insatserna - hur minska detta? Vad händer med den enskilde klienten/patienten? (här är redan ett projekt igång som gjort en ansökan till Länsstyrelsen)

Organisationsanalys utifrån kön

Inom socialt arbete har majoriteten av yrkesverksamma genomgående utgjorts av kvinnor. På vilka positioner befinner sig män och kvinnor i en organisation inom socialt arbete?

Hur beskrivs arbetets värde - erfarenhetsbaserad kunskap?

Motiven till att arbeta på den nuvarande positionen?

Vilka drivkrafter och utmaningar i arbetet finns?

Ledarskapsfrågor - finns det skillnader som går att härleda till kön?

Förutom ett kartläggande av själva organisationen kan också klienterna kartläggas utifrån liknande frågor.

Stämmer det att de flesta kvinnorna finns inom barn- och ungdom som vårdnadshavare?

Hur ser förhållandet ut på ekonomisektionerna?

Inom missbrukarområdet - är det mest män, hur tillgodoses kvinnornas behov?

Man kan också bygga ut undersökningen med att diskutera mötet mellan socionomer och klienter av skilda kön.

Relationen till politikerna

Vilken betydelse har denna för socialt arbete?

Om omorganisation i socialt arbete

Vilka konsekvenser får det för socialt arbete?

Vilka strategier finns hos den enskilde (till exempel socialsekreteraren), den mindre arbetsgruppen respektive organisationen i samband med omorganiseringar?

I vilken mån skapas "buffertsystem", där man gör sig okänslig för information för att kunna fortsätta sitt jobb "som vanligt".

Olika generationer från olika omorganisationer kan jämföra respektive omorganisation

Närheten till Danmark

Vilken betydelse har den för situationen när det gäller narkotika och alkohol? För vård och behandling?

Ledarskapsfrågor

Vad krävs för att utveckla arbetet?

Meddelanden från Socialhögskolan är en skriftserie där forskare och lärare vid Socialhögskolan presenterar aktuell forskning och viktiga erfarenheter från socialt arbete och socialpolitik.

ISSN 0282-6143

Serien är elektronisk och kan avgiftsfritt laddas ner via Socialhögskolans hemsida: www.soch.lu.se/Mserien/

© Socialhögskolan

Redaktör: Arne Kristiansen

Adress: Lunds Universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund.